ATEŞKES

Primo Levi

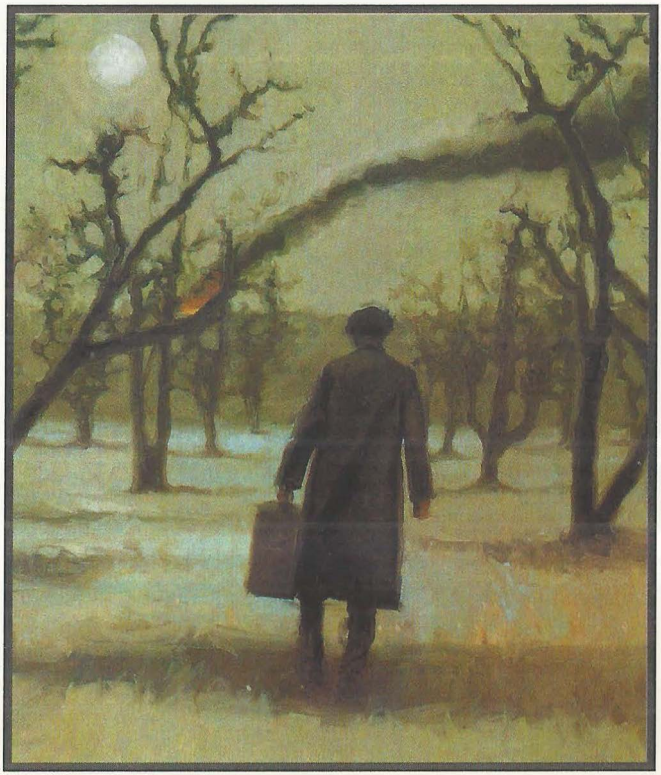
Primo Levi

ATEŞKES

1963 CAMPIELLO ÖDÜLÜ

anılar

CAN

İtalyanca aslından çeviren
SEMİN SAYIT

Primo Levi

ATEŞKES

DÜNYA YAZARLARI

Yayın Yönetmeni	: İlknur Özdemir
Yayına Hazırlayan	Saadet Özen
Dizgi	Gülay Yıldız
Düzelti	: Fulya Tükel
Montaj	: Mine Sarıkaya
Kapak Düzeni	: Semih Özcan
Kapak Baskı	: Çetin Ofset
İç Baskı	: Özal Basımevi
Cilt	: ZE Ciltevi

1. basım 2002

ISBN 975-07-0109--7

© 1958, 1963 e 1989 Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino /
Can Yayınları Ltd. Şti. (2001)

Primo Levi
ATEŞKES

18 Kasım 2019
Esenler

ROMAN

İtalyanca aslından çeviren
SEMİN SAYIT

CAN YAYINLARI LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 80060 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0-212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax: 252 72 33
web sayfamız: http://www.canyayinlari.com
e-posta: yayinevi@canyayinlari.com

Özgün adı
La tregua

PRİMO LEVİ'NİN
CAN YAYINLARI'NDAKİ
KİTAPLARI

ATEŞKES / *roman*
BOĞULANLAR, KURTULANLAR / *deneme*
BUNLAR DA MI İNSAN / *deneme*

Primo Levi, 1919'da İtalya'nın Torino kentinde doğdu. Torino'daki küçük Yahudi cemaati içinde büyüyen *Levi*, Torino Üniversitesi'nde kimya öğrenimi gördü. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey İtalya'da direnişe başlayan arkadaşlarına katıldı, ancak yakalanarak Auschwitz'e gönderildi. Savaştan sonra Torino'ya döndü. *Levi*, 11 Nisan 1987'de, *Boğulanlar, Kurtulanlar*'ı yazdıktan birkaç ay sonra, intihar ederek yaşamına son verdi. Nazi toplama kamplarında yaşadıklarını anlattığı çarpıcı özyaşamöyküsel yapıtlarıyla ünlenen *Levi*, ilk kitabı *Se questo è un uomo*'da (1947, *Bunlar da mı İnsan*) Nazi toplama kampları sisteminin niteliklerini, kamptaki tutsakları ve tanığı olduğu işkenceleri, olağanüstü bir nesnellikle ele almıştır. Daha sonra yazdığı özyaşamöyküsel yapıtı *La tregua* (1963, *Ateşkes*) adlı kitabında, kamplardan kurtuluşu ve özgürlüğe kavuşmadan önce Sovyet kamplarında geçirilen süreyi işlemiştir. *Levi*'nin en güzel yapıtlarından biri olan *Il sistema periodico* (1975, *Periyodik Tablo*), fizik, kimya ve ahlak alanları arasındaki benzerlikleri dile getiren ve her biri bir kimyasal elementin adını taşıyan 21 düşünüden oluşan bir derlemedir. *I sommersi e i salvati*'yle (1986, *Boğulanlar, Kurtulanlar*), *Levi* uzunca bir aradan sonra yeniden toplama kampları konusuna dönmüş ve bu kez kamp deneyimini bir varoluş sorunsalı olarak irdelemiştir. *Levi* ayrıca şiir, roman ve öyküler de yazmıştır. *L'altrui mestiere, La chiave a stella, Lilit e altri racconti, Ad ora incerta* öteki yapıtlarından bazılarıdır.

O acımasız gecelerde
Yoğun ve zorlu düşler
Kurardık tüm benliğimizle:
Dönmek; yemek; anlatmak.
Sonra gün doğarken
O kısa ve tok ses:
Kalk borusu.
'Wstawac'.
Ve yürekler paramparça olurdu.

Artık döndük evlerimize,
Karnımız doydu,
Anlatacaklarımız bitti.
Vakit doldu. Duymak üzereyiz yine
O yabancı buyruğu
'Wstawac'.

11 Ocak 1946

Buzlar Çözülüyor

1945 Ocak ayının ilk günlerinde, artık çok yaklaşmış olan Kızıl Ordu'nun bastırmasıyla, Almanlar apar topar Silezya Maden Ocakları Havzası'nı boşaltmışlardı. Aynı koşullarda, başka yerlerdeki toplama kamplarını içindekilerle birlikte yakıp yok etmelerine karşın, Auschwitz Bölgesi'nde başka türlü davrandılar: Yukardan gelen emirlere göre (galiba Hitler böyle buyurmuştu) kamptaki sağlığı yerinde olan herkesin ne pahasına olursa olsun *değerlendirilmesi* gerekiyordu. O yüzden, Buchenwald'daki ve Mathausen'deki feci durumda olan bütün tutsaklar toplanmış, hastalar ise kendi hallerine bırakılmıştı. Bazı ipuçlarından, asıl niyetlerinin kamplarda tek bir canlı bırakmamak olduğu sonucuna varmak daha yerindeydi ama bir gece ansızın bastıran bir uçak saldırısı ve Rusların çok çabuk ilerlemeleri, onları işlerini yarıda bırakıp kaçmaya zorlamıştı.

Buna-Monowitz Toplama Kampı'nın revirinde sekiz yüz kişi kalmıştık. Bunlardan aşağı yukarı beş yüzü, daha Ruslar gelmeden ya çeşitli hastalıklardan ya soğuktan ya da açlıktan, iki yüzü de daha sonra yapılan bütün yardımlara karşın, kurtulamayıp öldü.

27 Ocak 1945'te kampa ilk kez bir Rus keşif kolu geldi. Onları ilk gören Charles'la bendim: Odayı

paylaştığımız arkadaşlarımızdan ilk ölen Somogyi'nin cesedini toplu mezara taşıyorduk. Çukur tümüyle dolduğu ve başka gömülecek yer olmadığı için sedyeyi çamurlu karların üstüne devirdik: Charles, hem ölüleri, hem yaşayanları selamlamak için beresini çıkarttı.

At üstünde dört genç asker, sırtlarında kollarını kayışlarına geçirdikleri makineli tüfekleri, kampı sınırlayan yol boyunca ağır ağır ve temkinle bize doğru ilerliyorlardı. Dikenli tellere gelince durup baktılar; aralarında bir-iki kelimelik kısa, ürkek bir konuşma geçti; yerlere gelişigüzel serilmiş ölülere, kırık dökük sedyelere ve hâlâ yaşayan bizlere dikilmiş gözlerinde tuhaf bir utanç okunuyordu.

Oysa, onlar bize olağanüstü canlı ve gerçek görünüyorlardı; yol kamptan daha yüksekte olduğundan, kocaman atlarının üstünde kül rengi karlarla kül rengi gökyüzü arasında, buzların çözülmekte olduğunun habercisi sert ve nemli rüzgârda havada asılı gibi kımıldamadan duruyorlardı. Bize öyle geldi ki –ve gerçekten de öyleydi– on gündür sönmüş yıldızlar gibi içinde dolanıp durduğumuz ölüm dolu hiçlik en sonunda kendi sağlam merkezini, özlü çekirdeğini buldu: dört silahlı adam – ama silahları bize dönük değil; tüylü, ağır kalpaklarının altından çocuksu, köylü yüzleri görünen dört barış habercisi.

Ne selam verdiler ne de gülümsediler; ağızları mühürlü ve gözleri bu kasvetli ölüm sahnesine dikilmiş, acımanın da ötesinde şaşkın bir utanç duygusu altında ezilmiş gibiydiler. Biz bu utancı çok iyi bilirdik. Her elemeden, tanıklık etmek ya da katlanmak zorunda kaldığımız her onur kırıcı davranıştan, uğradığımız her aşağılanmadan sonra içine gömüldüğümüz aynı utançtı bu: Almanların hiç tanımadıkları bir duygu, başkalarının işledikleri suç karşısında, böyle bir suç var olduğu, geri dönülemez

biçimde dünyaya sokulduğu ve tüm iyi niyetlerine karşın, çaresiz kalıp bir şey yapamadıkları, korumayı başaramadıkları için hak bilir insanların duyduğu vicdan azabıydı bu.

O yüzden, bizler için kurtuluş çanlarının sesi bile ağır ve boğuktu ve içimiz aynı anda hem sevinç hem de dayanılmaz bir utanç duygusuyla doldu; bilinçlerimizi ve belleklerimizi, ta derinlerinde yatan pisliklerden arındırmak istiyorduk; ve de acıyla doldu içimiz, çünkü böyle bir şeyin olamayacağını, geçmişi silecek kadar saf ve temiz hiçbir şeyin bulunmadığını, uğradığımız hakaretlerin izlerinin içimizde, onlara tanıklık edenlerin belleklerinde, olayların geçtiği yerlerde ve anlatacağımız öykülerde artık sonsuza dek yaşayacağını biliyorduk. Çünkü –bizim kuşağımızın ve benim halkımın korkunç ayrıcalığı budur işte– hiç kimse, aşağılanmanın nasıl bulaşıcı bir hastalık gibi yayıldığını bizden daha iyi anlamamıştır. İnsan adaletinin bunu ortadan kaldıracağını sanmak saflıktır. Sonsuz bir kötülük kaynağıdır o; batağına saplananların hem bedenlerini hem ruhlarını parçalayıp yok eder ve en iğrenç konumlara indirir; sonra bir yüzkarası gibi yeniden başkaldırıp zorbalara saldırır, geride kalanlara duyulan kinle beslenerek sürer gider, herkesin istencine karşı bir intikam tutkusu, bir ruhsal çöküş, bir yadsıma, bir usanç, bir her şeyden vazgeçiş gibi binbir kılığa girer.

O zamanlar, daha pek anlaşılamayan ve çoğunlukla yalnızca beklenmedik ölümcül bir yorgunluk sandığımız bütün bu duygular, kurtuluş sevincimize eşlik etmekteydi. O yüzden içimizden çok azı kurtarıcılarımıza doğru koştu, çok azı yere kapanıp Tanrı'ya şükretti. Kimileri dikenli telleri sökmekle uğraşırken Charles'la ben çürümüş gövdelerle dolup taşan çukurun başında kalakaldık; sonra arkadaşla-

rımıza haber vermek için, boş sedyeyi alarak içeri gittik.

Günün geri kalan bölümünde bir şey olmadı; buna zaten çoktandır alışık olduğumuzdan hiç şaşırmadık. Bizim odada, ölen Somogyi'nin ranzasına, iki Fransız arkadaşın açıkça belli ettikleri tiksintiye aldırmayan yaşlı Thylle çabucak yerleşti.

O zamanlar bildiğim kadarıyla, toplama kampının en yaşlılarından biri olan Thylle, bir *Kızıl Üçgen*, yani siyasi tutuklu bir Almandı; o yüzden, sanki hakkıymış gibi, kampın soylular sınıfından sayılıyordu. En azından son yıllarda hiçbir ağır iş yapmamış, evinden yiyecek ve giyecek getirtmeyi sürdürmüştü. Bütün bu nedenlerden dolayı Alman *siyasiler* çok ender revire alınırlardı ama orada da çeşitli ayrıcalıklara sahiptiler: Her şeyden önce elemelere girmezlerdi. Kurtuluş ânında kamptaki tek siyasi tutsak olması yüzünden, kaçmakta olan Nazi subayları, kendisini 20. Blok'un yöneticiliğine atamışlardı; bu blokta, bulaşıcı hastaların bulunduğu bizim odadan başka, ayrıca verem ve dizanteri koğuşları da vardı.

Thylle Alman olduğu için, atandığı bu geçici işi çok ciddiye almıştı. Nazilerin gidişi ile Rusların gelişi arasında geçen on gün içinde herkes açlık, soğuk ve hastalığa karşı son savaşlarını verirken Thylle, topraklarını denetleyen yeni bir derebeyi gibi büyük bir titizlikle yerleri, karavanaları gözden geçirmiş, ister ölü, ister sağ, herkese bir tane hesabıyla teker teker battaniyeleri saymıştı. Bizim odada yaptığı teftişlerden birinde, ortalığı derli toplu ve temiz tuttuğu için Arthur'u övmeye kadar vardırmıştı işi; Almanca bilmeyen ve hele Thylle'nin Sakson lehçesini hiç anlamayan Arthur, bu övgü sözlerini *vieux dégoûtant*[1] ve *putain de boche*[2] diye yanıtlamıştı; yine de, yetkisini açıktan açığa kötüye kul-

[1] İğrenç moruk. (Çev.)
[2] Orospunun Almanı. (Çev.)

lanan Thylle, bir köşeye yerleştirilmiş oldukça rahat kenef kovasını kullanmak için o günden sonra her akşam bizim odaya gelmeye başlamıştı: Bütün kampın bakımı yapılan, üstelik sobaya yakın bir yerde olan tek kenef kovası bizimkiydi. Demek istiyorum ki, o güne kadar yaşlı Thylle benim için bir yabancı ve dolayısıyla bir düşmandı; ayrıca, yetkisi olduğundan, tehlikeli bir düşmandı. Benim gibiler, yani kamptaki çoğu insanlar için başka ince ayrıntılar yoktu. Toplama kampında geçirdiğim o bitmez tükenmez yıl boyunca, burasının karmaşık hiyerarşi düzenini anlamak için ne en küçük bir merak duydum ne de öğrenecek bir fırsatım oldu. Acımasız güçlerin bu iç karartıcı yapısı çok yukarılarımızdaydı, bizim gözlerimiz ise yalnızca yere bakardı. Ama yine de, özgürlüğüme kavuştuğum ilk gecenin yoldaşı ve can dostu bu Thylle oldu, partisi uğruna ve partisi içinde verdiği yüzlerce savaştan kaşarlanmış, toplama kampında geçirdiği yalan dolanla dolu, acımasız on yıl boyunca nasır tutmuş bu yaşlı militan.

Bütün gün, bir sürü iş yüzünden, bir dönüm noktası olduğunu tüm benliğimizle hissettiğimiz bu olay üzerine yorumlar yapacak zaman bulamamıştık; belki de sırf bu yüzden, boş vaktimiz kalmasın diye bilinçsizce işler arayıp bulmuştuk, çünkü özgürlükle yüz yüze gelince kendimizi kaybolmuş, bomboş, körelmiş ve aykırı hissediyorduk.

Ama sonra gece bastırdı, hasta arkadaşlar uyudu, Charles ve Arthur da temiz yüreklilerin masum uykusuna daldılar, çünkü kendileri kampa geleli ancak bir ay olmuştu ve daha zehir içlerine işlememişti; yalnız ben, tüm yorgunluğuma karşın uyuyamıyordum, biraz yorgunluğun kendisinden, biraz da hastalığım yüzünden. Her yanım sızlıyor, kan beynime çıkıyor, şakaklarım zonkluyor ve ateşimin yükseldiğini hissediyordum. Ama yalnız bu değildi

duyduğum: Bütün tehlikelerin ortadan kalktığı, yaşama dönüş fikrinin bir umut olmaktan çıktığı bu anda, sanki bir baraj yıkılmış gibi, önceleri çok derinlere gömülmüş, daha baskın acılar tarafından bilinçaltının uzak köşelerine itilmiş yepyeni ve sonsuz bir acı çökmüştü içime: sürgün acısı, uzaklardaki evimin, yalnızlığın, yitirdiğim dostlarımın, yitirdiğim gençliğimin ve çevremdeki yığınlarla ölünün acısı.

Buna'da geçirdiğim bir yıl içinde kamp yoldaşlarımın beşte dördünün yok olduğunu görmüştüm ama o güne kadar hiçbir zaman ölümün somut varlığını, beni nasıl bir çembere aldığını hissetmemiş, bir adım ötemdeki pencerenin dışından, yanı başımdaki ranzadan, kendi damarlarımdan gelen iğrenç soluğunu duymamıştım. Böylece, uyku ile uyanıklık arasında, kafamın içine üşüşmüş uğursuz düşüncelerle hasta yatağımda yatıyordum.

Ama çok geçmeden uyanık olan biri daha olduğunu fark ettim. Uyuyanların ağır ve sık solukları, arada bir, düzensiz ve boğuk bir hıçkırıkla, öksürükler ve bastırılmaya uğraşılan inlemelerle kesiliyordu. Thylle ağlıyordu. Yorgun ve arsız bir ağlamaydı bu, yaşlıların çıplaklığı kadar dayanılmazdı. Herhalde karanlıkta benim devindiğimi görmüştü ve o güne kadar başka nedenler yüzünden ikimizin de arzuladığı yalnızlık, benim olduğu kadar onun da üstüne çökmüş olacak ki gece yarısı birden, "Uyanık mısın?" diye sordu ve yanıtımı beklemeden ıkına sıkına ranzama tırmanıp hakkıymış gibi yanıma oturdu.

Onunla anlaşmak kolay değildi ama bu yalnız dil farkından ileri gelmiyordu. O uzun gecede kafamıza üşüşen düşünceler öyle sınırsız, olağanüstü ve korkunç ama her şeyden önce öyle karmakarışıktı ki. Ona evimin, yurdumun özlemini çektiğimi söyle-

dim; ağlamasını kesip, "On yıl," dedi, "tam on yıl!" Ve on yıl süren bir suskunluktan sonra, hafif ve tiz bir sesle, hem görkemli hem gülünç bir biçimde *Enternasyonal*'i söylemeye başladı. Allak bullak olmuş, kuşku içinde kalmış ve çok etkilenmiştim.

Ertesi sabah, bize ilk özgürlük belirtilerini getirdi. Kuşkusuz Ruslar tarafından işbaşına çağrılmış kadınlı erkekli yirmi kadar sivil Polonyalı isteksizce orada burada dolanarak barakaları temizlemeye, ortalığa çekidüzen vermeye ve cesetleri toplayıp kaldırmaya başladılar. Öğleye doğru, arkasında yularından çektiği bir inekle ürkek bir çocuk göründü, el kol hareketleriyle ineğin bizim için olduğunu ve Ruslar tarafından yollandığını anlattı, sonra hayvanı bırakarak kaçıp gitti. Zavallı ineğin nasıl bir-iki dakika içinde boğazlandığını, deşilip parçalandığını ve gövdesinin kampta kalanların kıvrılmış yattıkları her köşe bucağa nasıl dağıtıldığını anlatamam.

O günden sonra, kampta solgun yüzlerinde acımayla karışık bir tiksinti ifadesiyle dolaşan Polonyalı kızlar görmeye başladık; hastaları temizliyor ve becerebildikleri kadar yaralarını sarmaya çalışıyorlardı. Kampın orta yerinde kocaman bir ateş yaktılar, içine yıkılan barakaların tahtalarını attıkları bu ateşin üstünde ellerine geçen her türlü kapta çorba da pişiriyorlardı. En sonunda, üçüncü gün, kampa, kendisi de bir *Häftling*[1] olan Yankel'in keyifle sürdüğü dört tekerlekli bir yük arabasının girdiği görüldü; genç bir Rus Yahudisi olan Yankel, kalanların içindeki tek Rus olması nedeniyle doğal olarak çevirmenlik işini ve Sovyet Komutanlığı ile resmi ilişkileri yürütmek görevini üstlenmişti. Yankılanan kırbaç şaklamaları arasında, her gün otu-

[1] Savaş tutsağı. (Çev.)

zar kırkar kişilik gruplar halinde bütün sağ kalanları, artık dev boyutlarda bir hastane olan Auschwitz Merkez Toplama Kampı'na taşımakla görevlendirildiğini bildirdi.

Bu arada, kaç gündür korkuyla beklediğimiz gibi, buzlar çözülmeye başlamıştı; yavaş yavaş karlar eriyor ve kamp iğrenç bir bataklığa dönüşüyordu. Cesetlerden ve çöp yığınlarından yükselen koku, sisli ve nemli havayı solunamaz hale getiriyordu. Azrail de orağını elinden bırakmış değildi: Onlarca hasta soğuk yataklarında ölüyordu; en açgözlüler ise, pek uzakta olmayan cephede vuruşan Rusların arada bir, bazen az bazen yeterinden çok yolladıkları et tayınlarını, yıllanmış açlıklarının zorunlu buyruğuna bilinçsizce uyarak tıkabasa yediklerinden, çamurlu yollarda yıldırım çarpmış gibi düşüp can veriyorlardı.

Ama ben, çevremde bütün bu olup bitenleri ancak kopuk kopuk ve bulanık olarak algılıyordum. Yorgunluk ve hastalık, bütün savunmamı bıraktığım an beni arkadan vurmak için pusuda bekleyen sinsi ve hain düşmanlar gibiydiler. Amansız bir uyuşukluk içinde, susuzluktan ve eklemlerimdeki dayanılmaz acılardan kıvranarak yatıyor ve bana bir kardeş gibi bakan Charles'ı arada belli belirsiz görüyordum. Ne doktor ne de ilaç vardı. Boğazım da ağrıyordu ve yüzümün yarısı şişmişti: Derim kızarıp pütür pütür olmuş, yanmış gibi sızlıyordu; belki de birden fazla hastalığa tutulmuştum. Yankel'in arabasına binme sıram geldiğinde artık ayakta duracak halim yoktu. Charles ve Arthur bir yığın can çekişen hastayla birlikte beni de arabaya yüklediler, zaten benim de ötekilerden pek farkım yoktu. Yağmur çiseliyordu, hava kapalı ve sisliydi. Yankel'in atları ağır adımlarla beni çok uzaklardaki özgürlüğe doğru götürürken, o kadar zaman acı çektiğim ve olgunlaştığım barakalar, darağacı ile kocaman Noel ağacının hâlâ yan yana durdukları yokla-

ma meydanı ve üstünde artık hiçbir anlamı kalmamış olan o üç alaycı sözcüğün –*Arbeit Macht Frei* (Özgürlüğün Yolu Çalışmaktır)– yazılı olduğu tutsaklık kapısı son kez teker teker gözlerimin önünden geçti.

Büyük Kamp

Buna'da iken *Büyük Kamp* denen Auschwitz hakkında pek bir şey bilmiyorduk; bir kamptan ötekine taşınan *Häftling*'lerin sayısı azdı, gevezelik eden yoktu (hiçbir *Häftling* geveze değildir zaten) ve söylenenlere de fazla inanılmazdı.

Yankel'in arabası ünlü kapıdan girince şaşakaldık. Buraya kıyasla on bin nüfuslu Buna-Monowitz bir köy sayılırdı; girdiğimiz yer ise uçsuz bucaksız bir anakentti. Tek katlı tahta bloklar yerine her yerde, hepsi birbirinin aynı, tuğladan üç katlı dört köşe yapılar vardı ve bunların arasında, kaldırım taşları döşenmiş birbirine paralel ya da dikey yollar göz alabildiğine uzanıyordu. Ortalık ıssız, sessiz, çamur içinde, yağmurlu ve kapalı gökyüzünün altında ezilmiş, terk edilmiş gibiydi.

Uzun yolculuğumuzun her dönemecinde olduğu gibi burada da, başka bir sürü şeye o kadar gereksinimimiz varken, karşımızda bir banyo bulunca şaşırdık. Ama bu, küçük düşürücü, aşağılayıcı, alaycı-şeytani-kutsal bir banyo, toplama kampı dünyasına girişimizin simgesi, iblise tapılan bir kara ayin banyosu değildi; aylar sonra Amerikalılara geçtiğimiz zaman görüleceği gibi işlevsel, tertemiz, mikropsuz, son derece modern bir banyo da değildi; tam

tersine, Rus usulü, insan boyutlarında, özensizce yapılmış, derme çatma bir şeydi.

İçinde bulunduğumuz durumda bir banyonun bize çok uygun olduğunu yadsımıyorum; tam aksine, çok gerekliydi ve makbule geçti. Ama bu banyoda ve oradaki, unutamadığımız üç yıkanmamızda, somut ve gerçek görünüşün altında kocaman simgesel bir gölgenin varlığı, yavaş yavaş bizi kendi dünyasına çekip yutmaya, eski yaşantımızın tüm izlerinden arındırmaya, kendi kalıplarına uygun yepyeni insanlar yapmaya ve bizlere kendi damgasını vurmaya uğraşan yeni bir otoritenin bilinçaltı isteklerinin olduğu hemen hissediliyordu.

İki Rus hastabakıcının güçlü kolları bizi arabadan indirdi. *Po malu, po malu* (yavaş, yavaş!); işittiğim ilk Rusça sözler bunlar oldu. Hastabakıcılar işlerini iyi bilen iki iriyarı kızdı. Bizi toplama kampının alelacele onarılıp çalışır hale getirilmiş tesislerinden birine götürüp soydular, sonra yerdeki uzun tahtaların üzerine yatırıp sevecen ellerle ama pek fazla özen göstermeden baştan ayağa sabunladılar, keselediler, ovaladılar ve kuruladılar.

Bütün bunlar kolaylıkla ve çabucak yapıldı; yalnızca, kadın ellerinin çıplak tenine değmesi atalarından kalma geleneksel tabularla bağdaşmayan Arthur, *libre citoyen*[1] olduğunu bildirip *Jacobin*[2] usulü bir-iki ahlakçı protestoda bulundu. Ama sıra grubumuzun sonuncusuna geldiği zaman ortaya ciddi bir engel çıktı.

Hiç kimse bu adamın kim olduğunu bilmiyordu çünkü konuşacak durumda değildi. Bu, kel kafalı, asma kütüğü gibi eğri büğrü kolları ve bacakları korkunç şekilde kasılmış, bir deri bir kemik, iskelet gibi bir adamdı; onu arabadan çuval gibi kaldırıp indirmişlerdi ve şimdi dizkapakları alnına değecek

[1] Özgür vatandaş. (Çev.)

[2] 1789 Fransız ihtilali sırasında Robespierre yanlısı en katı ve aşırı cumhuriyetçiler; siyasal köktenci, aşırı. (Çev.)

gibi tortop olmuş, dirsekleri gövdesine yapışık, birer takozu andıran kaskatı kesilmiş ellerinin parmakları omuzlarına dönük, umutsuzca kendini korur gibi büzülmüş yerde yatıyordu. Şaşkına dönen Rus hemşireler boş yere onu sırtüstü yatırmaya çalıştılar ama sıçan gibi tiz bir sesle bağırıp karşı koyuyordu; zaten boşuna yoruluyorlardı, kollar ve bacaklar zorla çekilince açılıyor ama bırakılır bırakılmaz eski durumlarına dönüyorlardı. O zaman hastabakıcılar onu olduğu gibi kaldırıp duşun altına götürdüler; kesin emir aldıklarından, süngerle sabunu o düğüm olmuş, tahta gibi gövdede dolaştırarak onu da yıkadılar ve üstüne titizlikle bir-iki kova ılık su dökerek sabunlarından arındırdılar.

Charles ve ben çırılçıplak, üstümüzden dumanlar tüterek acıma ve dehşetle bu manzaraya bakıyorduk. Bir an için, adamın açılmış kolundaki dövme göründü: 200.000; demek Vosges'ten[1] biriydi. Charles, "Aman Tanrım, bir Fransız," diye mırıldanarak sessizce duvara doğru döndü.

Hepimize birer don ve gömlek verdiler ve son kez kafalarımızı sıfır numara kazıtmak üzere berbere yollandık. Berber çılgın bakışlı vahşi gözleri olan esmer, dev gibi bir adamdı; işini düşünmeden, zorbaca yapıyordu ve anlayamadığım bir nedenden dolayı boynunda bir makineli tüfek asılıydı. Bana ters ters bakarak *Italiano Mussolini*, iki Fransız'a da *Fransé Laval* dedi; bundan da, genel kavramların, bireysel olayların anlaşılmasında ne kadar yetersiz kaldığı görülür.

Orada birbirimizden ayrıldık. İyileşmiş ve sağlıklarına kavuşmuş bulunan Charles ve Arthur Fransız grubuna katılıp çevremden uzaklaştılar.

[1] Fransa'nın kuzey doğusunda dağlık bir bölge. (Çev.)

Hasta olan bense, kısa bir doktor muayenesinden geçtikten sonra revirin *Bulaşıcı Hastalıklar* bölümüne yollandım.

Gerçi buranın adı revirdi ve hastalarla dolup taşıyordu (Almanlar kaçarken Monowitz'de, Auschwitz'de ve Birkenau'da yalnız en ağır hastaları bırakmışlar, bunların hepsi de büyük kampa getirilmişlerdi) ama bir hastane değildi ve olamazdı, çünkü ortalıkta, zaten kendileri de hasta olan ancak on kadar doktor vardı ve kamptaki beş bin kişinin en az dörtte üçünün bakıma gereksinimi olduğu halde, herhangi bir ilaç ve sağlık malzemesinden tümüyle yoksundular.

Gönderildiğim yer, ıstırap ve inlemelerle dolu koskoca, karanlık bir koğuştu. Sayıları belki sekiz yüzü bulan hastaya bakan bir doktor vardı ve tek bir hastabakıcı yoktu; hastalar, hem kendi hem de daha ağır durumdaki arkadaşlarının acil ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydılar. Burada, hâlâ bir karabasan gibi anımsadığım bir tek gece geçirdim; sabah olduğunda, ranzalarda yatan ve yerlere serilmiş düzinelerle ölü gördüm.

Ertesi gün, ancak yirmi ranzası olan daha küçük bir odaya devredildim; bu ranzalardan birinde ateşler içinde çırpınarak üç-dört gün yattım; ancak arada bir kendime geliyor, hiçbir şey yiyemeden susuzluktan kıvranıyordum.

Beşinci gün ateşim düştü; kendimi tüy gibi hafif hissediyordum, açtım ve donuyordum ama kafam yerine gelmişti, gözlerim ve kulaklarım bu zorunlu tatilden sonra sanki daha bir arınmıştılar, artık yeniden dünyayla ilişki kuracak duruma gelmiştim.

O birkaç gün içinde çevremde büyük değişiklikler olmuştu. Azrail'in orağı son kez savrulmuş, hesaplar kapanmıştı; can çekişenler ölmüş ve sağ kalanlar için yaşam yeniden gürültülü patırtılı akışını

sürdürmeye başlamıştı. Lapa lapa kar yağdığı halde, kampın pencerelerinden görünen kasvetli sokaklar artık ıssız değildi, aksine, karınca gibi kaynayan bir kalabalık itişe kakışa, sanki iş olsun diye koşuşup duruyordu. Akşamın geç saatlerine kadar öfkeli ya da neşeli bağrışmalar, çın çın çınlayan şarkı sesleri duyuluyordu. Bütün bunlara karşın, ne ben ne de çevremdeki yataklarda yatanlar, aramızdaki en zavallı, en masum birinin, küçük Hurbinek'in tedirgin edici varlığından, kişiliğini kanıtlamak yolundaki ölümcül baskısından kendimizi kurtarabiliyorduk.

Hurbinek bir hiçti, bir ölüm çocuğu, bir Auschwitz çocuğuydu. Üç yaşlarında görünüyordu. Kimsenin onun hakkında bir şey bildiği yoktu, ne konuşabiliyordu ne de bir adı vardı: O tuhaf Hurbinek adını ona biz takmıştık ya da belki çocukcağızın arada bir çıkardığı anlaşılmaz sesleri o hecelere benzeten aramızdaki kadınlardan biri. Hurbinek'in belden aşağısı tutmuyordu, değnek gibi incecik, kupkuru bacakları vardı ama bir deri bir kemik kalmış üçgen biçiminde sıska yüzündeki istek dolu gözleri, kendini kanıtlamak, kapatıldığı dilsizlik mezarından fırlayıp çıkmak istercesine ürkütücü bir ışıkla parlardı. Yoksun olduğu konuşma yeteneğine duyduğu özlem, kimsenin öğretmek zahmetine katlanmadığı sözcüklere olan gereksinimi, her an patlamaya hazır bir heyecan gibi bakışlarına yansımıştı sanki: Hem insanca hem yabanıl bir bakıştı bu, olgun ve yargılayan bir yanı da vardı; hiçbirimiz bu güçlü ve acı dolu gözlere bakmaya dayanamıyorduk.

Henek dışında. İriyarı bir Macar genci olan yatak komşum Henek, yarı gününü Hurbinek'in beşiği başında geçirirdi. Bir anneden çok bir baba gibiydi; bu geçici birlikteliğimiz bir aydan fazla sürmüş olsaydı Henek, Hurbinek'e konuşmayı öğretirdi; sa-

rılıp sarılıp öpücüklere boğdukları çocuğu serseme çeviren, ama onunla candan bir ilişki kuramayan Polonyalı kızlardan çok daha iyi öğretirdi kuşkusuz.

Oysa Henek, çocuktan çevresine dalga dalga yayılan sonsuz ıstıraba hiç aldırmadan sakince ve inatla küçük sfenksin yanına oturur, ona yemek yedirir, yatağını düzeltir, becerikli elleriyle hiç iğrenmeden altını temizler ve de sabırla, alçak sesle durmadan onunla konuşurdu, tabii Macarca. Bir hafta sonra, Henek büyük bir ciddiyetle ama hiç ukalalık taslamadan hepimize Hurbinek'in *bir sözcük* söylediğini haber verdi. Hangi sözcük? Tam bilemiyordu, zor bir sözcük, Macarca değil: *mass-klo, matisklo* gibi bir şey. O gece hepimiz kulak kabarttık: Doğruydu, Hurbinek'in yattığı köşeden arada bir, bir ses, bir sözcük duyuluyordu. Aslında, hep aynı sözcük değildi işitilen ama ne olursa olsun, açık seçik bir sözcüktü; daha doğrusu, birkaç tane birbirini andıran sözcük: aynı kökten, aynı tema üzerine çeşitlemeler, belki de bir ad.

Hurbinek yaşadığı sürece denemelerini ısrarla sürdürdü. Her gün hepimiz sessizce onu dinler, heyecanla ne dediğini anlamaya çalışırdık; aramızda Avrupa'nın her dilini konuşanlar vardı ama Hurbinek'in dediği bir sır olarak kaldı. Hayır, kuşkusuz bu bize iletmek istediği bir şey ya da açıkladığı bir sır değildi; belki de adıydı, yazgısında bir ada sahip olmak vardıysa; belki, içimizden bazılarının ileri sürdüğü bir teze göre, *yemek* veya *ekmek* demekti ya da Bohemyalı birinin bizi inandırmaya çalıştığı gibi, *et* demek istiyordu.

Üç yaşındaki, büyük olasılıkla Auschwitz'de doğmuş ve ömründe hiç ağaç görmemiş olan Hurbinek; hayvanca bir gücün kendisini dışladığı insan dünyasına kabul edilmek için son nefesini verene dek erkekçe vuruşan Hurbinek; adı olmayan ama

minicik kolunda Auschwitz'in damgasını taşıyan Hurbinek. Hurbinek 1945 Mart'ının ilk günlerinde öldü; özgürdü, ama kurtulmamıştı. Ondan geriye hiçbir şey kalmadı: Yalnız benim bu sözlerimle anılacak.

Henek iyi bir dost ve sonsuz bir sürprizler kaynağıydı. Adı bile, tıpkı Hurbinek'inki gibi uydurmaydı; kendisinden en az on yaş büyük oldukları halde, ona karşı önceleri aslı nesli pek anlaşılmayan ama gitgide cinsel niteliği açıkça beliren bir sempati duyan iki Polonyalı kız, asıl adı König'i, Lehçe Enrico'nun kısaltılmışı olan Henek'e çevirmişlerdi.

Acılarla dolu küçük dünyamızda bir tek Henek-König ne hastaydı, ne de iyileşme dönemindeydi; tam tersine, hem bedensel hem ruhsal sağlığı tümüyle yerindeydi. Ufak tefek, uysal görünümlü olmasına karşın bir sporcu gibi atletik bir vücudu vardı. Ama Hurbinek'e olduğu kadar hepimize o denli sevecen ve yardımsever davranan Henek'in soğukkanlı ve canavar ruhlu bir başka kişiliği de vardı. Başkaları için yalnız *kemik öğütücü* bir yer sayılan toplama kampı, o amansız tuzak, Henek için iyi bir okuldu; birkaç ay içinde etobur, uyanık, kurnaz, acımasız ve temkinli bir genç olmuştu.

Birlikte geçirdiğimiz uzun saatlerde bana kısa yaşamının özetini anlatmıştı. Transilvanya'da, Romanya sınırına yakın bir ormanın ortasında bir çiftlikte doğup büyümüştü. Pazar günleri babasıyla tüfeklerini yüklenip ormana giderlerdi. Neden tüfeklerle? Ava mı çıkarlardı? Evet, ava ama aynı zamanda Romenleri vurmaya. Neden Romenleri vururlardı? Henek, insanın elini kolunu bağlayan şaşırtıcı bir saflıkla, "Romen oldukları için," diye

açıklardı. "Onlar da arada sırada bize ateş açarlardı."

Bütün ailesiyle birlikte yakalanıp Auschwitz'e getirilmişti. Öbürleri hemen öldürülmüşlerdi. Henek, Nazi subaylarına on sekiz yaşında ve duvarcı olduğunu söylemişti, oysa on dört yaşında ve öğrenciydi. Böylece Birkenau'ya yollanmıştı ama Birkenau'da gerçek yaşını açıklayıp çocuk blokuna gönderilmiş ve en büyükleri olduğu için hepsinin başı, *Kapo* olmuştu. Birkenau'daki çocuklar göçmen kuşlar gibidir: Çok geçmeden ya deney blokuna ya dosdoğru gaz odalarına yollanırlar. Durumu hemen anlayan Henek, iyi bir *Kapo* gibi 'örgütlenmiş', nüfuzlu bir Macar *Häftling* ile iyi bir ilişki kurmuş ve kurtuluşa kadar orada kalmıştı. Çocuk blokunda eleme yapıldığı zaman, elenecekleri seçen oydu. Peki, hiç pişmanlık duymaz mıydı? Yoo, neden duyacaktı? Sağ kalmak için başka yol var mıydı ki?

Toplama kampı boşaltıldığı zaman aklını kullanarak saklanmıştı. Gizlendiği mahzenin penceresinden, Almanların büyük bir hızla Auschwitz'in olağanüstü zengin depolarını boşaltırken aceleden bir sürü konserve kutusunu yollara döktüklerini görmüştü. Bunları toplamakla vakit kaybetmemişler ama tanklarla üstlerinden geçerek ezmişlerdi. Konserve kutularından birçoğu, çamura ya da kara gömülüp dağılmaktan kurtulmuştu. Gece olunca, Henek bir torbayla dışarı çıkmış ve basılmış, yarı ezilmiş, çarpık çurpuk ama içleri hâlâ dolu kutuları toplayıp inanılmaz bir hazine ele geçirmişti: et, domuz içyağı, balık, meyve, vitamin hapları. Doğal olarak, kimseye bir şey söylememişti; bana söyledi çünkü yatak komşusuydum ve belki bekçilik etmekte yardımcı olabilirdim. Gerçekten de, Henek karanlık işlerinin peşinde saatlerce kampta dolaştığı ve ben yerimden kımıldamadan yattığım için, bekçilik

görevinde oldukça yararlı oluyordum. Bana güveni vardı; torbayı benim yatağımın altına saklamıştı; sonra hakça davrandı, hastalığımı göz önünde tutarak ve hizmetimin derecesini hesaplayarak hangi yiyecekten ne kadar alabileceğimi söyledi ve böylece borcunu ödemiş oldu.

Kamptaki tek çocuk Hurbinek değildi. Sağlık durumları görece daha iyi olan başkaları da vardı. Aralarında, büyüklerin izinsiz girmelerinden hoşlanmadıklarını açıkça belli ettikleri, kapalı ve çok özel bir *'kulüp'* kurmuşlardı. Birbirleriyle anlamadığım bir dille konuşan bu çocuklar temkinli ve akıllı yabanıl hayvanlar gibiydiler. Bu grubun en sözü geçen üyesi beş yaşından fazla olmayan Peter Pavel'di.

Peter Pavel kimseyle konuşmazdı ve kimseye gereksinimi yoktu. Zeki yüzlü, duygularını belli etmeyen, sarışın, gürbüz bir çocuktu. Sabahları ağır ağır, ama emin adımlarla üçüncü kattaki ranzasından iner, duşa gidip tasını doldurur ve titizlikle yıkanırdı. Sonra bütün gün gözükmez ve ancak öğle vakti aynı tasa doldurduğu çorbasını içmek için kısa bir süre ortaya çıkardı. Akşam yemeği zamanı gelir, yemeğini yiyip yine çıkar ve az sonra elinde oturağıyla gidip sobanın arkasındaki köşede birkaç dakika oturur, sonra oturağı götürüp geri döner ve ağır ağır ranzasına çıkıp büyük bir dikkatle yastığını ve battaniyesini düzelttikten sonra sabaha kadar hiç kımıldamadan uyurdu.

Auschwitz'e gelişimden birkaç gün sonra tanıdık bir yüzün ortaya çıktığını görünce huzurum kaçtı; bu, Buna-Monowitz'in maskotu, içler acısı ama sevimsiz bir çocuk olan Kleine Kiepura idi. Buna'da onu herkes tanırdı; tutsakların en genciydi, daha on

iki yaşında bile yoktu. Her şeyi aykırıydı bu çocuğun: en başta kampta bulunuşu. Çünkü genellikle, oraya çocukların sağ girdiği yoktu. Onun nasıl ve neden kabul edildiğinden kimsenin haberi yoktu ama yine de herkes gereğinden fazla şey bilirdi onun hakkında. Durumu da aykırıydı, çünkü çalışmaya gitmez ve yetkililerin blokuna kapanıp herkesten ayrı otururdu; üstelik, görünüşü de çarpıcı biçimde aykırıydı.

Birden ve fazla büyümüştü: Tıknaz ve bodur gövdesinden birer örümcek gibi sarkan upuzun kolları ve bacakları, ince hatlı, solgun ve çocuksu yüzünün alt yanını kaplayan, burnundan çok daha iri, koskoca çıkık bir çenesi vardı. Kleine Kiepura, toplama kampının *Kapo*'sunun, yani tüm *Kapo*'ların *Kapo*'sunun adamı ve uşağıydı.

Koruyucusundan başka kimse sevmezdi onu. Nüfuzlu birinin gölgesinde yiyip içerek, giyinip kuşanarak dedikodular, casusluklar ve çarpık sevgilerden örülmüş bir ağ içinde son güne kadar bir gözdenin ne olduğu belirsiz ve boş yaşamını sürdürdü; umarım doğru değildi ama siyasi bölüme ve Gestapo'ya yapılmış, yankılar uyandıran bütün kaynağı meçhul ihbarlarda hep onun adı fısıldanırdı. Bu yüzden herkes ondan korkar ve uzak dururdu.

Artık görevinden alınıp tüm otoritesini yitiren *Kapo*, Batı'ya doğru kaçmaktaydı ve önemsiz bir hastalıktan yeni kalkan Kleine Kiepura da bizimle aynı duruma düşmüştü. Ona da bir yatak ve bir çanak verildi ve o da bizim kararsız dünyamıza katıldı. Hem düşmanca bir acıma duyduğumuz hem de hiç güvenmediğimiz için onunla ancak bir-iki laf ettik ama hiçbir yanıt vermedi. İki gün ağzını açmadı; yumruklarını göğsüne bastırmış, gözleri boşluğa dikilmiş, ranzasında kıvrılıp yattı. Sonra birden konuşmaya başladı ve sustuğu zamanları arattı. Kle-

ine Kiepura bir düşte gibi kendi kendine konuşurdu: Hayali yükselmek ve bir *Kapo* olmaktı. Bunun bir delilik mi yoksa çocukça, uğursuz bir oyun mu olduğu anlaşılmıyordu. Çocuk, tavana yakın ranzasında yatıp hiç durmadan, her sabah ve her akşam yorgun adımlarımızı vurgulamış olan Buna marşlarını ya bağıra bağıra söyler ya da ıslıkla çalar ve karşısında olduğunu sandığı bir sürü köleye Almanca sert buyruklar yağdırırdı:

"Kalkın ayağa, domuzlar, anlaşıldı mı? Yataklar yapılacak, çabuk, ayakkabılar silinecek. Herkes sıraya dizilsin, bit kontrolü yapılacak, ayaklar kontrol edilecek. Gösterin ayaklarınızı! Aşağılık herifler! Seninki yine pis, götü boklu... dikkat et, benim şakam yoktur. Bir daha yakalarsam gidersin doğru krematoryuma." Sonra Alman askerleri gibi bağırmaya başlardı: "Sıraya gir, silah tak! Hazır ol! Yakalar aşağı. Uygun adım, tempoyu bozma! Eller pantolon dikişlerinin üstüne!" Biraz durduktan sonra tiz ve küstah bir sesle yine başlardı: "Burası sanatoryum değil. Burası bir Alman toplama kampı. Adı da Auschwitz. Buradan dışarı ancak bacadan çıkılır. İşine gelirse; gelmezse git, elektrik tellerine bir dokun."

Birkaç gün sonra Kleine Kiepura ortadan kaybolunca herkes rahat bir soluk aldı. Zayıf ve hasta olan ama yeni kavuştuğumuz özgürlüğümüzün sevinciyle içleri pırpır eden bizler için onun varlığı, kokmuş bir ceset gibi tedirgin ediciydi ve içimizde ona karşı korkuyla karışık bir acıma duyuyorduk. Boş yere, onu bu abuk sabuk sayıklamalardan kurtarmaya çalıştık ama kampın açtığı yara çok derine işlemişti.

Hastabakıcılık görevini üstlenen (aslında bu işi çok kötü yapıyorlardı ya, o da başka) iki Polonyalı kızın adları Hanka ve Jadzia idi. Hanka, kazınma-

mış kafasından ve özellikle küstah tavrından anlaşıldığı gibi, eski bir *Kapo* idi. Yirmi dört yaşından fazla göstermiyordu; orta boylu, esmer tenliydi, sert ve kaba hatlı bir yüzü vardı. Geçmişin ve bugünün ıstırapları, umutları ve acımasıyla dolu o Âraf gibi yerde bütün gün ya ayna karşısındaydı ya el ve ayak tırnaklarını törpüler ya da ilgisiz ve alaycı Henek'in önünde kırıtıp dururdu.

Jadzia'dan daha yüksek bir mevkideydi ya da kendini öyle sanıyordu ama aslında, o kızcağıza hükmetmek pek zor değildi. Jadzia ufak tefek, pembemsi hasta yüzlü, ürkek bir kızdı ama bu kansız, acılar içinde kıvranan, içindeki sürekli fırtınayla altüst olmuş yaralı bedenin taşıdığı bir sır vardı. Bir erkek, herhangi bir erkek, bütün erkekleri istiyordu, buna dayanılmaz bir gereksinimi vardı. Önünden geçen her erkek onu cezbeder, fiziksel olarak, bir mıknatısın demiri çektiği gibi, karşı konulmaz biçimde çekerdi. Jadzia aptala dönmüş ve büyülenmiş bir halde gözlerini karşısındaki erkeğe diker, sonra oturduğu köşeden kalkıp bir uyurgezer gibi sendeleyerek onun yanına gider ve ilişki kurmaya çalışırdı; adam çekip giderse, birkaç metre geriden sessizce peşinden yürür, sonra gözleri yerde, yine eski durgunluğuyla yerine dönerdi. Ama adam kızı beklerse, Jadzia onu kucaklar, ona sarılır, mikroskop altında görülen amipler gibi kör, dilsiz, ağır ve titrek ama emin devinimlerle onu kendine çeker ve ona sahip olurdu.

Gözü asıl Henek'teydi elbette, ama Henek onu istemiyor, alay ediyor, aşağılıyordu. Yine de, işini bilir bir çocuk olduğundan, bu konuya tam ilgisiz kalmıyordu, en iyi arkadaşı olan Noah'ya da üstü kapalı bir şeyler söylemişti.

Noah bizim koğuştan değildi, aslında hiçbir koğuştan değildi ve de her yerdeydi. Soluduğu hava-

dan ve ayağının altındaki topraktan mutluluk duyan, bağımsız ruhlu bir göçebeydi. Özgür Auschwitz'in *Scheissminister*'i (Bok Bakanı), yani kenefler ve lağımlar bakanıydı; bu monatto'culuk[1] görevine karşın (zaten bu işi gönüllü olarak üstlenmişti), hiç de tiksindirici bir hali yoktu ya da olsa bile, onun canlı ve hayat dolu kişiliğiyle silinip gitmişti. Noah at gibi kuvvetli, doymak bilmez, şehvet düşkünü genç bir Pantagruel'di.[2] Jadzia nasıl bütün erkekleri isterse, Noah da bütün kadınları isterdi: Ama dayanıksız ağlarını germekle yetinen bir kaya yumuşakçası olan Jadzia'nın aksine, yükseklerde uçan bir kuş olan Noah, sabah karanlığından gece bastırıncaya kadar iğrenç arabasında oturarak, kırbacını şaklatarak ve avazı çıktığı kadar şarkı söyleyerek kampın bütün sokaklarını dolaşırdı. Araba her blokun girişinde durur ve leş gibi kokan, boklu çömezleri küfürler savurarak tiksindirici işlerini bitirmeye çalışırlarken, kordonlar ve renk renk yamalarla dolu arabesk stili, alacalı bulacalı bir asker ceketi giymiş olan Noah, bir Doğu prensi gibi, kadın koğuşlarını dolaşırdı. Aşk buluşmaları birer kasırga gibiydi. Bütün erkeklerin dostu ve bütün kadınların sevgilisiydi. Sağanak sona ermiş, Noah, Auschwitz'in kara göklerinde parlayan ebemkuşağını görmüştür ve yeni baştan nüfuslandıracağı dünya onundur artık.

Frau Vitta, daha doğrusu herkesin dediği gibi Frau Vita[3] ise, bütün insanlara yalın ve kardeşçe bir sevgiyle bağlıydı. Harap olmuş bir bedeni ve tatlı, aydınlık bir yüzü olan Frau Vita, Birkenau'dan gelen yarı Yahudi, Triesteli genç bir duldu. Saatlerce yatağımın yanında oturur, Triesteli konuşkanlı-

[1] Eski zamanlarda vebadan ölenleri taşıyan arabaların sürücüsü. (Çev.)
[2] Rabelais'in ünlü romanının durmadan yiyip içen kahramanı. (Çev.)
[3] İtalyanca 'Bayan Yaşam'. (Çev.)

ğıyla aynı anda hem ağlayıp hem gülerek bin tane şeyden laf ederdi; sağlığı yerindeydi ama kampta geçirdiği bir yılda ve o korkunç son günlerde görüp yaşadıkları içini parçalamış, derin yaralar açmıştı. Ona ölüleri, ceset artıklarını ve kime ait olduğu bilinmeyen yoksul cenazeleri bir yerden bir yere taşımasını 'buyurmuşlar' ve o son görüntülerin imgeleri birer heyula gibi üstüne çökmüştü. Dualar ederek, yıkanarak, içine işlediğini sandığı bu anılardan kurtulmaya çalışır, gürültülü patırtılı karmakarışık işlere hiç düşünmeden girişirdi. Hastalara ve çocuklara bakan bir tek o vardı; bu işi çılgınca bir sevecenlikle yapar ve zamanı artarsa, yabanıl bir öfkeyle yerleri ve camları siler, kapları, bardakları şangır şungur çalkalar, gerçek ve uydurma haberleri götürmek için bir koğuştan ötekine koşardı; sonra soluk soluğa, gözlerinde yaşlarla, konuşmaya, içtenliğe, insan sıcaklığına duyduğu özlemle gelip benim yatağıma otururdu. Akşam, bütün günlük işler bittikten sonra yalnızlığa dayanamayarak birden ranzasından atlar, göğsüne bastırdığı hayali biriyle kendi şarkılarının eşliğinde yataklar arasında dans ederdi.

André'nin ve Antoine'ın gözlerini kapatan Frau Vita oldu. Kurtuluştan sonraki ara dönemde on gün dostluk ettiğim Vosgesli bu iki genç köylü difteri geçiriyorlardı. Onları yüzyıllardır tanıyor gibiydim. Tuhaf bir rastlantıyla ikisi aynı zamanda bir tür dizanteriye yakalandı, çok geçmeden dizanteri, verem kökenli ciddi bir hastalığa dönüştü ve iki gün içinde zavallıların kaderi belli oldu. Yan yana iki yatakta hiç şikâyet etmeden yatar, ölümcül olduğunu bilmedikleri korkunç karın ağrılarına dişlerini sıkıp dayanırlardı; yalnız kendi aralarında ürkek ürkek konuşur, kimseden yardım istemezlerdi. İlk giden André oldu: Konuşurken lafı ağzında kaldı ve bir

mum gibi sönüverdi. İki gün kimse onu götürmeye gelmedi. Arada sırada çocuklar şaşkın bir merakla gelip ölüye bakar, sonra yine oyunlarına dönerlerdi.

Yapayalnız kalan Antoine, içine kapanıp yüz ifadesini tümüyle değiştiren sessiz bir bekleme devresine girdi. Durumu oldukça iyiydi ama iki gün içinde sanki arkadaşı tarafından öbür tarafa çekiliyor gibi inanılmaz bir değişime uğradı, eridi bitti. Frau Vita ile ben epey çabadan sonra en sonunda bir doktor getirmeyi başardık; doktora Almanca, bir şey yapılabilir mi, umut var mı, diye sordum ve Fransızca konuşmamasını özellikle rica ettim. Beni Yiddişçe[1] kısa bir cümleyle yanıtladı ama anlamadığımı görünce Almanca'ya çevirdi: *Sein Kamerad ruft ihn* (arkadaşı onu çağırıyor). Antoine o gece bu davete uydu. İkisi de daha yirmi yaşında yoktu ve kampta yalnızca bir ay kalmışlardı.

En sonunda sessiz bir gece, Olga geldi, Birkenau Kampı'ndan kötü haberler getirdi ve benimle birlikte gelen kadınlara neler olduğunu anlattı. Günlerdir onu bekliyordum; kendisini şahsen tanımıyordum ama dindirecek acılar ve heyecanlı konuşmalar aradığı için, alınan tüm sağlık önlemlerine karşın, öbür koğuşlardaki hastaları da ziyarete giden Frau Vita, bize birbirimizden söz etmiş ve bir gece yarısı herkes uykudayken bu görüşmeyi ayarlamıştı.

Hırvatistanlı bir Yahudi partizan olan Olga, 1942'de ailesiyle birlikte İtalya'ya gelip Asti'ye sığınmış ve orada gözaltına alınmıştı; yani, o yılların resmi olarak Yahudi düşmanı olmayan, çelişkiler içindeki İtalya'sına sel gibi akan ve konukseverlik bularak kısa bir barış süresi geçiren binlerce yabancı Yahudi'den biriydi.

[1] Doğu Avrupa Yahudilerinin konuştuğu Alman İbranicesi. (Çev.)

Geniş bir kültüre sahip, çok akıllı, güçlü, güzel ve uyanık bir kadındı; Birkenau'ya getirildikten sonra ailesinden bir tek o sağ kalmıştı.

Kusursuz İtalyanca konuşuyordu. Hem gönül borcu duyduğu için, hem de yaradılışından dolayı, kamptaki İtalyan kadınlarla ve özellikle benimle aynı trende olanlarla çabucak dostluk kurmuştu. Mum ışığında, gözleri yerde, bana onların öyküsünü anlattı. Titrek ışık yalnız yüzünü aydınlatıyor, vaktinden önce beliren kırışıklar bu yüzü bir maskeye benzetiyordu. Bir ara başörtüsünü çıkarınca bu maske birden bir kafatasına dönüştü. Olga'nın çıplak başında yalnızca tüy gibi birkaç tel kırlaşmış saç kalmıştı.

Hepsi ölmüştü. Çocuklar ve yaşlılar hemen ölmüşlerdi. Kampa geldiğim zaman izlerini kaybettiğim 550 kişiden yalnızca yirmi dokuz kadın Birkenau'ya alınmış ve bunlardan yalnız beşi sağ kalmıştı. Vanda, ekim ayında tüm bilinci yerinde olarak gaz odasına gönderilmişti; Olga bir yerlerden ona iki uyku hapı bulmuştu ama bir yararı olmamıştı.

Yunanlı

Bir ay yattıktan sonra, şubatın sonuna doğru tam iyileşmiş olmasam bile, kendimi pek kötü hissetmemeye başladım. Bana öyle geliyordu ki zorlanıp yataktan kalkmaz ve ayakkabılarımı ayağıma geçirmezsem ne sağlığıma ne de gücüme kavuşabilecektim. O yüzden, ender ziyaretlerinden birinde, doktordan çıkış izni istedim. Doktor beni muayene etti ya da eder gibi yaptı, kızıl hastalığının kabuklarının artık döküldüğünü ve çıkmamda bir sakınca olmadığını söyledi, fazla yorulmamam ve üşütmemem gerektiği gibi gülünç bir uyarıda da bulunduktan sonra bana iyi şanslar diledi.

Bir battaniyeyi kesip kendime bir çift çorap yaptım, ne kadar bez pantolon ve ceket bulduysam topladım (zaten başka giyecek şey yoktu), Frau Vita ve Henek'le vedalaştım ve çıktım.

Güç bela ayakta durabiliyordum. Kapıdan çıkar çıkmaz karşılaştığım bir Sovyet subayı resmimi çekti ve beş tane sigara armağan etti. Az sonra, karları küreyecek adam arayan sivil giyimli birini atlatamadım, karşı koymalarıma kulak asmayıp elime bir kürek tutuşturdu ve beni bir kar küreme ekibine soktu.

Beş sigaramı ona vermek istedim ama öfkeyle reddetti. Eski bir *Kapo* idi ve tabii hâlâ hizmetteydi:

zaten bizim gibilere başka kim kar küretebilirdi ki? Karları kürekle atmaya çalıştım ama olanaksızdı. Bir kez köşeyi dönebilsem kaçıp toz olacaktım ama önce elimdeki kürekten kurtulmam gerekiyordu. Satmak fena fikir değildi ama kime satacağımı bilemiyordum, yanımda götürmek ise, birkaç adım için bile olsa, tehlikeliydi. Gömecek kadar kar da yoktu. En sonunda, bir bodrumun penceresinden içeri attım ve kurtuldum.

Sonra bir bloktan içeri girdim. Kapıdaki yaşlı Macar bekçi beni içeri almak istemedi ama sigaraları görünce razı oldu. İçerisi sıcak, duman içinde, gürültülü ve bir sürü tanımadığım yüzle doluydu ama akşam çorbasından bana da verdiler. Birkaç gün dinlenip yavaş yavaş hareketli bir yaşama alışmayı tasarlıyordum, oysa ne kötü bir yere düştüğümün farkında değildim. Daha ertesi gün kendimi, nerede olduğu bilinmeyen geçici bir kampa giden bir Rus treninin içinde buldum.

Benim Yunanlı'nın nerede ve nasıl ortaya çıktığını tam olarak anımsamıyorum. Sınırı geçtikten az sonra şiddetli bir rüzgâr başladı, çevremiz tam bir keşmekeş içindeydi, sanki evren düzene girmeden önceki çağlara dönmüş gibiydik ve bu kaosu andıran dünya karınca gibi kaynaşan çarpık çurpuk, sakat, acayip tiplerle doluydu; her biri ya körü körüne ya da bilinçli olarak, antikçağ kozmogonisinde şiirsel bir dille anlatılan dört elementin tanecikleri gibi, kendi yerlerini, kendi ortamlarını bulmak kaygısıyla çırpınıp duruyordu.

Bu kasırgayla sürüklenen ben de, yoğun kar yağan dondurucu bir gecenin sabahında, daha gün ışımadan çok önce kendimi, hiç tanımadığım on kadar insanla birlikte, atların çektiği bir askeri arabada

buldum. İliklere işleyen bir soğuk vardı; yıldızlarla dolu gökyüzü doğuda yavaş yavaş aydınlanıyordu; tutsaklık dönemimizde toplama kampının yoklama yapılan alanında bitmez tükenmez saatler boyu tanık olduğumuz olağanüstü güzel şafaklardan biri sökmek üzereydi.

Bizi götüren ve kılavuzluk eden bir Rus askeriydi. Arabanın ön bölümünde oturmuş, avaz avaz şarkı söylüyor ve arada bir, Rusların o tuhaf, sevecen davranışıyla sesinin tonunu alçaltıp tatlılaştırarak uzun uzun atlarla konuşuyordu. Doğal olarak, kendisine nereye gittiğimizi sormuştuk; dediklerini doğru dürüst anlayamamıştık ama çuf çuf diye solur gibi sesler çıkarmasından ve dirseklerini piston gibi ileri geri sallamasından bizi herhalde bir tren istasyonuna götürdüğünü sezmiştik.

Gerçekten de öyle oldu. Güneş doğarken araba dik bir setin önünde durdu; yukarıda bir demiryolu uzanıyordu, yakın zamanlarda uğradığı bir bombalanma sonucu, rayların elli metrelik bir bölümü kesik ve harap durumdaydı. Asker bize iki hattan birini gösterip arabadan inmemize yardım etti (bu gerçekten zorunluydu çünkü neredeyse iki saattir yoldaydık, araba küçüktü ve hem çok sıkışık oturduğumuzdan hem de içimize işleyen soğuktan, çoğumuzun her yeri uyuşmuş ve tutulmuştu, kımıldayamıyorduk bile) ve gülerek anlaşılmaz bir şeyler geveledikten sonra atları geri döndürdü ve keyifle şarkı söyleyerek çekti gitti.

Yeni doğan güneş bir sis perdesinin ardında kaybolmuştu. Demiryolunun bulunduğu setin üstünden karlarla kaplı dümdüz ve ıssız bir ovadan başka bir şey görünmüyordu, ne bir dam ne bir ağaç vardı. Uzun bir süre bekledik, hiçbirimizin saati yoktu.

Dediğim gibi, on kişi kadardık. Aramızda, *'Âri'* ırkından olan çoğu Almanlar gibi, kurtuluştan sonra görece nazik ve açıkça kuşkulu tavırlar takınmış olan bir *'Reichsdeutscher'* vardı (ablak suratlarından, fazla ince eleyip sık dokumaya niyetli olmadıkları kolayca anlaşılan yeni efendilerimiz ortaya çıkar çıkmaz, bazen yavaş yavaş bazen birkaç dakika içinde kendini belli eden bu çok eğlenceli metamorfoz olayını daha önce başkalarında da görmüştüm). Grupta ayrıca, bütün yaşlı *Häftling*'ler gibi suskun ve temkinli, elli yaşlarında, Viyana Yahudisi, uzun boylu ve zayıf iki kardeş; toplama kampının uysallık ve durgunluğunu hâlâ üstünden atamamış, hepimize boş gözlerle bakan, Yugoslav ordusunda görevli bir subay; bir de, kamptaki acımasız yaşamın neredeyse mahvettiği, kalın bir umursamazlık zırhına ya da deliliğe sarınmış (belki korunmak için), yaşı belli olmayan ve kendi kendine durmadan Yiddişçe konuşan bir insan hurdası vardı. Son olarak da, unutulmaz başıboş bir hafta boyunca kader birliği ettiğim Yunanlı geliyordu.

Adı Mordo Nahum'du; ilk bakışta, ayakkabılarından başka dikkate değer hiçbir yanı yoktu (içinde bulunduğumuz zaman ve ortam göz önünde tutulursa, bu hemen hemen yeni, şık deri ayakkabılar bir mucize sayılırdı). Bir de, sırtında taşıdığı, göze batacak kadar büyük ve sonradan saptayacağım gibi, aynı oranda ağır bir torbası vardı. Kendi dilinden başka (bütün Selanikli Yahudiler gibi) İspanyolca, Fransızca, güçlükle de olsa iyi bir şiveyle konuştuğu İtalyanca ve sonradan öğrendiğime göre, Türkçe, Bulgarca ve biraz da Arnavutça biliyordu. Kırk yaşında ve oldukça uzun boyluydu ama miyop gibi başını öne uzatıyor ve kamburunu çıkararak yürüyordu. Kırmızı saçları, kırmızı bir yüzü, açık renk, durmadan sulanan gözleri ve kocaman, gaga gibi

bir burnu vardı; bu burun onu yırtıcı ve beceriksiz bir kuşa, sanki ışıkta yakalanmış bir gece kuşuna ya da sudan çıkmış bir balığa benzetiyordu. Yüksek ateş ve nöbetlerle gelip onu bitkin düşüren ve ne olduğu kesin anlaşılamayan bir hastalıktan yeni kalkmıştı; yolculuğumuzun ilk gecelerinde de bazen titreyerek ve sayıklayarak yatağa seriliyordu. Birbirimizden pek hoşlanmamakla birlikte ortak iki dil yüzünden ve bir de içinde bulunduğumuz koşullarda büyük önem taşıyan başka bir nedenden –yani bu küçük grupta yalnız ikimiz Akdenizli olduğumuzdan– dolayı yakınlaşmıştık.

Bekleyişin sonu gelmiyordu; açtık, üşüyorduk, ya ayakta dikilmek ya da karlar üstünde yatmak zorundaydık çünkü çevremizde göz alabildiğine uzanan boşlukta ne sığınacak bir yer ne bir dam görünüyordu. Sanırım öğleye doğru uzaktan bir çuf çuf sesi ve bir dumanla birlikte uygarlığın cömert eli bize uzandı; arkasındaki üç-dört yük vagonunu çekerek gelen bu küçük lokomotif, normal zamanlarda istasyonlarda trenleri bir hattan ötekine geçirmek için kullanılan tiptendi.

Tren karşımızda, tam rayların kesildiği yerde durdu. İnen birkaç Polonyalı köylüden işe yarar hiçbir bilgi edinemedik. Bir şey söylemeden yüzümüze bakıyor ve sanki vebalıymışız gibi bizden uzak duruyorlardı. Aslına bakarsanız öyleydik de, hem de sözcüğün tam anlamıyla. Her neyse, görünüşümüz hiç hoş değildi ama özgürlüğümüze kavuştuktan sonra karşılaştığımız ilk 'uygar' insanlardan daha içten bir karşılama gelir diye boş yere umutlanmıştık. Hep birden vagonlardan birine doluştuk ve oyuncak lokomotifin bu kez çekmek yerine ittiği tren geriye doğru hemen yola çıktı. Bir sonraki duraktan binen iki köylü kadından, ilk ürkekliğimizi ve dil zorluklarını yendikten sonra, önemli coğrafi

bilgiler edindik ve doğruysa bizim için felaket olacak bir de haber aldık. Demiryolu hattının kesildiği yer, Auschwitz'e giden ve sonradan ortadan kaldırılmış olan ikinci bir yolun kavşağındaki Neu Berun adında bir kasabadan pek uzak değildi. Hattın kesildiği noktadan ayrılan iki yoldan biri Katowice'ye (batıya), öteki Krakov'a (doğuya) gidiyordu. Bu kentlerden ikisi de Neu Berun'dan aşağı yukarı altmış kilometre uzakta olduklarına göre, demiryolunun savaş sonrası korkunç durumunda, önümüzde kimbilir kaç kez duracağımız ve kaç tane tren değiştireceğimiz en azından iki günlük bir yolculuk var demekti. İçinde bulunduğumuz tren Krakov'a doğru yol alıyordu. Ruslar, birkaç gün önceye kadar çok sayıda eski tutsağı, sonradan başka yerlere dağıtılmak üzere, Krakov'da toplamıştılar ve bütün kışlalar, okullar, hastaneler ve manastırlar ciddi şekilde yardıma gereksinimi olan insanlarla tıkabasa doluydu. Bize bunları anlatan köylü kadınların dediklerine göre, Krakov sokaklarında, göz açıp kapayıncaya kadar kaçakçı, karaborsacı, hatta hırsız ve hayduda dönüşebilen her ırktan erkekler ve kadınlar kol geziyordu.

Eski tutsaklar birkaç gündür Katowice'deki başka kamplara dağıtılmışlardı. İki kadın, Rus garnizonunun bile açlık çektiği Krakov'a gitmemize çok şaşmışlardı. Anlattıklarımızı dinleyip aralarında kısaca konuştuktan sonra, bizi getiren Rus arabacının, Polonya'yı iyi tanımadığı için, herhalde yanıldığını ve batı yerine doğuya getirmiş olabileceğini söylediler.

Bu haber hepimizi kuşku ve kaygıya boğdu. Bizi barındıracak, her türlü aracı gereci olan bir kampa doğru kısa ve güvenli bir yolculuk yapacağımızı ummuştuk. Bu umut, beslediğimiz daha büyük bir umudun, yani, uzun ve sabırlı bir bekleyişten, yan-

lışlardan ve kıyımlardan, sonu gelmez kargaşalardan sonra, kendi doğal temelleri üstünde bir mucize gibi yeniden kurulacak hakbilir ve dürüst bir dünya umudunun bir parçasıydı. Geçmişle gelecek, iyiyle kötü arasında çok kesin ayrımlar üzerine kurulmuş bütün düşler gibi aptalca bir düştü bu da, ama yalnız onunla yaşıyorduk. Umutlarımızdaki bu ilk çöküş ve sonradan kaçınılmaz biçimde onu izleyecek irili ufaklı daha başkaları, çoğumuz için beklenmedikti, bu yüzden de çok acıydı. İnsan yıllarca daha iyi bir dünya düşlerse, onu ancak kusursuz olarak düşler.

Oysa başka bir şey, yalnızca aramızda en bilge olanların öngördüğü bir şey olmuştu. Özgürlük; olanaksız, olasılıktan uzak, Auschwitz'e o kadar yabancı olduğu için ancak düşlerimizde gördüğümüz özgürlük, en sonunda gelmişti ama bizi Kenan Ülkesi'ne götürmemişti. Çevremizdeydi ama ıssız ve acımasız bir ova görünümündeydi. Başka sınamalar, başka yorgunluklar, başka açlıklar, başka soğuktan donmalar, başka korkular daha bekliyordu bizi.

Yirmi dört saattir açtım. Vagonun tahta zemininde soğuktan korunmak için birbirimize sokulmuş oturuyorduk; raylar ayrık olduğundan, her sarsıntıda boyunlarımız üstünde sallanan başlarımız tahta duvarlara çarpıyordu. Kendimi bitkin hissediyordum, hem yalnız bedensel olarak değil; saatlerce koşup önce doğal gücünü, yorgunluğu doruk noktasına ulaştığı zaman da dişini sıkıp yoktan var ettiği zorlama gücünü harcamış, bitkin bir durumda hedefine ulaştığı anda acımasızca ayağa kaldırılıp ne kadar uzakta olduğu bilinmeyen yeni bir hedefe doğru karanlıkta koşmaya zorlanan bir sporcu gibiydim. Kafamdan acı düşünceler geçiyordu: Doğa yaptığı zararları çok ender telafi eder; ürekkliğinden ve do-

ğanın büyük düzeninden kaçınamayışından dolayı, insan da öyle; doğayı öykünülecek bir örnek değil, yontulacak şekilsiz bir yığın ya da karşı konulacak bir düşman gibi görmek insanlık için ne tür bir başarı sayılabilir ki.

Tren ağır ağır ilerliyordu. Akşamüstü karanlık köyler göründü, sonra dayanılmaz soğuk bir gece bastırdı, ne yerde ne gökte bir tek ışık vardı. Soğuk yüzünden ölümcül olabilecek bir uykuya dalmamızı engelleyen tek şey vagonun sarsılmasıydı. Bitmek bilmeyen saatler boyu gittikten sonra, belki sabaha karşı üçe doğru karanlık ve yarı yıkılmış bir istasyona vardık. Yunanlı sayıklıyordu; bazıları korkudan, bazıları sırf uyuşukluktan, bazıları da trenin fazla durmadan kalkacağını umduğundan, kimse trenden ayrılmadı. Ben indim. Işık yanan bir pencere görünceye kadar elimde gülünç bir-iki parça eşyamla karanlıkta dolaştım. Işıklı yer, tıklım tıklım dolu telgraf odasıydı, içerde soba yanıyordu. İlk gözdağında ortadan kaybolmaya hazır bir sokak köpeği gibi çekinerek odaya girdim ama kimse bana bakmadı. O zaman kendimi yere attım ve kampta olduğu gibi ânında uykuya daldım.

Birkaç saat sonra gün ağarırken uyandım. Oda boştu. Başımı kaldırdığımı gören telgraf memuru yanıma koskoca bir dilim ekmekle peynir koydu. Soğuktan ve uyku sersemliğinden şaşkına dönmüştüm ve korkarım teşekkür bile etmedim. Yiyecekleri çabucak atıştırıp dışarı çıktım; tren yerinden kımıldamamıştı. Vagondaki arkadaşlar aptallaşmış yatıyorlardı, beni görünce silkindiler, Yugoslav dışında: O zavallı boşuna kımıldamaya çalışıyordu ama devinimsizlikten ve soğuktan her tarafı tutulmuştu, dokununca ağlayıp inlemeye başlıyordu. Paslanmış

bir makineyi işletmeye çabalar gibi uzun uzun kollarını, bacaklarını ovduk.

Hepimiz için çok korkunç bir geceydi, belki de bütün sürgün dönemimizin en kötü gecesiydi. Bu konuda Yunanlı ile biraz konuştum; bir daha böyle bir gece geçirirsek sağ çıkmayacağımıza ikimiz de inandığımızdan birleşmeye ve ne pahasına olursa olsun soğuktan korunmaya karar verdik.

Sanırım gece dışarı çıktığım için Yunanlı benim, o zamanki nazik bir deyimle *'débrouillard et démerdard'*[1] niteliklerimi gözünde fazla büyütmüştü. Bana gelince; itiraf edeyim ki onda beni en çok etkileyen şeyler, kocaman torbası ve Auschwitz'de herkesin bildiği gibi, ticari yeteneklerinin ve bütün kötü durumlardan sıyrılmasını bildiğinin güvencesi demek olan Selanikli özellikleriydi. Karşılıklı sempati ve tek taraflı saygı sonradan geldi.

Tren yeniden yola düzüldü ve dolambaçlı, çapraşık yollardan bizi Szczakowa diye bir yere getirdi. Burada Polonya Kızılhaç Örgütü harika bir gezici mutfak kurmuştu ve gece gündüz ayrım yapmadan her gelene sıcak ve besleyici bir çorba dağıtılıyordu. Böyle bir mucize hiçbirimizin en olmayacak düşlerine bile girmemişti; burası sanki tersine dönmüş bir toplama kampıydı. Arkadaşların ne yaptıklarını anımsamıyorum ama ben öyle oburca davrandım ki, buraya gelen herkesin açlıktan ölmek üzere olmasını kanıksamış Polonyalı rahibeler bile haç çıkarmaya başladılar.

Öğleden sonra yine yola koyulduk. Güneş çıkmıştı. Zavallı trenimiz gün batarken bozuldu ve durdu; uzaktan Krakov'un çan kuleleri kırmızı kırmızı parlıyorlardı. Yunanlı ile ben vagondan inip makinisti bulmaya gittik. Makinist kir pas içinde, karların içinde durmuş, patlamış olan bilmemne bo-

[1] Becerikli ve işini bilir. (Çev.)

rusundan fışkıran buharlarla cebelleşiyordu. Bizi görünce kısa ve özlü tek bir cümle söyledi: "*Maschina kaputt.*"[1] Artık ne uşaktık, ne denetim altındaydık, başkalarının yönetiminden çıkmıştık. Kendimizi kanıtlayacağımız saat gelip çatmıştı.

Szczakowa'nın sıcak çorbasıyla canlanmış olan Yunanlı kendini oldukça güçlü hissediyordu. *'On y va?', 'On y va'.*[2] Böylece, treni ve bir daha karşılaşmayacağımız şaşkın yol arkadaşlarımızı bıraktık ve zor bir işe, insanı aramaya çıktık.

Karşı konulmaz biçimde ısrar ettiği için, o meşhur ağır torbayı ben yüklendim. Boş yere, "Ama bu senin malın!" diye karşı koymaya çalıştım. "İyi ya, benim olduğu için işte. Ben topladım, sen de taşı. İş bölümü yapacağız. İlerde sen de yararlanacaksın içindekilerden." Böylece, o önde ben arkada, kentin dış mahallelerindeki bir sokağın yoğun karlarına bata çıka yürümeye başladık; güneş batmıştı.

Yunanlı'nın ayakkabılarını zaten anlatmıştım; benim ayağımda ise, İtalya'da yalnız papazların giydiği cinsten acayip sandaletler vardı; çok ince deriden, ayak bileklerimin üstüne kadar çıkan, bağsız, kocaman tokaları ve sıkı durup açılmasın diye yan taraflarında iki parça lastik olan bir çift sandalet. Ayrıca, üst üste dört tane, bezden *Häftling* pantolonu, pamuklu bir gömlek ve yine aynı kumaştan çizgili bir ceket giymiştim, o kadar. Bütün eşyam da, bir battaniye ve içine birkaç parça ekmek koyduğum ama artık boş olan bir karton kutuydu. Yunanlı bunlara, hiç gizlemediği bir küçümseme ve alayla bakıyordu.

[1] Makine bozuldu. (Çev.)
[2] Gidelim mi? Gidelim. (Çev.)

Krakov'un ne kadar uzak olduğu konusunda kendimizi epey aldatmıştık; en azından yedi kilometre yürümemiz gerekiyordu. Yirmi dakika sonra benim sandaletler yıpranıp berbat olmuşlardı: Birinin tabanı çıkmış, ötekinin dikişleri sökülmeye başlamıştı. O âna kadar hiçbir şey söylememiş olan Yunanlı, durumun kötülüğünü anlamak için torbayı yere koyup yolun kenarına oturduğumu görünce sordu:

"Kaç yaşındasın?"

"Yirmi beş," diye yanıtladım.

"Mesleğin nedir?"

"Kimyagerim."

O zaman hiç istifini bozmadan, "Öyleyse sen enayinin birisin," dedi. "Ayakkabısı olmayan enayidir."

Büyük adamdı o Yunanlı. Yaşamım boyunca, ne daha önce ne daha sonra, kafama dank eden böylesine somut ve bilgece bir yargı duymadım. Söylenecek pek bir şey yoktu. Savının ne denli geçerli olduğu açık seçik ortadaydı; bir benim ayaklarımdaki iki biçimsiz hurda yığınına, bir de onun giydiği pırıl pırıl harika ayakkabılara bakmak yeterdi. Kendimi haklı çıkaracak hiçbir gerekçem yoktu. Artık bir tutsak değildim ama özgürlüğe doğru attığım daha ilk adımlarda, az önce bıraktığımız bozuk lokomotif gibi hiçbir işe yaramaz ve gülünç bir halde, ayaklarım avuçlarımda, yol kenarında oturup kalmıştım. Özgürlüğe gerçekten layık mıydım acaba? Yunanlı'nın bundan kuşkusu vardı.

"...Ama kızıl olmuştum, ateşim vardı, revirdeydim: Ayakkabı deposu çok uzaktaydı, oralara yaklaşmak yasaktı, zaten Polonyalılar tarafından yağma edildiği söyleniyordu. Hem, Rusların hepimize ayakkabı dağıtacaklarını düşünmekte haklı değil miydim?"

Yunanlı, "Boş laflar," dedi, "herkes bilir bunları söylemeyi. Benim de kırk derece ateşim vardı, ne gecenin farkındaydım ne de gündüzün. Ama bir şeyi biliyordum, o da ayakkabıya ve başka bazı şeylere gereksinimim olduğuydu; o yüzden, kalktım ve durumu bir kolaçan etmek için depoya kadar gittim. Kapının önünde elinde makineli tüfekle bekleyen bir Rus duruyordu; ama ben ayakkabı istiyordum, o zaman arka taraftan dolandım ve bir camı kırıp içeri girdim. Böylece, hem ayakkabıları hem torbayı hem de ilerde gerekli olacak bütün içindekileri elde ettim. Budur öngörü; seninki ise gerçeği görmemek ve aptallıktır."

"Şimdi de sen ediyorsun boş lafları," dedim. "Tamam, yanlış yapmış olabilirim ama şu anda önemli olan gece bastırmadan Krakov'a varmak, ayakkabıyla ya da yalınayak." Bu sözleri söylerken bir yandan da, hiç olmazsa geçici olarak sandaletlerimin tabanlarını üst tarafına tutturmak için, yerde gördüğüm tel parçalarını uyuşmuş parmaklarımla toplamaya çalışıyordum.

"Boş ver," dedi, "olmaz öyle şey." Torbadan çıkardığı sağlam ve dayanıklı iki parça kumaşı bana uzattı ve daha iyi yürüyebilmek için ayaklarımı, sandaletlerimle birlikte nasıl sarıp sarmalayacağımı gösterdi. Sonra hiç konuşmadan yine yola koyulduk.

Krakov'un varoşları hiçbir özelliği olmayan bakımsız yerlerdi. Sokaklar bomboştu. Dükkânların vitrinlerinde tek bir şey yoktu, bütün kapılar ve pencereler ya sürgülüydü ya da paramparça edilmişti. Bir tramvay hattının son durağına geldik; ben çekiniyordum çünkü bilet alacak paramız yoktu ama Yunanlı, "Hadi binelim, sonra bakarız," dedi. Tramvay boştu; on beş dakika sonra vatman göründü ama biletçi gelmedi (bu da Yunanlı'nın yine na-

sıl haklı çıktığını gösterir; sonradan görüleceği gibi, bir tanesi dışında, başımızdan geçen bütün olaylarda hep o haklıydı). Tramvay kalktı, yolda binenlerden birinin salt bir Fransız askeri olduğunu görüp çok sevindik. Bize, tramvayın az sonra önünden geçeceği eski bir manastırda kaldığını ve bir sonraki durakta da Rusların el koyduğu ve İtalyan askerleriyle dolu bir kışla olduğunu söyledi. Sevinçten içim içime sığmıyordu: Bir ev bulmuştum.

Aslında işler hiç de o kadar kolay gitmedi. Kışlanın önünde nöbet tutan Polonyalı asker bize ters ters baktı ve basıp gitmemizi söyledi. "Nereye?" "Bana ne? Buradan defolun da nereye isterseniz gidin." Uzun ısrarlar ve yalvarmalardan sonra en sonunda gidip bir İtalyan çavuş çağırmaya razı oldu; besbelli, yabancıların giriş izinleri onun kararına bağlıydı. Çavuş, bu işin kolay olmadığını açıkladı: Kışla tıklım tıklım doluydu, tayınlar kısıtlıydı; gerçi ben İtalyan'dım, bunu kabul ediyordu ama asker değildim, yol arkadaşıma gelince; bir Yunanlıydı ve onu eski Arnavut ve Yunanlı askerlerin arasına sokmak olamazdı, garanti kargaşa ve kavgalar çıkardı. Ben bütün dil ustalığımı kullanarak gözlerimde gerçek yaşlarla bu söylenenlere karşı çıkmaya uğraştım, tek bir gece kalacağımıza söz verdim (içimden, hele bir içeri girelim de... diye düşünüyordum); Yunanlı arkadaşım iyi İtalyanca biliyordu ama yine de pek ağzını açmayacaktı. Gerekçelerim çok zayıftı, ben de farkındaydım ama bereket Yunanlı bütün dünyada işlerin nasıl yürüdüğünü biliyordu ve ben konuşurken boyuna omzumda asılı torbayı karıştırıyordu. Derken birden beni bir kenara itip bu amansız bekçi köpeğinin burnuna doğru, üstündeki renkli etikette altı dilde nasıl pişirileceği hakkında gereksiz bilgiler verilen, pırıl pırıl bir kutu 'domuz eti' uzattı. Böylece, Krakov'da bir dam ve birer yatak bulduk.

Artık gece olmuştu. Çavuşun bizi kandırmak için söylediklerinin tam tersine, kışlada son derece şatafatlı bir bolluk vardı: gürül gürül yanan sobalar, mumlar, gaz lambaları, yiyecek içecek ve üstüne uzanıp yatmak için saman yığınları. İtalyanlar onar, on ikişer kişilik yatakhanelere yerleştirilmişlerdi; oysa Monowitz'de biz her metrekarede iki kişi yatardık. Herkes iyi asker giysileri, kalın ceketler giymişti; çoğunun kol saati vardı, hepsinin saçları pırıl pırıl briyantinliydi; gürültülü, neşeli ve sevecendiler ve bize çok yakınlık gösterdiler. Yunanlı'ya gelince; neredeyse bir zafer alayı yapıp sırtlarında taşıyacaklardı. Bir Yunanlı! Bir Yunanlı gelmiş! Haber yatakhaneden yatakhaneye ulaştı ve kısa zamanda benim asık suratlı, huysuz arkadaşımın çevresinde keyifli bir kalabalık oluştu. Bazıları hiç çekinmeden Yunanca konuşuyorlardı; bunlar, tarihin kaydettiği işgalden arta kalanların en yufka yüreklileriydi. Silah gücüyle ele geçirdikleri ülkenin gösterdiği çılgınca kahramanlığı onayladıklarını kibarca, bir şey söylemeden belli ederek içten bir duygusallıkla uzun uzun eski olayları ve yerleri anımsıyorlardı. Ama onlara bu yolu açan, rahat etmelerini sağlayan bir şey daha vardı: Yol arkadaşım herhangi bir Yunanlı değil, resmen bir üstat, bir otorite, bir süper Yunanlıydı. Birkaç dakikalık bir konuşmayla bir mucize yapmış, bir ortam yaratmıştı.

Gerekli bütün özelliklere sahipti: İtalyanca biliyordu (ve asıl önemlisi ve birçok İtalyan'da bile olmayan bir şey), İtalya'da nelerden konuşulduğunu biliyordu. Afallamış kalmıştım: kızlar, spagetti, Juventus, lirik müzik, savaş, belsoğukluğu, şarap, karaborsa, motosiklet ve dolandırıcılar konularında uzman olduğunu göstermişti. Benimle o kadar az konuşan Mordo Nahum, kısa zamanda gecenin ilgi

odağı olmuştu. Onun bu güzel konuşma yeteneği, bu başarılı *'captatio benevolontiae'*si[1] yalnız fırsat kollamasından ileri gelmiyordu. O da çavuş rütbesiyle Yunan ordusuna katılmıştı; doğal olarak, cephenin karşı tarafındaydı ama bu küçük ayrıntı o sırada herkese çok önemsiz geliyordu. Birçok İtalyan askeri gibi, o da Tepeleni'de bulunmuş, onlar gibi çamur, soğuk, açlık acısı çekmiş, bombardımanlara uğramış ve en sonunda, tıpkı onlar gibi, Almanların eline düşmüştü. Bir dost, bir askerlik arkadaşıydı.

Tuhaf savaş öyküleri anlatıyordu: Bir kez, Almanların kuşatmayı yarmalarından sonra, yiyecek bir şeyler bulmak için bombalanmış ve terk edilmiş bir villanın birinci katını altı askeriyle birlikte altüst etmişti; derken, alt kattan gelen kuşkulu bir gürültü duymuşlar, o zaman bizimki, makineli tüfeği belinde, yavaş yavaş merdivenlerden inmiş ve zemin katta, onunla aynı işi yapmakta olan bir İtalyan çavuşla altı askerini bulmuştu. İtalyan silahına davranmış ama Mordo, bir çatışmanın salaklığına işaretle hem İtalyanların hem Yunanlıların aynı tatsız durumda olduklarını söylemiş ve aralarında küçük, özel bir barış yaparak iki tarafın da kendi işgal bölgesinde araştırmalarını sürdürmesini önermişti; İtalyan bu öneriyi hemen kabul etmişti.

Benim için de bir sürpriz olmuştu. Mordo'nun biraz dalavereci bir tüccar, dolap çevirmekte becerikli, hiçbir ilkesi olmayan bencil ve soğuk biri olduğunu düşünüyordum, ama şimdi onda, çevresinin sevecenliğiyle ortaya çıkıp gelişen yeni bir sıcaklık, hiç umulmadık, bambaşka ama gerçek ve çok şeyler vaat eden bir yan bulmuştum.

Gece geç vakit, nereden geldiği belli olmayan bir şişe de şarap çıktı ortaya. Bu tam anlamıyla son

[1] Göze girmeye çalışma. (Çev.)

bir darbe oldu: Her şey Tanrısal, erguvan rengi ılık bir sise büründü ve İtalyanların bir ana sevecenliğiyle Yunanlı ve benim için bir köşede hazırladıkları ot minderlere emekleyerek güç bela gidebildim.

Gün ağarırken Yunanlı beni uyandırdı. Ah, ne büyük hayal kırıklığı! Neredeydi bir gece önceki keyifli konuk? Nereye gitmişti? Karşımda duran Yunanlı sert, anlaşılmaz ve suskundu. İtiraz kabul etmeyen bir sesle, "Kalk," dedi. "Ayakkabılarını giy, torbayı al, gidiyoruz."

"Nereye gidiyoruz?"

"İşe. Çarşıya. Başkalarının sırtından geçinmek hoş bir şey mi sanıyorsun?"

Böyle fikirler yürütmeye tümüyle karşıydım. Birinin bana bakmasının, rahatlığı dışında, son derece olağan, üstelik çok zevkli olduğunu düşünüyordum. Ulusal dayanışma duygularının böyle birden dışa vurulması, hele dün geceki içten insanlık gösterisi çok hoşuma gitmişti. Üstelik içim, kendime karşı sonsuz bir acımayla dolu olduğundan, dünyanın da bana acıması ve anlayış göstermesi doğru ve iyi bir şey, diye düşünüyordum. Dahası, ayakkabım yoktu, hastaydım, üşüyordum, yorgundum ve de Tanrı aşkına, ne işimiz vardı çarşıda?

Benim için gün gibi açık olan bütün bu gerekçeleri kendisine söyledim. Ama sözlerimi sertçe, "*C'est pas des raisons d'homme*,"[1] diye yanıtladı. Onun çok önemli ahlak ilkelerinden birine karşı geldiğimi anlamalıydım, ciddi olarak öfkelenmiş ve alınmıştı ve bu konuda ne ödün vermeye ne de tartışmaya niyetliydi. Ahlak kurallarının hepsi, tanımlamaları gereği, katı kurallardır; ne nüans farklarına ne ödünlere ne karşılıklı kara çalmalara yer vardır. Bir bütün olarak ya kabul edilirler ya edilmezler. Bu da, insanın toplum içinde yaşarken, az çok bilinçli ola-

[1] Bunlar insanca düşünceler değil. (Çev.)

rak, yakın akrabalarını değil, yalnız en derin inançlarını (ya da bunların olmayışını) paylaşan birilerini aramasının nedenlerinden biridir. Hayal kırıklığı ve şaşkınlık içinde, Mordo Nahum'un böyle biri olduğunu kabul etmek zorundaydım. Mordo köklü inançları, üstelik benimkilerden çok farklı inançları olan bir adamdı. Karşıt ideolojide birisi ile iş yapmanın, daha da kötüsü, birlikte yaşamanın ne kadar zor olduğunu herkes bilir.

Mordo'nun ahlak anlayışının temeli işti; bunu kutsal bir şey sayıyor ama çok geniş anlamda düşünüyordu. Özgürlüğünü sınırlamadan kendisine kazanç sağlayacak her şeyi iş olarak görüyordu. Böylece, onun iş anlayışı, yalnız bazı yasal uğraşıları değil, örneğin kaçakçılık, hırsızlık (ama soygun değil, çünkü zorba değildi) ve dolandırıcılık gibi şeyleri de kapsıyordu. Öte yandan, kişisel girişimden ve risklerden yoksun olan ya da önkoşul olarak disiplin ve hiyerarşiyi koyan tüm etkinlikleri küçük düşürücü ve ayıp saydığı için kınıyordu: Yani, herhangi bir yerde memurluk yapmak, herhangi bir hizmet, çok iyi bir ücret karşılığında bile olsa, onun görüşüne göre *'uşaklık'* sayılıyordu. Ama kendi tarlasını sürmek ya da turistlere uydurma antikalar satmak uşaklık değildi.

Yaratıcılık gibi insan ruhunun daha yüce uğraşılarına gelince; Yunanlı'nın iki ayrı düşüncede olduğunu çok geçmeden anladım. Bunlar teker teker incelenecek durumlarda verilecek, çok dikkat isteyen yargılardı. Örneğin, ona göre, sırf başarıya ulaşmak için, başkasına zarar verecek bile olsa, sahte resimler ya da beş para etmez süprüntü kitaplar satmak doğru sayılır, kazanç getirmeyen bir idealin peşinde koşmaksa kınanırdı; dünyadan elini eteğini çekip derin düşüncelere dalmak günahtı; oysa, başkasının sırtından bedava ekmek yemeye hakkı oldu-

ğunu düşünmemek koşuluyla, aklını kullanmaya çalışmak doğruydu. Akıl da bir maldı ve alışverişi yapılabilirdi.

Mordo Nahum aptal olmadığından, başka kökenli ve başka türlü yetişmiş kimselerin (özellikle benim) bu prensipleri paylaşmayacağını çok iyi biliyordu. Yine de, düşüncelerinin doğruluğuna sarsılmaz bir inancı vardı ve bunları uygulayıp bana da kanıtlamak tutkusundaydı.

Sonuç olarak, benim rahat rahat oturup Ruslardan yiyecek beklemem onda yalnızca tiksinti uyandırıyordu; çünkü bu *'kazanılmamış bir ekmekti'*, çünkü bir boyun eğme ilişkisi gerektiriyordu ve çünkü Mordo, ister günde bir ekmek, ister ayda bir maaş olsun, her türlü düzen ve kuraldan kuşku duyardı.

Böylece, ileri sürdüğü gerekçelere inandığımdan değil, tembelliğimden ve merakımdan onun peşinden çarşıya gittim. Dün gece ben şarap buharları içinde yüzerken o büyük bir dikkatle Krakov'un konumu, gelenekleri görenekleri, fiyatları ve serbest piyasadaki sunu-istem durumu hakkında bilgi toplamıştı.

O (benim taşımakta olduğum) torbasıyla, ben ayağımda her adımda bir sorun çıkaran külüstür sandaletlerimle yola düzüldük. Krakov çarşısı, sınır açılır açılmaz kendiliğinden ortaya çıkmış ve birkaç gün içinde bütün bir semte yayılmıştı. Burası bütün kentin merkezi, her türlü şeyin alınıp satıldığı bir yerdi; orta sınıf halk ev eşyalarını, kitap, tablo, giysi ve gümüş çatal bıçak takımlarını sergiliyor, yastık gibi şişkin, kalın ceketlerine sarınmış köylüler ise et, tavuk, yumurta ve peynir satıyorlardı. Buz gibi rüzgârdan yanakları ve burunları kıpkırmızı olmuş çocuklar, Sovyet askerlerinin savurgan bir cö-

mertlikle dağıttığı (her ay herkese, memedeki çocuklara bile, üç yüz gram) tütün tayınını satın almak isteyen tiryakileri arıyorlardı.

Büyük bir sevinçle bir grup yurttaşıma rastladım: Bunlar, az ötede bir kapının girişinde acayip şeylerden yapıp kızarttıkları bir tür sıcak böreği satarak iyi para kazanan, becerikli, güler yüzlü ve harcamayı seven üç asker ve bir kızdı.

Önce ortalığı şöyle bir kolaçan eden Yunanlı, gömlekte karar kıldı. Ortak değil miydik? Eh, öyleyse o sermayeyi sağlayacak ve ticari deneyimini ortaya koyacak, ben de çok az olan Almancam ve bedensel çalışmamla katkıda bulunacaktım. "Hadi git, gömlek satılan bütün sergileri dolaş," dedi, "fiyatlarını sor, çok pahalı bulduğunu söyle, sonra gel bana bildir. Yalnız, fazla dikkat çekmemeye bak." İstemeye istemeye bu piyasa incelemesini yapmaya çıktım. İçimde hâlâ eskiden kalma bir açlık, üşüme ve uyuşukluk vardı ama bir yandan da hem merak hem mutluluk duyuyor, insanlarla ilişki kurmak, sonsuz özgürlüğümü fiyakayla çarçur etmek istiyordum. Ama Yunanlı, bütün konuştuğum kimselerin arkasında durup sert gözlerle beni izliyordu: Hadi çabuk ol, canına yandığım, vakit nakittir, dostluk başka alışveriş başka, der gibiydi.

Çevrede konuşulanlardan öğrendiğim bazı fiyatları Yunanlı'ya söyledim; o ise hepsini aklında tutuyor ve beni aptalca, çocukça bir neşeye boğan bir sürü kopuk kopuk bilgi veriyordu: Örneğin, gömleğe '*koşula*' gibi bir şey dendiğini, Lehçe sayıların Yunanca'yı andırdığını, '*ile kostuie*' ve *ktura gogina*'nın galiba 'kaç para' ve 'saat kaç' demek olduğunu öğrendim; dilbilgisinde iyelik sonekinin *-ego* olduğunu anlayınca, toplama kampında sık sık duyduğum Lehçe küfürlerin ne anlama geldikleri de ortaya çıktı.

Yunanlı kendi kendine hesaplar yapıyordu. Bir gömlek elli ile yüz zloty arasında satılabiliyordu; bir yumurtanın fiyatı beş ya da altı zloty idi; börekçi İtalyanların dediğine göre, katedralin arkasındaki yoksul aşevinde on zloty'ye hem çorba içiliyor hem de bir tabak yemek yeniyordu. Yunanlı üç gömleğinden birini satıp bu aşevine gitmeye karar verdi, geri kalan parayı ise yumurtaya yatıracaktı. Sonra ne yapacağımızı sırası gelince düşünecektik.

Bana gömleği verdi ve herkese gösterip, "Gömlek, baylar, gömlek!" diye bağırmamı söyledi. Gömlek nasıl dendiğini zaten biliyordum, 'baylar'a gelince, rekabete girdiğim satıcıların az önce bağırdıkları *Panowie* olacak diye düşündüm, herhalde, 'bay' demek olan *Pan* sözcüğünün çoğuluydu. Bu sözcükten emindim çünkü *Karamazov Kardeşler*'de bir konuşmada geçerdi. Kuşkusuz doğru olacak ki, birçok müşteri yanıma yaklaşıp gömlek hakkında Lehçe hiç anlamadığım bir şeyler sordu. Zor durumda kalmıştım; bereket Yunanlı, patron havasıyla araya girdi ve beni bir kenara iterek pazarlığa başladı; pazarlık epey uzun ve yorucu oldu ama mutlu bir sona erişti. Müşterinin isteği üzerine el değiştirme işi çarşı meydanında değil, bir kapı aralığında yapıldı.

Yetmiş zloty, yani yedi yemek ya da bir düzine yumurta. Yunanlı'yı bilmem ama ben on dört aydır bu kadar yiyeceği bir arada görmemiştim. Gerçekten bunlara sahip miydi? İnanılır şey değildi. Yunanlı parayı bir şey söylemeden cebine indirmişti. Davranışından kazancı kendisi idare etmek niyetinde olduğu anlaşılıyordu.

Sonra, yumurta satan kadınlar arasında biraz dolaştık ve aynı paraya gerek çiğ gerekse haşlanmış yumurta alınabileceğini gördük. Akşam yemeği için altı yumurta aldık. Yunanlı bu yumurta alışverişine büyük özen gösterdi, satıcı kadının ters ters bak-

masına hiç aldırış etmeden titizce karşılaştırmalar, uzun boylu düşünmeler ve fikir değiştirmelerden sonra yumurtaların en irilerini seçti.

Yoksul aşevi katedralin arkasındaydı, iyi ama Krakov'un bir sürü güzel katedralinden hangisinin? Kime ve nasıl soracaktık? O sırada bir papaz geçiyordu, ona sormak istedim. Ama bu genç ve sevecen yüzlü papaz ne Fransızca ne de Almanca biliyordu. Sonuçta, okul sonrası iş yaşamımda ilk ve tek kez uzun yıllar süren klasik eğitimimden yararladım ve Latince akıl almaz, karman çorman bir konuşmaya giriştim. *"Pater optime, ubi est menas pauperorum?"*[1] diye papaza yanaştım ve sonra karmakarışık bir dille her şeyden söz etmeye başladık: benim Yahudi oluşumdan, Lager'den[2] ('*castra*' mı,[3] *Lager* demek daha yerinde, herkesin bildiği bir sözcük), İtalya'dan, halk arasında Almanca konuşmanın uygunsuzluğundan (az sonra kendi deneyimimle de anlayacağım gibi) ve başka bir yığın şeyden konuştuk; tuhaf bir kılığa soktuğumuz Latince sohbetimizi, miş'li geçmiş, bileşik zamanda sürdürüyorduk.

Açlığımı ve soğuğu tümden unutmuştum, insan ilişkisinin, en eski ve temel gereksinimlerden biri olduğu ne kadar doğru. Bu arada, Yunanlı'yı da unutmuştum ama o beni unutmamıştı ve birkaç dakika sonra konuşmamızı acımasızca keserek bütün kabalığıyla ortaya çıktı. İnsan ilişkilerinden anlamaz ya da kıymetini bilmez değildi (dün akşam kışlada görmüştüm) ama bunlar, işten sonraki saatlerde, tatilde, ek görev türünden şeylerdi, günlük uğraşımız olan, ciddi ve büyük çaba isteyen işlerle birbirine karıştırılmamalıydı. Benim cılız itirazlarımı salt ters bir bakışla yanıtladı. Yine yürümeye başla-

[1] Sayın Peder, yoksul aşevi nerededir? (Çev.)
[2] Toplama kampı. (Çev.)
[3] Latince, ordu konaklama yeri. (Çev.)

dık. Yunanlı uzun bir süre sustu, sonra, işbirliğimiz hakkındaki kesin yargısını bildirir gibi düşünceli bir sesle, *Je n'ai pas encore compris si tu es idiot ou fainéant*[1], dedi.

Papazın tariflerine uyarak yoksul aşevini bulduk; burası insanın içini karartan bir yer olmakla birlikte, sıcak ve iştah açıcı kokularla doluydu. Yunanlı iki çorba ve bir porsiyon domuz yağlı fasulye ısmarladı; bu, sabahki uygunsuz ve anlamsız davranışımın cezasıydı. Bana kızgındı ama çorbasını mideye indirdikten sonra epey yumuşadı, öyle ki, fasulyesinin dörtte birinden fazlasını bana bıraktı. Dışarıda yine kar başlamıştı ve sert bir rüzgâr esiyordu. Ya benim yırtık pırtık giysilerime acıdıklarından ya da kurallara aldırmadıklarından, aşevinde çalışanlar öğleden sonra geç vakte kadar bizi rahat bıraktılar ve gelecek için yapmamız gereken planları düşünecek zaman bulduk. Yunanlı'nın keyfi yerine gelmiş gibiydi; ya yine ateşi çıkmıştı ya da sabahki oldukça iyi alışverişten sonra kendini tatilde hissediyordu. Hatta, yardımsever bir eğitimci kimliğine bürünmüştü; saatler geçtikçe konuşması yavaş yavaş daha bir tatlılaşıyor ve aramızdaki ilişki de kılık değiştiriyordu, yani, öğleyin patron-köle, saat birde mal sahibi-aylıklı memur iken, saat ikide üstat-mürit, saat üçte ağabey-kardeş olmuştuk. Bir ara söz yine, ayrı nedenler yüzünden ikimizin de unutamadığı, benim ayakkabılarıma geldi. Bana ayakkabısız olmanın neden çok büyük bir suç olduğunu anlattı. "Savaş sırasında en başta iki şeyi düşüneceksin: Önce ayakkabılarını, sonra yiyeceğini, ama cahil halkın sandığı gibi önce ikincisini sonra birincisini değil, çünkü ayağında ayakkabısı olan yiyecek aramaya çıkabilir, oysa tersi olanaksızdır." "Ama savaş bitti," diye karşı çıktım, gerçekten de, o

[1] Senin salak mı yoksa aylak mı olduğunu daha anlamadım. (Çev.)

ateşkes aylarında birçok insan gibi ben de, bugün düşünmeye bile cesaret edemeyeceğimiz daha evrensel bir anlamda, savaşın bittiğine inanıyordum. Mordo Nahum, unutulmaz bir yanıt verdi: "Savaş her zaman vardır."

Dünya âlem bilir ki hiç kimse, içinde *On Emir*'le doğmaz. Herkes sonradan kendi yolunu seçer: Kimi çok geç, kimi yaşamı süresince ya kendi deneyimlerine dayanarak ya da başkalarınınkileri özümseyerek yolunu çizer; onun için, uygun biçimde yorumlandığında, herkesin ahlak anlayışının geçmiş deneyimlerinin toplamı ile özdeş olduğu saptanır ve böylece, kısa bir yaşamöyküsü ortaya çıkar. Benim Yunanlımın yaşamöyküsü açık ve tutarlıydı: Bu, güçlü, soğuk, yalnızlığı seven, akılcı ve çocukluğundan beri tüccar bir toplumun katı çemberi içinde kalmış bir insanın yaşamöyküsüydü. Başka arzuları da vardı tabii (ya da olmuştu): Ülkesinin göklerine ve denizine, evine, ailesine ve diyalektik tartışmaların verdiği zevke kayıtsız değildi. Ama, *travail d'homme*[1] dediği şeyi tedirgin etmesin diye, bütün bunları gününün ve yaşamının uzak köşelerine itmeye koşullandırılmıştı. Yaşamı, savaş yaşamı olmuştu ve onun bu katı koşullu evrenini kabul etmeyen herkesi alçak ve kör sayıyordu. Toplama kampını, ben bunu canavarca bir kargaşa, kendi yaşamımda ve dünya tarihinde iğrenç bir sapıklık diye algılamıştım; o ise, herkesin bildiği şeylerin acı bir kanıtı olarak görmüştü: 'Savaş her zaman vardır,' insan insanın kurdudur, hep aynı masal. Ama Auschwitz'de geçirdiği iki yıldan bana hiçbir zaman söz etmedi.

Oysa, Selanik'teki çeşitli etkinliklerini, alıp sattığı malları, denizyoluyla ya da geceleri Bulgar sınırında yaptığı kaçakçılıkları, katlanmak zorunda

[1] İnsanlık ödevi. (Çev.)

kaldığı yüz kızartıcı ve kendi marifeti olan harika dolandırıcılıkları, bütün gün çalıştıktan sonra akşam tüccar dostlarıyla birlikte keyifli saatler geçirdiği sevgili körfezinin kıyısında direkler üstündeki tavernaları ve orada yapılan uzun konuşmaları, onda hiç alışmadığım bir biçimde, kendinden geçerek ballandıra ballandıra anlattı. Neler konuşurlardı arkadaşlarıyla? Neler olacak, para, gümrük ve navlun ücretleri, ama daha başka bir sürü şey de. 'Bilgi', 'Ruh', 'Adalet', 'Gerçek' ne demektir? Ruhla beden arasındaki o incecik bağ ne tür bir şeydir, doğarken nasıl oluşur ve ölürken nasıl çözülür? Özgürlük nedir, ruh özgürlüğü ve yazgı çatışması nasıl bağdaştırılabilir? Ölümden sonra ne vardır? Ve bunun gibi büyük Yunan sorunları. Ama tabii bu, yalnız akşamları, iş güç bittikten sonra kahve ya da şarap içip zeytin yerken, boş zamanlarında bile kafaları çalışan insanlar arasında oynanan bilinçli, düşünsel, tutkulardan uzak bir oyundu.

Yunanlı'nın bütün bunları neden söylediği, neden günah çıkartır gibi bana her şeyi anlattığı kolay kolay anlaşılır gibi değil. Belki de, ondan çok farklı, çok yabancı biri olan benim karşımda kendini daha da yalnız hissetmişti ve söyleşisi bir monologdu.

Akşama doğru aşevinden çıktık ve İtalyanların kışlasına döndük. Epey uğraştıktan sonra kamp komutanı İtalyan subaydan bir gece, bir tek gece daha kışlada kalma izni koparmıştık. Ama karavana yemeyecektik ve fazla ortalıkta dolaşmayacaktık, çünkü Ruslarla başını belaya sokmak istemiyordu. Ertesi sabah da gidecektik. Aldığımız yumurtalardan ikisini, adam başına birer tane olmak üzere, akşam yemeği niyetine yedik, öbür ikisini de kahvaltı için sakladık. Sabah olanlardan sonra kendimi Yunanlı'dan çok daha 'küçük' hissediyordum.

Yemeğimizi yerken, yumurtanın çiğ mi haşlanmış mı olduğunun nasıl anlaşıldığını bilip bilmediğini sordum (yumurtalar düz bir yerde, örneğin, bir masa üstünde döndürülür, haşlanmış olan uzun süre döner ama çiğ yumurta hemen durur); öğrendiğim bu küçük oyunla pek gururlanıyor ve Yunanlı'nın bilmediğini umuyordum; böylece, onun gözünde az da olsa yükselecek ve saygınlık kazanacaktım.

Ama Yunanlı bilge bir yılan gibi soğuk gözlerle beni süzdükten sonra, "Sen beni kim sanıyorsun?" dedi. "Dünkü çocuk mu? Ben hiç yumurta satmadım mı? Haydi, hiç satmadığım bir şey bul da söyle bakalım."

Kös kös pes etmek zorunda kaldım. Aylar sonra Beyaz Rusya'nın ortasında yazın en sıcak günlerinden birinde Mordo Nahum'la üçüncü ve son karşılaşmamızda, aslında çok önemsiz olan bu olay yeniden aklıma gelecekti.

Ertesi sabah şafak sökerken (bu öykü de bir buz gibi şafaklar öyküsü oldu) Katowice'ye doğru yola çıktık; şuraya buraya dağılmış İtalyanlar, Fransızlar, Yunanlılar vb. için orada gerçekten üsler bulunduğunu duymuştuk. Katowice, Krakov'dan aşağı yukarı seksen kilometre ötedeydi, yani normal zamanlarda yol trenle üç saatten biraz fazla tutardı. Ama o günlerde aktarmasız yirmi kilometre bile yapılamıyordu, köprülerin çoğu havaya uçurulmuştu ve demiryolu hatlarının feci durumu yüzünden trenler gündüzleri son derece yavaş gidiyor, geceleri ise duruyordu. Yolculuğumuz, kalkış ve varış noktalarından akıl almayacak kadar uzak yerlerde geceleri dura dura, dolana dolana üç gün sürdü. İlk gün, hem aç hem donmuş bir halde Trzebinia diye bir yere geldik. Tren burada durdu. Soğuktan uyuşmuş

bacaklarımı açmak için perona indim. Belki de, bu Trzebinia denen yerde görülen *zebra* giysili ilk insandım; çevremi bir anda heyecanla Lehçe bir şeyler söyleyerek bana sorular soran bir kalabalık sardı. Elimden geldiği kadar Almanca yanıtlar vermeye çalıştım. O zaman, bu işçi ve köylü kalabalığının arasından gözlüklü, başında fötr şapka ve elinde bir deri çanta olan orta sınıftan bir adam çıktı: Bu bir avukattı.

Polonyalı avukat iyi Fransızca ve Almanca bilen kibar, iyi niyetli biriydi. Uzun lafın kısası, yıllar süren bir tutsaklık ve suskunluk döneminden sonra en sonunda karşılaştığım, gerekli bütün özelliklere sahip bir haberci, uygar dünyanın ilk sözcüsüydü.

Uygar dünyaya anlatacak yığınla şeyim vardı: yalnız beni değil, herkesi ilgilendiren öyküler, kanlı öyküler ve sanıyordum ki hepsinin vicdanını en derin yerine kadar sarsacak öyküler. Evet, avukat kibar ve iyi niyetliydi; bana sorular sordu, ben de baş döndürücü bir hızla son zamanlarda başımdan geçenleri, o kadar yakın olduğu halde, görünüşe göre kimsenin bilmediği Auschwitz'i, yalnız benim kaçıp kurtulmayı başardığım o cehennemi, her şeyi anlattım. Avukat ötekilerin anlaması için, sözlerimi Lehçe'ye çeviriyordu. Ben Polonyalıların dilini bilmem ama 'Yahudi' ve 'politik' sözcüklerini bilirim ve çok geçmeden, kendisi duyarlı olsa bile, anlattıklarımı doğru çevirmediğini fark ettim. Avukat halka beni bir İtalyan Yahudisi olarak değil, bir İtalyan siyasi tutuklu diye tanıtıyordu. Şaşırmış ve biraz alınmış olarak nedenini sordum. Ezile büzüle şu yanıtı verdi: *C'est mieux pour vous. La guerre n'est pas finie*[1]. Aynen Yunanlı'nın sözleri.

Özgürlük duygusu, insanlar arasında bir insan olduğum, yaşadığım hissi, hepsi sıcak bir dalga gibi

[1] Sizin için daha iyi olur. Savaş bitmiş sayılmaz. (Çev.)

üstümden geçti gitti. Bir anda yaşlanmış, cansız kalmış ve sonsuz bir yorgunluğa gömülmüştüm: Savaş bitmemişti, savaş hep vardı. Dinleyicilerim yavaş yavaş uzaklaştılar; herhalde anlamışlardı. Auschwitz gecelerinde böyle bir düş görmüştüm, hepimiz görmüştük: konuşmak ve kimse tarafından dinlenmemek, özgürlüğe kavuşmak ve yalnız kalmak. Kısacası, ortalıkta yalnızca avukatla ikimiz kaldık; az sonra o da kibarca izin isteyip ayrıldı. Gitmeden önce, papaz gibi, o da Almanca konuşmaktan kaçınmamı tembih etti. Niçin olduğunu sorduğum zaman anlaşılmaz bir biçimde, "Polonya mutsuz bir ülkedir," dedi. Bana iyi şanslar diledi, para vermek istedi ama kabul etmedim; çok duygulanmış görünüyordu.

Lokomotif kalkmak üzere düdüğünü öttürüyordu. Yunanlı'nın beni beklemekte olduğu yük vagonuna tırmandım ama bu olayı anlatmadım.

Durduğumuz tek yer Trzebinia değildi; daha bir sürü yerde durduk ve bunlardan birinde bir gece, herkese sıcak çorba dağıtılmış olan Szczakowa'ya çok yaklaştığımızı fark ettik. Aslında, orası kuzeyde kalıyordu ve biz batıya doğru gidiyorduk ama Szczakowa'da herkese sıcak çorba vardı, bizim ise karnımızı doyurmaktan başka işimiz yoktu; o halde neden oraya gitmeyecektik? Böylece indik ve uygun bir trenin geçmesini bekledik. Kaç kez yanaştığım Kızılhaç masasındaki Polonyalı rahibeler artık beni tanımışlardı, sanırım hâlâ anımsıyorlardır.

Akşam olur olmaz, bütün duvar dipleri önceden tutulmuş olduğundan, uyumak için bekleme salonunun ortasında yere uzandık. On beş dakika geçmeden bıyıklı, kırmızı suratlı, iriyarı bir Polonyalı jandarma çıkageldi; kılığım dikkatini çekmiş olacak ki kendi dilinde boş yere beni sorguya çekti. Yeni bir dilde herkesin ilk öğrendiği sözlerle yanıt verdim:

Nie rozumiem po polsku, yani, Lehçe bilmiyorum. Sonra Almanca olarak, İtalyan olduğumu ve biraz Almanca bildiğimi ekledim. Mucize! Jandarma İtalyanca konuşmaya başladı.

İtalyancası çok kötüydü, ünsüz harfleri hafiften soluyarak gırtlaktan gelen tuhaf bir sesle söylüyor, hiç işitmediğim küfürler savuruyordu. İtalyanca'yı, birkaç yıl maden işçisi olarak çalıştığı Bergamo kentinde öğrendiğini söyleyince mesele anlaşıldı. O da bana Almanca konuşmamamı salık verdi. Bu, varan üç oluyordu. Nedenini sorduğum zaman, çok anlamlı bir biçimde işaret ve ortaparmaklarını bıçak gibi çenesiyle gırtlağı arasına sürerek neşeli neşeli, "Bu gece bütün Almanlar *kaputt*," diye ekledi.

Kuşkusuz bu bir abartma ya da en azından bir hüsnükuruntuydu ama ertesi gün gerçekten bütün kapıları kapalı uzun bir yük katarı geçti; doğuya doğru gidiyordu ve tahtaların yarıklarından soluk almaya çalışan bir sürü insan gördük. Kötü anıları çağrıştıran bu son derece etkileyici sahne içimde, bugün bile hâlâ çözemediğim karmakarışık ve çelişkili duygular uyandırdı.

Jandarma büyük bir incelikle Yunanlı'ya ve bana geceyi cezaevinde, sıcakta geçirmemizi önerdi; sevinçle kabul ettik ve rahat bir uyku çektikten sonra ertesi sabah geç vakit alışılmadık bir yerde gözlerimizi açtık.

Bir gün sonra, yolculuğumuzun son durağına gitmek üzere Szczakowa'dan ayrıldık. Hiçbir olayla karşılaşmadan vardığımız Katowice'de gerçekten hem İtalyanlar için, hem Yunanlılar için birer kamp vardı. Fazla konuşmadan birbirimizden ayrıldık ama vedalaşırken, bir an için ona karşı içimde hafif bir gönül borcu, küçümseme, düşmanlık, merak ve bir daha görüşemeyeceğimiz için özlemle ka-

rışık bir dostluk dalgasının kabardığını belirgin olarak hissettim.

Oysa, yine karşılaştık, hem de iki kez. Mayıs ayında, savaş sonrasının görkemli ve çalkantılı günlerinden birinde Katowice'deki bütün Yunanlılar, iki yüz kadar erkek ve kadın, şarkılar söyleyerek bizim kampın önünden geçerlerken gördüm onu: Evlerine, yurtlarına dönmek üzere istasyona gidiyorlardı. En önde o yürüyordu: Mordo Nahum kendi yurttaşları arasında bir bey gibiydi, mavi-beyaz bayrağı taşıyan da oydu. Ama beni görünce bayrağı bıraktı ve selamlaşmak için sıradan çıkarak yanıma geldi (O gittiği ve ben kaldığım için selamında hafif bir alay vardı. "Ama böyle olması daha doğru," dedi ve nedenini açıkladı: "Çünkü Yunanistan Birleşmiş Milletler'e bağlıdır.") ve alışılmamış bir jestle meşhur torbasından bir armağan çıkardı. Bu, Auschwitz'de son aylarda giydiğimiz tipten, sol tarafında çizgili kumaştan bir yamayla örtülü kocaman bir 'pencere' olan bir pantolondu.. Sonra gözden kayboldu.

Ama aylar sonra, en akla gelmez bir yerde ve en umulmadık bir kılıkta bir kez daha ortaya çıkacaktı.

Katowice

Yunanlı ile birlikte bir hafta orada burada dolaştıktan sonra aç ve yorgun bir halde vardığım Katowice geçici kampı, Boguciçe kentinin varoşlarından birinde küçük bir tepenin üstündeydi. Zamanında burası da ufak çapta bir Alman toplama kampı olup yakınlardaki bir kömür ocağında çalıştırılan köle-maden işçilerini barındırırmış. Kamp bir düzine kadar tek katlı küçük taş binadan oluşuyordu, artık yalnızca simgesel olan çift sıra dikenli telle çevriliydi, kapıda da tembel suratlı, genellikle ayakta uyuyan bir Sovyet askeri nöbet tutardı. Arka tarafta, dikenli tellerin ortasında, eğilmeye bile gerek kalmadan geçilebilecek koca bir delik vardı; Rus Komutanlığı'nın buna hiç aldırış etmediği besbelliydi. Mutfaklar, yemekhane, revir ve çamaşırhaneler dışarıda oldukları için kapıdan sürekli girilip çıkılıyordu.

Nöbetçi, hem makineli tüfek hem süngü taşıyan, Stalin gibi aşağı sarkık kır bıyıkları, boğum boğum kocaman elleri ve ateş püsküren gözleri olan elli yaşlarında dev gibi bir Tatar'dı. Ama bu korkunç ve barbar görünümü zararsız göreviyle hiç uyuşmuyordu. Nöbeti devralacak kimse gelmediği için can sıkıntısından patlardı. Girip çıkanlara nasıl davranacağını önceden kestirmek olanaksızdı: Ba-

zen *propusk*, yani geçiş izni, bazen geçenin yalnızca adını sorar, bazen biraz tütün ister, bazen de bakmazdı bile. Ama, acımasızca herkesi geri çevirdiği günler de olurdu; yalnız, arka taraftaki delikten girip çıkanları çok iyi gördüğü halde bir şey dediği yoktu. Havanın soğuk olduğu günler, büyük bir umursamazlıkla nöbeti bırakır, bacasından duman çıkan yatakhanelerden birine gider, makineli tüfeğini bir ranzanın üstüne fırlatıp piposunu yakar, votkası varsa ikram eder, yoksa başkasından ister, vermezlerse bozulur ve sövüp saymaya başlardı. Önünden hangimiz geçiyorsak, makineli tüfeğini onun eline verir, el kol hareketleri ve avaz avaz bağırmalarla kendi yerine nöbete geçmesini anlatmaya uğraşır, sonra gider sobanın başında uyuklardı.

Mordo Nahum'la ben geldiğimiz zaman kampta her ülkeden aşağı yukarı dört yüz kişi vardı: Fransızlar, İtalyanlar, Hollandalılar, Yunanlılar, Çekler, Macarlar ve başkaları. Bunlardan bazıları *Todt* organizasyonunun sivil üyeleri, bazıları gözaltındaki askerler, bazıları ise eski *Häftling* idiler. Kampta yüz kadar da kadın vardı.

Kampın yönetimi büyük ölçüde kişisel ya da grup girişimlerine bırakılmıştı ama göstermelik bir Sovyet *Kommandantur*'una bağlıydı ve orası da, akla gelebilecek en tuhaf bir Çingene çergesi gibiydi. *Kommandantur*'da, İvan Antonoviç Egorov adında orta yaşlı, sert ve kötü suratlı bir yüzbaşı; üç 'yaşlı teğmen'; neşeli ve sportmen tipli bir çavuş; az önce anlattığım bıyıklı nöbetçi de içlerinde olan bir düzine gönüllü asker; bir levazım subayı; bir *doktorka*, yani Piotr Grigorieviç Dançenko adında, içki, sigara, kadın düşkünü, savsak ve çok genç bir doktor; çok geçmeden iyi arkadaş olduğum Marya Fyodorovna Prima adlı bir hemşire ve asker mi, sivil mi, savaş hizmetinde mi, salt seferberlikte mi silah altı-

na alınmış yoksa yalnızca işgüzar mı oldukları belli olmayan meşe odunu gibi güçlü kuvvetli bir sürü kız vardı. Bunlar çamaşırcılık, aşçılık, daktiloluk, sekreterlik, hizmetçilik, şunun bunun *pro tempore*[1] sevgilisi, arada sırada nişanlısı, kimilerinin karısı ya da kızı olmak gibi çeşitli görevlerdeydiler.

Kampın yakınlarında terk edilmiş bir ilkokula yerleşmiş, ne saatleri ne de kuralları olan bu kumpanya tam bir uyum içindeydi. Bizimle ilgilenen tek kişi, rütbe olarak çok yüksek değilse bile bütün komutanlığın en sözü geçen üyesi olan levazım subayıydı. Zaten buranın hiyerarşi durumu anlaşılır gibi değildi: Birbirleriyle ilişkileri askeri yasalardan uzak ve dostçaydı, kısa bir süre için bir araya gelmiş bir aile gibi yaşıyorlardı. Bazen subaylarla askerler arasında bile korkunç kavgalar, hatta dövüşler oluyordu, ama sert önlemler alınmadan ve kin beslenmeden çabucak çözümlenirdi.

Savaş, ülkelerini altüst eden o uzun savaş bitmek üzereydi. Onlar için bitmişti bile. Büyük ateşkes dönemiydi ve bunu izleyecek zor dönem daha başlamamış, soğuk savaş denen o uğursuz ad daha duyulmamıştı. Herkes keyifli, üzgün ve yorgundu, gemileri karaya çekilen Odysseus'un askerleri gibi yemek içmekten başka şey düşünmüyorlardı. Ama bütün bu umursamaz ve düzensiz görünümlerinin altında, bu kaba saba köylü yüzlerin her birinde Kızıl Ordu'nun iyi askerleri, eski ve yeni Rusya'nın barışta uysal, savaşta acımasız, uyumdan, karşılıklı sevgiden ve yurt sevgisinden doğan bir iç disiplinle güçlenmiş yiğitleri kolayca görülüyordu. Bu disiplin, özellikle dışa vurulmadığı için, Almanların robot gibi ve aşağılık disiplininden daha güçlüydü. Aralarında yaşayınca, neden ötekinin değil de bu-

[1] Geçici olarak, kısa süre için. (Çev.)

nun en sonunda zafere ulaştığını insan hemen anlıyordu.

Kamptaki büyük yapılardan birinde yalnız İtalyanlar vardı; hemen hepsi sivil işçi olan bu insanların çoğu gönüllü olarak Almanya'ya göç etmişlerdi. Bu orta yaşlı, sakin, ağırbaşlı, çalışkan ve sevecen adamlar ya duvarcı ya maden işçisiydiler.

Oysa, kaydımı yaptırmak için beni yolladıkları İtalyan kampının başı, çok başkaydı. Sayman Rovi, oybirliğiyle seçildiği ya da Ruslar tarafından atandığı için değil, kendi isteğiyle bu göreve gelmiş biriydi; gerçekten de zekâ ve ahlak düzeyi epey düşük olmasına karşın dünyanın her yerinde iktidara geçmek için gereken en önemli şeye fazlasıyla sahipti, yani sözünü geçirmeyi seviyordu.

Sağduyuyla değil, yalnız dürtülerine uyarak davranan birini izlemek son derece ilginç, karmaşık içgüdüleri olan bir hayvanı inceleyen doğabilimcinin duyduğu zevki veren, eğlenceli bir iştir. Rovi bu göreve, ağını ören bir örümceğinkini andıran, atalardan kalma içgüdüsüne uyarak gelmişti; bir örümcek nasıl ağsız yaşayamazsa, Rovi de resmi görevi olmadan yaşayamazdı. Ağını örmeye hemen başlamıştı; aslında aptaldı, ne Almanca ne Rusça tek sözcük bilmezdi ama daha ilk günden kendine bir çevirmenlik işi ayarlamış ve büyük bir tantanayla Sovyet Komutanlığı'na giderek İtalyanların çıkarlarını gözetmek için tam yetkili temsilci diye kendini tanıtmıştı. Sonra bir masa bulmuş, süslü kuyruklar çektiği güzel bir elyazısıyla, doldurulması gereken formlar hazırlamış, mühürler, renk renk kalemler ve bir gelir-gider defteri almış ve bırakın albaylığı, asker bile değilken, kapısının üstüne 'İtalyan Komutanlığı-Albay Rovi' diye gösterişli bir

de tabela asmıştı. Çevresini, ortak çıkarları ilgilendiren sorunlardan başka her türlü işe koştuğu aşçı yamağı, bulaşıkçı, yazıcı, zangoç, casus, ulak ve kabadayılardan oluşan ve emeklerinin karşılığını para olarak değil, derneğin tayınlarından yürüttüğü yiyeceklerle ödediği bir güruhla doldurmuştu. Her zaman olduğu gibi, dalkavukları ondan daha kötüydüler; çok ender bile olsa, sırasında kaba güç de kullanarak, patronlarının buyruklarının yerine getirilmesini sağlar, ordan burdan haber toplar, hizmette kusur etmez ve onu pohpohlayıp göklere çıkarırlardı.

Şaşılacak bir öngörüyle, yani başka bir deyişle, son derece karmaşık ve akıl sır ermez bir yöntemle, üniformalı kimselerle iş yaptığına göre onun da bir üniforması olması gerektiğini, hatta bunun zorunlu olduğunu hemen anlamış ve kendine, kocaman Sovyet çizmeleri, bir Polonyalı demiryolcu kasketi, kimbilir nereden bulduğu aba gibi bir kumaştan yapılmış kalın bir ceket ve pantolondan oluşan gülünç ve epey hayal gücü isteyen bir üniforma uydurmuştu. Ayrıca, ceketinin yakasına armalar, kasketine çepeçevre sırma şeritler, kol kapaklarına kordonlar ve rütbe işaretleri diktirmiş, göğsünü madalyalarla doldurmuştu.

Bütün bunlara karşın zorba değildi, hatta kötü bir yönetici bile sayılmazdı. Baskı yapmakta, hırsızlıkta, zimmetine para geçirmekte, haksızlıkta ve yetkisini kötüye kullanmakta fazla ileri gitmeyecek kadar sağduyuluydu ve kırtasiyecilik işlerinde de yadsınamayacak bir yeteneği vardı. Ruslar, gerçek anlamını sezememekle birlikte, bu kırtasiyecilik işine acayip bir duyarlılık gösteriyorlardı. Bu yüzden, elde etme, sahip olma arzularından uzak, platonik bir aşkla bürokrasiyi sever görünen Rovi, *Kommandantur* çevrelerinde sevilmese bile, hoş görülüyordu.

Üstelik, Yüzbaşı Egorov'la arasında, insanlardan kaçanların birbirine duydukları tuhaf bir sempati, akıl almaz, anlamsız bir ilişki vardı: İkisi de mutsuz, kederli, sindirim güçlüğü çeken, her şeyden tiksinen ve dolayısıyla, neşeli ve coşkulu çevrelerden uzak durup yalnız kalmak isteyen tiplerdi.

Boguciçe Kampı'nda, saygın bir doktor olan Leonardo'yu buldum: Kendisine az para getiren yığınla hastası vardı; o da benim gibi Buna'dan geliyordu ve benden daha az karmaşık yollardan, birkaç hafta önce Katowice'ye ulaşmıştı. Buna'daki *Häftling*'ler arasında çok sayıda doktor vardı ama bunlardan ancak birkaç tanesi (aslında, yalnızca iyi Almanca konuşup sağ kalmayı becerenler) Nazi başhekime kendilerini doktor olarak kabul ettirebilmişlerdi. Bu yüzden, Leonardo hiçbir ayrıcalığa sahip olamamış ve toplama kampındaki bir yılı, en ağır işlere koşturulduğu son derece tehlikeli ve güvensiz bir ortamda geçmişti. Yorgunluğa ve soğuğa hiç dayanamıyordu; kaç kez ayaklarındaki şişler ve mikrop kapmış yaralar yüzünden ya da genel olarak kuvvetten düştüğü için revire kaldırılmıştı. Revirdeki elemelerde tam üç kere gaz odasına yollanmak için ayrılmış ama her seferinde yetkili doktor arkadaşlarının yardımlarıyla kötü yazgısına karşı gelmişti. Ama yalnız şanslı değildi, o gibi yerlerde büyük önem taşıyan başka erdemleri de vardı: sonsuz bir dayanıklılık, ne Tanrı vergisi ne dinden gelen ne de olağandışı olan, yalnızca dakika dakika, saat saat kazanılan, amaçlı bir iradeyle elde edilen sessiz bir yüreklilik ve bir mucize gibi onu yıkılmadan ayakta tutan erkekçe bir sabır.

Boguciçe'deki revir, Rus Komutanlığı'nın bulunduğu ilkokulun oldukça temiz iki odasına yerleşmişti. Burası, Marya Fyodorovna tarafından yoktan var edilmiş bir yerdi. Marya kırk yaşlarında, yaban-

kedisini andıran çekik ve vahşi gözleri, iri delikli küt bir burnu olan, sessiz ama çevik bir askeri hemşireydi. Sibirya'nın ortasında doğmuş olduğundan ormanlardan gelmiş sayılırdı.

Marya enerjik, sert, dağınık ve hamarat bir kadındı. Gerekli ilaçları ya doğrudan doğruya Sovyet askeri depolarından yönetmelik aracıyla ya çeşitli yollara başvurarak karaborsadan sağlar ya (çoğunlukla olduğu gibi) Almanların zaten Avrupa'nın bütün ülkelerinde çapulculukla elde edip stokladıkları ilaçların bulunduğu eski toplama kamplarındaki ya da terk edilmiş Alman revirleriyle eczanelerindeki depoların yağmalanmasına fiilen katılırdı. Bu yüzden, hiçbir plan ve yöntem gözetilmeden her gün Boguciçe'deki revire, üstlerinde bütün dillerde tarifleri içeren etiketler olan ve ilerde kullanılmak üzere sınıflandırılıp kataloglanması gereken yüzlerce kutu özel ilaç gelirdi.

Auschwitz'de öğrendiğim en önemli şeylerden biri, 'herhangi biri' olmaktan her zaman kaçınmak gerektiğiydi. Yararsız görünen insanın yüzüne bütün kapılar kapanır ama anlamsız bile olsa, bir görevi olana tüm kapılar açılırdı. Onun için, Leonardo'nun da fikrini sorduktan sonra Marya'ya gidip kendimi tanıttım ve birçok dil bilen bir eczacı olarak onunla çalışmak istediğimi söyledim.

Marya Fyodorovna erkekleri tartmakta uzmanlaşmış gözlerle beni iyice bir süzdü. *Doktor* muydum? Aramızdaki büyük dil uyuşmazlığının yaratabileceği yanlış anlaşılma[1] olasılığının da desteğiyle, "Evet, doktorum," dedim. Sibiryalı kadın Almanca bilmiyor ama Yahudi olmadığı halde, nereden öğrenmişse biraz Yiddişçe konuşuyordu. Ne profesyonel bir görünüşüm vardı ne de yakışıklıydım ama belki arka odada çalışabilirdim. Marya cebinden

[1] İtalya'da üniversite bitirmiş herkese 'doktor' denir. (Çev.)

bumburuşuk bir kâğıt parçası çıkardı ve adımı sordu.

'Levi' ve arkasından 'Primo' deyince, yeşil gözleri önce kuşkuyla, sonra bir şey sorar gibi ve en sonunda sevecenlikle parladı. Ben 'Primo' idim, o ise 'Prima' idi; soyadı, kendi deyişiyle 'familyası' Prima'ydı: Marya Fyodorovna Prima. 'Pekâlâ', işe başlayabilirdim. Ayakkabı ve giysi mi? Ha, o kolay iş değildi, Egorov'la ve başka bazı tanıdıklarıyla konuşacaktı, belki ilerde bir şeyler bulunurdu. Elindeki kâğıt parçasına adımı karaladı ve ertesi gün bana bir *propusk*, yani, günün ve gecenin herhangi bir saatinde kampa giriş çıkışımı onaylayan ama hiç de resmi görünmeyen bir izin kâğıdı verdi.

Sekiz İtalyan işçisiyle aynı odayı paylaşıyor ve her sabah revirdeki görevime gidiyordum. Marya Fyodorovna, gruplara ayırmam için her renkten yüzlerce kutuyu önüme yığar, arada dostluk belirtisi olan küçük armağanlar da verirdi: örneğin, son derece makbule geçen glikoz tabletleri, meyankökü ve nane şekeri pastilleri, ayakkabı bağları, bazen bir paket tuz ya da toz krema. Bir akşam beni odasına çaya davet etti; yatağının başucundaki duvarda asker üniformalı yedi-sekiz kişinin resmi asılıydı; hepsi de tanıdık yüzler, yani *Kommandantur*'daki askerler ve subaylardı. Marya bunlardan küçük adlarıyla ve içten gelen bir sevecenlikle söz ediyordu; hepsini yıllardır tanıyordu, bütün savaş boyu birlikte olmuşlardı.

Eczacılık işimde çok boş vaktim olduğundan, birkaç gün sonra Leonardo, yardım etmem için beni muayene odasına çağırdı. Rusların niyeti buraya yalnız Boguciçe Kampı'ndakileri almaktı ama hastalara bedava ve hiçbir formalite uygulanmadan ba-

kıldığından, Rus askerleri, Katowice'nin sivil halkı, kısa bir süre için kente gelenler, dilenciler ve yetkililere fazla yaklaşmak istemeyen kim olduğu belirsiz tipler de muayene olmak ya da ilaç istemek için gelirlerdi.

Ne Marya ne Doktor Dançenko bu durumdan şikâyetçiydi (zaten Dançenko bir işe karışmaz, bir operet prensi edasıyla tavlamaya çalıştığı kızlardan başka hiçbir şeyle ilgilenmezdi; kısa bir denetim için sabahları revire geldiğinde, o erken saatte bile sarhoş ve çakırkeyf olurdu). Ama birkaç hafta sonra Marya beni çağırdı ve yarı resmi bir tavırla 'Moskova'dan gelen emirlere' göre, muayene odasındaki etkinliklerin titiz bir denetimden geçeceğini bildirdi. Onun için, bir defter tutmalı ve her akşam bütün gelen hastaların adlarını, yaşlarını, hastalıklarını, verilen ilaçların miktarlarını ve yapılan tedavilerin niteliklerini yazmalıydım.

Bu aslında hiç de saçma bir iş değildi ama bazı pratik yönlerini açıklaması için Marya ile görüşmem gerekiyordu. Örneğin, hastaların kimliklerini nasıl saptayacaktık? Marya bu noktayı hiç önemsemedi; verdikleri kişisel bilgileri olduğu gibi yazarsam 'Moskova' kuşkusuz memnun kalırdı. Ama ortada daha ciddi başka bir sorun vardı: Bu kayıtlar hangi dilde yapılacaktı? Marya ve Dançenko İtalyanca, Fransızca ve Almanca bilmediklerine göre bu dillerde olamazdı. Peki, ya Rusça? Rusça'yı da ben bilmiyordum. Marya şaşkın şaşkın biraz düşündükten sonra birden sevinçle bağırdı: "Galina!" Galina durumu kurtaracaktı.

Galina, *Kommandantur*'da çalışan kızlardan biriydi ve Almanca biliyordu. Ben tutanakları Almanca olarak ona dikte edecektim, o da çabucak Rusça'ya çevirecekti. Marya hemen Galina'yı çağırttı (Marya'nın yetkisi pek iyi tanımlanmamakla birlik-

te her yerde sözü geçerdi) ve böylece işbirliğimiz başladı.

On sekiz yaşında olan Galina, Ukrayna'nın Kazatin kentindendi. Esmer, neşeli, canayakın bir kızdı; ince hatlı, küçük, zeki bir yüzü vardı; bütün kızların içinde, kendine göre zarif giyinen, omuzları, elleri ve ayakları uyumlu ve normal boyutlarda olan bir tek oydu. Oldukça iyi Almanca biliyordu; onun da yardımıyla, Marya'nın bir kutsal emanet gibi bana teslim ettiği bir dosya dolusu gri renkte kâğıtlara küçücük bir kurşunkalemle her akşam meşhur tutanakları yazmaya başladım. Almanca 'astım' nasıl denirdi? Peki, 'burkulma'? Bunların Rusça karşılıkları nasıldı? Karşılaştığımız her dil engelinde kuşkuyla duraklar ve Galina'nın çın çın öten kahkahalarıyla sona eren acayip el kol işaretlerine başvururduk.

Ben pek ender gülerdim. Galina'nın karşısında kendimi güçsüz, hasta ve pis hissediyordum; çok iyi bilincinde olduğum zavallı halimden, tıraşsız yüzümden, Auschwitz giysilerimden büyük bir acı duyuyor, Galina'nın hâlâ çocuksu ama belli belirsiz bir acımayla karışık açıkça tiksinti dolu bakışlarının altında eziliyordum.

Yine de, birkaç haftalık bir işbirliğinden sonra aramızda karşılıklı, küçük bir samimiyet kurulmuştu. Galina bana, bu defter tutma işinin hiç de o kadar önemsenmesi gerekmediğini, Marya Fyodorovna'nın 'deli kocakarının biri' olduğunu ve verilen kâğıtların bir şeylerle doldurulmasının yeteceğini, Doktor Dançenko'nun nasıl olsa Anna ile, Tanya ile, Vassilissa ile uğraşmaktan (Galina bu konularda şaşırtıcı ayrıntılar biliyordu) tutanaklarla ancak 'bayat haberler' kadar ilgilendiğini anlattı. Böylece, iç sıkıcı bürokrasi tanrılarına adanan zaman gitgide

azaldı; Galina bu arada, dalgın bakışlarla sigara içerek bana kendi öyküsünü kopuk kopuk anlattı.

İki yıl önce, tam savaşın ortasında, ailesiyle birlikte sığındığı Kafkasya'da, bu *Kommandantur* tarafından silah altına çağrılmıştı, yani açıkçası, sokakta çevrilip daktiloyla mektup yazmak için komutanlığa götürülmüştü. Gitmiş ve kalmıştı; bir daha oradan kopmamıştı (bana kalırsa, büyük bir olasılıkla, kopmaya çalışmamıştı bile). *Kommandantur* onun gerçek ailesi olmuştu. Askerlerle birlikte bozuk patikalarda, sonu gelmez sınır boylarında on binlerce kilometre yol yürümüş, Kırım'dan Finlandiya'ya kadar gitmişti. Ne bir üniforması ne belli bir işi ne de bir rütbesi vardı; ama savaş arkadaşlarına yararlı oluyordu, onların dostuydu, o yüzden peşlerinden gidiyordu. Savaşta herkes üstüne düşen görevi yapmak zorundaydı; hem dünya büyük ve çok değişikti, gençken ve tasalardan uzakken dolaşmak çok güzeldi.

Galina'nın gerçekten en küçük bir tasası yoktu. Ona, sabahları başında taşıdığı koca bir torbayla çamaşırhaneye giden yolda bir tarlakuşu gibi şakırken; ya da komutanlık bürolarından birinde yalınayak, yazı makinesinin tuşlarını inletirken; pazar günleri, her zaman bir başka askerin kolunda kamp yollarında gezerken; akşamları balkonda, kendinden geçmiş, aşağıda gitarıyla ona serenat yapan yırtık pırtık giysili bir Belçikalı hayranını dinlerken rastlayabilirdiniz. Galina uyanık, masum, içi temiz, biraz fingirdek, canlı, yaşam dolu, pek okumamış ve fazla güvenilemez bir köylü kızıydı ama onda da, tıpkı asker arkadaş-sevgililerinde olan bir şey vardı: çalışan ve neden çalıştığını bilen, savaşan ve haklı olduğuna inanan, önünde uzun bir yaşam olan insanların gücü ve onuru.

Mayıs ortasında, savaşın bitmesinden birkaç gün sonra benimle vedalaşmaya geldi. Gidiyordu, evine dönebileceğini söylemişlerdi. Terhis kâğıdı var mıydı? Trene binecek parası var mıydı? Gülerek "Hayır," dedi, "*nje nada*,[1] böyle şeylerin her zaman bir yolu bulunur." Ve arkasında keskin bir toprak, neşe ve gençlik kokusu bırakarak ülkesinin uçsuz bucaksız yollarında, Rusya'nın sonsuz enginliğinde kayboldu gitti.

Başka görevlerim de vardı: Muayene odasında Leonardo'ya asistanlık yapıyordum elbette, günlük bit kontrolünde de yardım ediyordum.

Ölümcül bir hastalık olan lekeli hummanın salgın halinde görüldüğü o dönemde ve o ülkelerde bu ikinci iş çok önemliydi. Görevimiz hiç hoş değildi: Bütün barakaları dolaşıp herkese yarı beline kadar soyunmasını söylüyor ve yuva yapmış bit ve bit yumurtası var mı diye teker teker bütün gömleklerin kıvrımlarıyla dikiş yerlerine bakıyorduk. Bu tip bitlerin sırtında küçük, kırmızı bir benek olur; hastalarımızın bıkıp usanmadan yineledikleri bir şakaya göre, büyüteçle bakıldığında, bu beneğin içinde minicik bir orak-çekiç işareti görülürmüş. Bitlere piyade, pirelere topçu, sivrisineklere havacı, tahtakurularına paraşütçü, hamamböceklerine istihkâmcı denirdi. Rusça bite *vsi* dendiğini Marya'dan öğrenmiştim; bana ayrı bir dosya kâğıt vermiş, her gün bütün bitlilerin adlarını yazmamı, kendilerinde ikinci kez bit bulunanlarınkilerin altını kırmızıyla çizmemi söylemişti.

Üstünde sürekli bit çıkan çok azdı, Ferrari dışında. Milanolu olduğu için adının başına *'il'* tanımlık sözcüğü getirilen Il Ferrari inanılmaz derecede

[1] Hiçbir şeye gerek yok. (Çev.)

tembel bir adamdı. 1944'te Almanların ya İtalya'da cezaevine yollanmak ya da Almanya'ya çalışmaya gitmek arasında seçim yapmak hakkını verdikleri ve ikincisini seçen eski San Vittore[1] gediklisi küçük bir grup adi suçludan biriydi. Suçlular kırk kişi kadardılar, hemen hemen hepsi ya hırsız ya da kaçakçıydı. Durmadan bela çıkarıp Sayman Rovi'nin ve Rus Komutanlığı'nın sürekli başını ağrıtan, ortalığı karıştıran, renk renk, dışa kapalı, küçük bir mikrokozmos oluşturuyorlardı.

Ama Il Ferrari kendi grubu tarafından da açıkça horlandığından zorunlu bir yalnızlığa itilmişti. Ufak tefek, dalgın bakışlı, kel kafalı, zayıf ve solgun yüzlü, kırk yaşlarında bir adamdı. Bütün gününü ranzasında yatarak geçirir, bıkmadan usanmadan kitap okurdu. Eline ne geçerse okurdu: İtalyanca, Fransızca, Almanca, Lehçe kitaplar, gazeteler. İki-üç günde bir kontrole gittiğimde sorardı: "O kitabı bitirdim; bana verebileceğin başka bir tane var mı? Ama Rusça olmasın, biliyorsun ki Rusça'yı iyi anlamıyorum." Öyle çok dil bildiği falan yoktu, okumayı bile zorlukla sökerdi, yine de her kitabı başından sonuna kadar satır satır 'okur', harfleri tek tek saptayınca mutlu olup alçak sesle heceler, ne anlama geldiklerine aldırış bile etmediği sözcükleri çıkarmaya çabalardı. Bu ona yetiyordu; başka düzeylerdeki insanlar nasıl bilmece ya da ayrımsal denklemlerle uğraşmaktan ya da küçük gezegenlerin yörüngelerini hesaplamaktan zevk alırlarsa, o da bundan hoşlanıyordu.

Yani kendine özgü bir adamdı; bana seve seve anlattığı aşağıdaki öyküsü de bunu zaten gösteriyor:

"Yıllarca Loreto'daki hırsız okuluna gittim. Cebinde bir cüzdan ve üstünde çanlar asılı olan bir

[1] Milano'nun büyük cezaevi. (Çev.)

manken vardı. Çanları çaldırmadan cüzdanı çekip almak gerekti ama ben hiç beceremiyordum. O yüzden beni hırsızlığa yollamazlar, gözcülük yaptırırlardı. İki yıl gözcülük yaptım. Hem tehlikeliydi hem de kazancı azdı; iyi bir iş değildi.

"Savaş başlamıştı, kent boşaltılıyordu, karaborsa, tramvaylarda yığınla insanlar falan. Porta Lodovica'ya giden 2 numaralı tramvaydaydım, oralarda kimse beni tanımazdı. Yanımda kocaman çantalı bir kadın vardı, paltosunun cebinde de bir cüzdan olduğu belliydi. Yavaş yavaş *'saccagno'*mu çıkardım..."

Burada küçük bir teknik parantez açmalıyım. Il Ferrari'nin dediğine göre, bu *'saccagno'* normal bir jileti ikiye bölerek yapılan çok ince bir aletmiş. Çanta ve cep kesmekte kullanıldığından son derece keskin olması gerekirmiş. Arada bir namus meselelerinde, surat kesmekte de kullanılırmış ve bu nedenden dolayı, yüzlerinde kesik izleri olanlara *saccagnati* denirmiş.

"...yavaş yavaş cebi kesmeye başladım. Tam bitirmiştim ki kadının biri, ama cebini kestiğim kadın değil, anlıyor musun, bir başkası 'hırsız var, hırsız var' diye bağırmaya başladı. Ona hiçbir şey yapmamıştım, beni tanımazdı, üstelik cebini kestiğim kadını bile tanımıyordu. Polis de değildi, yani ne karışıyordu? Ama işte, gel gör ki tramvay durdu, enselendim ve soluğu San Vittore'de aldım; oradan Almanya'ya, Almanya'dan da buraya. Görüyor musun bazı girişimler insanın başına neler getiriyor?"

O günden sonra Il Ferrari hiçbir girişimde bulunmamıştı. Hastalarımın en yumuşak başlısı, en uysalıydı; hiç karşı koymadan hemen soyunur ve kaçınılmaz bitlerle dolu gömleğini uzatırdı; ertesi sabah da hakarete uğramış bir prens edasıyla ilaçlanmaya katlanırdı. Ama aradan bir gün geçmeden,

nasıl olduğu bilinmez, yine üstünde bit çıkardı. Böyleydi işte; artık girişimde bulunmuyor, karşı da koymuyordu, bitlere bile.

Bu çalışma bana en azından iki avantaj sağlamıştı: *propusk* ve daha iyi yemek.

Aslında, Boguciçe Kampı'nda yiyecek az değildi: Günlük hakkımız, Rus askerlerinin tayını, yani bir kilo ekmek, iki çorba, bir tabak *kaşa* (et, domuz yağı, darı ya da başka bir sebze karışımı bir yemek) ve bol miktarda Rus usulü açık ve çok şekerli çaydı. Ama Leonardo ile ben, toplama kampında geçirdiğimiz bir yılın yaptığı hasarı onarmak zorundaydık; büyük oranda psikolojik olan, hâlâ bir türlü bastıramadığımız bir açlık çekiyorduk ve tayın bize yetmiyordu.

Marya öğle yemeğimizi revirde yememize izin vermişti. Revirin mutfağını işletenler orta yaşlı, Parisli iki *maquisardes*[1] işçi kadındı; onlar da toplama kampından gelmişler ve orada kocalarını kaybetmişlerdi. Bu iki üzgün ve az konuşan kadın, vaktinden önce yaşlanmış yüzlerine yansıyan, geçmişte ve yakın zamanlarda çektikleri acıları, politik savaşçıların güçlü ruhsal bilinciyle ellerinden geldiği kadar dışa vurmamaya çalışırlardı.

Bir tanesi, Simone, bizim masaya servis yapardı. Çorbayı kepçeyle iki kez dağıttıktan sonra bana döner ve, "*Vous répétez, jeune homme*?[2]" diye sorardı. Ben hayvanca oburluğumdan ve açgözlülüğümden utanarak başımla evet işareti yapardım. Ama Simone'un sert bakışları yüzünden çok ender olarak dördüncü kez *répéter*[3] cesaretini bulurdum.

[1] Gerillacı. (Çev.)
[2] Bir daha ister misiniz, delikanlı? (Çev.)
[3] Yinelemek. (Çev.)

Propusk'a gelince; bu belli bir avantajdan çok, toplumsal bir üstünlük simgesiydi. Gerçekten de, her isteyen dikenli tellerdeki delikten geçip kuş gibi özgür, kente gidebilirdi. Örneğin, sanatlarını icra etmek için Katowice'ye, bazen daha bile uzaklara giden hırsızların çoğu böyle yapardı; sonra da ya hiç geri dönmez ya da günler sonra döndüklerinde başka adlar altında içeri girerler, kimse de aldırış etmezdi.

Ama *propusk,* kamp çevresindeki çamurlara bata çıka uzun bir yürüyüş yapmak zorunda kalmadan Katowice'ye gitmek olanağını sağlardı. Havalarla birlikte sağlığım da düzelip gücüm yerine gelince, ben de bu hiç tanımadığım kenti dolaşmak için gittikçe artan bir istek duymaya başladım. Bütün günlerimizi dikenli tellerle çevrili bir yerde geçirecek olduktan sonra, özgür olmak neye yarardı? Üstelik, Katowiceliler bize çok dostça davranıyor, tramvaylarda, sinemalarda bilet parası almıyorlardı.

Bir akşam Cesare ile konuştum ve önümüzdeki günler için bir program hazırlamaya karar verdik; hem eğlenecek hem para kazanacak, yani hem ziyaret hem ticaret yapacaktık.

Cesare

Cesare'yi toplama kampının son günlerinde tanımıştım ama o zaman başka bir Cesare idi. Almanların kaçıp gitmesinden sonra Buna Kampı'nın bulaşıcı hastalıklar koğuşunda sağ kalan, yalnızca iki Fransız'la bendim ve kendimize oldukça rahat, neredeyse uygar sayılacak bir ortam yaratmayı becermiştik. Oysa, bitişiğimizdeki dizanteri koğuşunda egemenlik kuran tek şey, ortalığı kasıp kavuran ölümdü.

Başucumdaki tahta bölmenin arkasında İtalyanca konuşulduğunu duyuyordum. Bir akşam bütün gücümü topladım ve öbür tarafta sağ kalan İtalyanlar kim diye bakmaya gittim. Buz gibi koridoru geçip koğuşun kapısını açar açmaz kendimi korku filmlerindeki dehşet odasına düşmüş gibi hissettim.

Koğuştaki yüz kadar ranzanın en azından yarısında soğumuş ve kasılmış cesetler yatıyordu. Karanlığı yalnız iki-üç mumun titrek ışığı bölüyor, duvarlar ve tavan seçilemediğinden insan koskoca bir mağaraya girmiş gibi oluyordu. Koğuşu ısıtan tek şey elli hastanın mikroplu soluğuydu. Dondurucu soğuğa karşın odada öyle ağır bir dışkı ve ölüm kokusu vardı ki insan burnunu tıkıyor ve bu iğrenç havayı içine çekmemek için ciğerlerini zorluyordu.

Ama elli kişi hâlâ yaşıyordu. Battaniyelerinin altında büzülmüşlerdi; kimileri bağırıyor, inliyor, kimileri yere bağırsaklarını boşaltmak için ranzalarından inmeye çalışıyordu. Avrupa'nın bütün dillerinde yakarıyor, sövüyor, sevdiklerini çağırıyor ve yardım dileniyorlardı.

Karanlıkta sendeleyerek ve yerleri kaplayan buz kesmiş dışkı yığınlarına basarak üç katlı ranzalar arasında el yordamıyla ilerledim. Ayak seslerimi duyanlar daha çok bağırmaya başladılar; örtülerin altından uzanan kasılmış eller giysilerimi yakalıyor, soğuk soğuk yüzüme dokunuyor, yolumu kesmeye çabalıyordu. En sonunda koğuşun dibindeki duvara ulaştım ve aradıklarımı buldum. Bunlar, aynı ranzada soğuktan korunmak için birbirlerine sarılmış yatan iki İtalyan'dı: Cesare ve Marcello.

Marcello'yu iyi tanırdım: Venedik'in eski Yahudi mahallesi Cannaregio'dandı, Fossoli'de birlikteydik, Brennero treninde de yanımdaki vagondaydı. Toplama kampında son haftalara kadar dayanmış, açlığa ve yorgunluğa kahramanca göğüs gererek sağlığını ve gücünü korumuş ama kış soğuğu en sonunda belini bükmüştü. Artık susmuştu, kibrit alevinin ışığında onu güçlükle tanıdım: Kara sakalların örttüğü sapsarı, yalnız burun ve dişlerden ibaret bir yüz, boşluğa dikilmiş, çılgın bakışlı iki kocaman göz. Onun için yapılacak bir şey kalmamıştı.

Oysa, Cesare'yi çok az tanıyordum. Birkenau'dan Buna'ya birkaç ay önce gelmişti. Benden, yiyecekten önce su istedi; üç gündür su içmemişti, dizanterinin kuruttuğu bedeni ateşler içinde yanıyordu. Ona su ve çorbamızdan arta kalanları getirdim; böylece, uzun ve eşsiz bir dostluğun temellerini atmış olduğumu henüz bilmiyordum.

Olağanüstü bir toparlanma gücüne sahip olmalıydı, çünkü iki ay sonra Boguciçe Kampı'nda karşı-

laştığımızda yalnız iyileşmiş değil neredeyse serpilmiş, canlanmış ve çekirge gibi hareketliydi. Oysa, toplama kampının çetin okulunda pekişmiş doğal yeteneklerini ve becerisini zorlayan başka bir serüven daha geçmişti başından.

Rusların gelmesinden sonra, o da bütün hastalarla birlikte Auschwitz'e götürülmüştü; gerek durumu çok ağır olmadığından, gerekse bünyesinin sağlamlığı yüzünden çabuk, hatta biraz fazla çabuk iyileşmişti. Mart ayının ortasına doğru, bozguna uğramış Alman ordusu Breslava yöresinde yığınak yapmış ve Silezya maden havzasına doğru umutsuzca ve çılgınca son bir karşı saldırıya geçmişti. Ruslar gafil avlanmışlardı; belki karşı tarafın saldırısını gözlerinde fazla büyüttüklerinden, hemen bir savunma hattı hazırlığına başlamışlardı. Oppelm ve Gleiwitz arasındaki Oder Vadisi'ne geçişi engelleyecek uzun bir tanksavar siper gerekiyordu; insan sayısı az, iş dev boyutta, olağanüstü acil ve zorunluydu. Ruslar, alışkanlıkları gereği, bu işi son derece baştan savma ve üstünkörü bir şekilde yapmışlardı.

Bir sabah saat dokuza doğru, Katowice'nin anacaddelerinden bazıları silahlı Rus askerleri tarafından kapatılmıştı. Katowice'de ve tüm Polonya'da erkek kalmamıştı; çalışacak yaşta olan erkekler Rusya'da ya da Almanya'da tutsaktılar; partizan çetelerine katılıp dağılmış ya da çatışmalarda, bombardımanlarda, karşı saldırılarda, toplama kamplarında, basılan gettolarda acımasızca öldürülmüşlerdi. Sabahın dokuzunda sokakta kadınlardan başka kimse yoktu, ellerinde torbaları ya da tekerlekli küçük arabalarını iterek dükkânlarda ve pazaryerlerinde yiyecek ve kömür aramaya çıkmış ev kadınları. Ruslar bunları, torbaları ve arabalarıyla birlikte, dörder kişilik sıralar halinde dizip istasyona götürmüş, oradan da Gleiwitz'e sürmüşlerdi.

O arada, yani Yunanlı ile ben gelmeden beş-altı gün önce, hiç beklenmedik bir anda Rus askerleri Boguciçe Kampı'nı çevirmişlerdi; yamyamlar gibi bağırarak, kaçmaya yeltenenleri korkutmak amacıyla havaya ateş etmişlerdi. Çekine çekine araya girmeye çalışan *Kommandantur* yetkililerine ağız açtırmamışlar, ellerinde makineli tüfeklerle kampa dalıp herkesi barakalarından dışarı çıkarmışlardı.

Kampın ortasındaki alanda Alman elemelerinin karikatürüne benzer bir olay geçmişti. Ölüme değil işe yollanmak için toplandıklarından, daha az kanlı ama buna karşılık hazırlıksız ve çok daha düzensiz bir olay.

Bazı askerler direnenleri zorla barakalardan dışarı çıkarıp saklambaç oynarcasına deli gibi peşlerinden koşarken öbürleri kapıya dikilmiş, yakalanan ve kendiliklerinden gelen bütün kadınları ve erkekleri teker teker inceliyorlarmış. *Bolnoy* ya da *zdorovyi* (hasta ya da sağlam) kararı bir ağızdan bağıra çağıra ilan ediliyor, görüş ayrılığı olan durumlarda gürültülü tartışmalar başlıyormuş. *Bolnoy* olanlar barakalarına geri yollanmış, *zdorovyi*'ler ise dikenli tellerin önünde sıraya dizilmişler.

Cesare durumu hemen kavrayanlardan biriymiş (kendisi, bu işe 'oyalamaya bakmak' diyordu); övülmeye değer bir zekâ göstermiş ve paçasını kurtarmasına kılpayı kalmıştı: Kimsenin aklına gelmeyen bir yer olan odunluğa saklanmış, kütüklerin arasında, üstüne yıktığı duvara bağlanmış bir demet çalının altında kımıldamadan ve ses etmeden arama tarama bitinceye kadar beklemişti. Derken, sığınacak bir yer arayan salağın biri odunluğa girmiş, peşinden de bir Rus askeri sökün etmişti. Cesare enselenmiş ve sırf ceza olsun diye sağlam ilan edilmişti; yoksa, odunların arasından çıkarıldığı zaman çarmıha gerilmiş İsa'yı ya da zavallı bir sakatı

andıran içler acısı bir durumdaymış. Tir tir titriyor, ağzından salyalar akıyor, şaşılaşmış gözlerle cin çarpmış gibi dört yanına bakıyor, bir bacağını sürüyerek yan yan ve güçlükle yürüyormuş. Ama onu yine de sağlamlar grubuna sokmuşlar. İki saniye geçmeden ani bir taktik değişikliğiyle yerinden fırlayıp kaçmaya, arka taraftaki delikten kampa girmek için koşmaya başlamış. Ama arkasından yetişmişler, tekme tokat geri getirilmiş ve en sonunda yenilgiyi kabullenmiş.

Ruslar Gleiwitz'den öteye, otuz kilometrelik bir yolu hepsine yürütmüş, orada ahırlara ve samanlıklara iyi kötü yerleştirmiş ve tümüne yaşamı zindan etmişlerdi: Az yiyecek, günde on altı saat yağmur çamur demeden, makineli tüfeği onlara çevrili bir Rus askeri her dakika tepelerindeyken kazma kürek sallamak kolay değildi. Erkekler siper kazmış, kadınlar (kamptan getirilen ve sokaklardan toplanan Polonyalı kadınlar) patates soymak, yemek pişirmek ve temizlik işlerinde çalıştırılmışlardı.

Çok zor koşullarda bir yaşam olmuş ama Cesare'ye en çok rahatsızlık veren, açlık ve çalışmak değil, onurunun kırılmasıymış. Onun gibi Porta Portese'de[1] tezgâhı olan birisi böyle acemi çaylak gibi yakalanıp cezaya çarptırılsın! Bütün Trastevere[2] gülerdi bu işe. Ne yapıp yapıp şerefini kurtarması gerekirmiş.

Üç gün çalışmış, dördüncü gün bir somun ekmeğini iki puroyla değiş tokuş etmiş. Purolardan birini yemiş, öbürünü suya batırıp bütün gece koltuğunun altında tutmuş. Ertesi sabah hastalık iznine çıkmaya hazırmış, çünkü bütün hastalık belirtileri varmış: yüksek ateş, korkunç bir karın ağrısı, baş dönmesi, kusma. Doğru yatağa gönderilmiş ve zehirlen-

[1] Roma'da genellikle kullanılmış mallar satılan bir pazar. (Çev.)
[2] Roma'nın en kalabalık semtlerinden biri. (Çev.)

me geçinceye kadar yatmış. Sonra bir gece tereyağdan kıl çeker gibi kolayca kaçmış ve kısa duraklar yapa yapa Boguciçe'ye dönmüş. Onu benim yattığım odaya almayı başardım ve dönüş yolculuğuna çıkıncaya kadar bir daha birbirimizden ayrılmadık.

Döndükten birkaç gün sonra bir gece Cesare, asık suratla, "İşte döndük geldik yine," diye söylenerek tam pantolonunu çıkarıyordu ki kampın sessizliğini yırtan korkunç bir gümbürtü duyuldu. Bir patlama olmuş, sanki dünyanın sonu gelmişti. Rus askerleri koridorlarda aşağı yukarı koşuşuyor, dipçikleriyle yatakhanelerin kapılarına vuruyor, heyecanla anlaşılmaz bir şeyler bağırıyorlardı. Az sonra yetkililer de geldi; Marya saçı başı darmadağınık, Egorov'la Dançenko yarım yamalak giyinmiş, arkalarından şaşkın ve uykulu ama resmi üniformasıyla gelen Rovi ile ortaya çıktılar. Hemen kalkıp giyinmemiz gerekiyordu. Neden? Almanlar geri mi gelmişti? Başka bir yere mi taşınıyorduk? Kimsenin bir şey bildiği yoktu.

En sonunda Marya'yı yakalayabildik. Hayır, Almanlar sınırı geçmemişti ama durum yine de çok ciddiydi. *İnspektsiya*:[1] O sabah kampı teftiş etmek için Moskova'dan bir general gelecekti. Bütün *Kommandantur* paniğe kapılmış, umutsuzluğa düşmüştü. *Dies irae* (kıyamet günü) gelip çatmıştı.

Rovi'nin özel çevirmeni yatakhaneden yatakhaneye koşuyor, emirler ve karşıt emirler yağdırıyordu. Ortaya süpürgeler, yer bezleri, kovalar çıktı; herkes seferber olmuştu: Camlar silinmeli, çöpler kaldırılmalı, yerler süpürülmeli, kapı tokmakları parlatılmalı, örümcek ağları toplanmalıydı. Esneye

[1] Teftiş (Çev.)

küfrede herkes işe koyuldu. Saat iki, sonra üç, derken dört oldu.

Gün ağarırken *ubornaja*'dan söz edilmeye başlandı: Gerçekten de kampın tuvaletleri büyük bir sorun yaratıyordu.

Burası kampın tam ortasında hemen göze çarpan, gizlenmesi saklanması olanaksız kocaman bir taş binaydı. Aylardır ne temizlenmiş ne de bakımı yapılmıştı. İçerde yerler bir karış, leş gibi kokan pislikle örtülüydü; içeri girmek için, yerleştirdiğimiz kocaman taşların ve tuğlaların üstünden sekerek yürür ve zorlukla dengemizi bulmaya çalışırdık. Kapılardan ve duvarlardaki çatlaklardan sızan pis sular iğrenç kokulu bir ırmak gibi kampın ortasından akar ve çayırlarda gözden kaybolurdu.

Kan ter içinde kalmış, aklı başından gitmiş Yüzbaşı Egorov, aramızdan on kişilik bir ekibi, temizlik yapmak üzere süpürgeler ve klor dolu kovalarla oraya yolladı. Ama değil yalnız süpürge, gerekli bütün alet edevatla donatılmış bile olsalar, on kişinin o tuvaletleri temizlemesi için en azından on gün gerektiğini bir çocuk bile akıl ederdi; klora gelince, Arabistan'ın tüm lavantaları o kokuyu bastıramazdı.

Bazen iki ayrı görüşün sürtüşmesinden saçma kararlar doğduğu için, en akıllıca iş, ikilemleri kendiliklerinden çözüm yolunu bulmaya bırakmaktır. Bir saat sonra, bütün kamp çomak sokulmuş arı kovanı gibi uğuldarken, temizlik ekibi geri çağrıldı ve on iki kişilik komutanlık yedek gönüllü ordusu tam takım, ellerinde tahtalar, çiviler, çekiçler ve tomar tomar dikenli tellerle çıkageldiler. Göz açıp kapayıncaya kadar, utanç kaynağı tuvaletin bütün kapıları ve pencereleri üç parmak kalınlığında çam kalaslarla sımsıkı örtülmüş ve dama kadar tüm duvarlar arapsaçı gibi birbirine dolanmış, karmakarışık

dikenli tellerle kaplanmıştı. Namus kurtulmuştu; en gayretli müfettişin bile içeri adım atması olanaksızdı.

Öğlen oldu, derken akşam oldu ama ortalıkta generalden eser yoktu. Ertesi sabah bu konudan daha az konuşulmaya başlandı, üçüncü gün müfettişin adı bile geçmiyordu; *Kommandantur*'daki Ruslar eski sevecen umursamazlık ve ihmalciliklerine dönmüşler, tuvaletin arka kapısındaki kalaslardan biri sökülmüş ve her şey eski halini almıştı.

Ama birkaç hafta sonra gerçekten bir müfettiş geldi; kampın nasıl işlediğini ve özellikle mutfakları denetlemek için gelen bu adam general değil yüzbaşıydı, kolunda da o netameli NKVD harflerini taşıyan bir kolluk vardı. Geldi ve herhalde görevini çok sevdiğinden ya da *Kommandantur*'daki kızlardan, belki de Yukarı Silezya'nın havasından, yahut buradaki İtalyan aşçılardan pek memnun kaldığından olacak, bir daha gitmedi; her gün mutfakları denetlemekten başka işe yarar hiçbir etkinlikte bulunmadan hazirana, yani biz gidinceye kadar kaldı.

Bergamolu görgüsüz bir aşçıyla sayısı belirsiz bir yığın şişman ve üstü başı yağ içinde gönüllü yardımcısının idare ettiği mutfak, kampı çevreleyen çitin hemen arkasındaki kocaman bir barakadaydı; içerde, çimento bir ocağın üstünde neredeyse tüm barakayı kaplayan koskoca iki kazan vardı. Barakanın kapısı yoktu; içeri iki basamak çıkılarak giriliyordu.

Müfettiş ilk teftişini büyük bir ciddiyet ve saygınlıkla yaptı, defterine notlar aldı. Çok uzun boylu, kambur yürüyen, durgun, Don Kişot'u andıran dervişe yüzlü, otuz yaşlarında, çirkin sayılamayacak bir Yahudi'ydi. Ama geldiğinin ikinci günü nereden bulduysa bir motosiklet edindi ve ona öylesine bir

aşkla bağlandı ki bir daha birbirlerinden ayrıldıklarını gören olmadı.

Teftiş töreni, Katowice burjuvazisinden sayıları gittikçe artan kimselerin de hazır bulunduğu genel bir gösteri haline gelmişti. Müfettiş on bire doğru bir kasırga gibi gelir, korkunç bir gıcırtıyla birden fren yapar, ön tekerleklerin ekseni üstünde dönerek arka tekerleklere patinaj yaptırır ve çeyrek daire kadar yana kaykılırdı. Sonra hiç durmadan, başı öne eğik, saldırıya geçen bir boğa gibi mutfağa yönelirdi; iki basamağı insanın yüreğini ağzına getiren sıçramalarla çıkar, egzoz borusu sonuna kadar açık olduğu halde kazanların çevresinde aceleyle iki 8 çizer, sonra yine son hızla merdivenlerden inip seyircilerini sevinçle selamladıktan sonra gidonun üstüne eğilmiş durumda, mavi dumanlar arasında büyük bir gürültüyle gözden kaybolurdu.

Bu oyun birkaç hafta iyi gitti. Sonra günün birinde ne Yüzbaşı göründü ne de motosiklet. Birisi bacağını kırıp hastaneye kaldırılmış, ötekisi motor delisi bir grup İtalyan'ın sevecen ellerine teslim edilmişti. Ama çok geçmeden yine ortaya çıktılar. Yüzbaşı motosikletin şasisine bir destek taktırıp alçıdaki bacağını dümdüz oraya uzatmıştı. Soylu bir havası olan solgun yüzünde sonsuz bir mutluluk okunuyordu; bu durumda, neredeyse aynı coşkuyla yeniden günlük teftişlerine başladı.

Ancak nisan gelip son karlar da eridikten ve soluk bir güneş Polonya'nın çamurunu kuruttuktan sonra kendimizi gerçekten özgür hissetmeye başladık. Cesare zaten birkaç kez kente gitmişti, bu keşif gezilerinde benim de ona katılmam için üsteleyip duruyordu. En sonunda tembelliğimi yenmeye ka-

rar verdim ve nefis bir bahar sabahı birlikte yola çıktık.

Bu denemeyi yapmaya çok hevesli olan Cesare'nin arzusu üzerine, dikenli tellerin arasındaki deliğe gitmedik. Büyük kapıdan önce ben çıktım. Nöbetçi adımı sordu ve sonra izin belgemi görmek istedi, ben de verdim. Kontrol etti: Üstünde yazılı olanla söylediğim ad aynıydı. Köşeyi döndüm, dikenli tellerin arasından küçük karton parçasını Cesare'ye uzattım. Nöbetçi ona da adını sordu. Cesare, "Primo Levi," diye yanıtladı, izin belgesini istedi, ad yine aynıydı ve Cesare son derece yasal biçimde kamptan çıktı. Aslında, yasal davranmaya meraklı değildi ama bir işi yolu yordamıyla yapmaktan, ustalıktan ve de kötülük etmeden karşısındakini işletmekten çok hoşlanırdı.

Katowice'ye, tatile çıkmış iki öğrenci gibi neşeyle girdik ama bu tasasız ve keyifli halimiz, boyuna karşılaştığımız sahnelerle hiç uyuşmuyordu. Her adımda, bizim de payımızı aldığımız ve bir mucizeyle kurtulmuş olduğumuz korkunç felaketin izlerine rastlıyorduk. Her kavşakta mezarlar vardı, aceleyle kazılmış, dilsiz, üstlerinde haç yerine kızıl yıldızlar olan, savaşta ölen Sovyet askerlerine ait mezarlar. Kentin parklarından birinde, hem haçlı hem yıldızlı, göz alabildiğine bir mezarlık uzanıyordu ve hemen hemen bütün taşlar aynı tarihi taşıyordu: sokak çatışmalarının olduğu ve belki de son Alman kıyımının tarihini. Anacaddenin ortasında duran, görünüşe göre hiçbir zarara uğramamış üç-dört Alman tankı bir zafer anıtı gibiydi. Tanklardan birinin topu, tam karşısına gelen evin ortasındaki koca bir deliğe dönüktü: Canavar saldırırken kendisi gebermişti. Her yerde yıkıntılar, çökmüş beton çatılar, kömürleşmiş tahta kirişler, sac barakalar önünde paçavralara bürünmüş aç ve yabanıl görünümlü in-

sanlar vardı. Önemli yol kavşaklarına Rusların koyduğu trafik işaretleri, daha önceki Alman trafik işaretlerinin düzenli ve ölçülü kesinliğiyle ve daha sonra göreceğimiz Amerikan işaretleriyle tuhaf bir uyuşmazlık içindeydiler. Yontulmamış kaba tahtadan levhalara katranla, her biri ayrı boyda Kiril harfleriyle kent isimleri karalanmıştı: Gleiwitz, Krakov, Czenstochowa; bu son ad fazla uzun olduğundan, bir tahtada 'Czenstoch' ve altına çivilenmiş daha küçük bir tahta parçasında da 'owa' yazılıydı.

Yine de, yıllar süren Nazi karabasanından ve sınır çizimi kargaşasından sonra, kent yaşıyordu. Birçok dükkân ve kahve açıktı, serbest piyasa daha bile yaygındı, tramvaylar, kömür madenleri işliyordu, okullar ve sinemalar açıktı. O ilk gün, ikimizde de beş para olmadığı için yalnızca bir keşif gezisi yapmakla yetindik. Isırıcı soğukta birkaç saat dolaştıktan sonra hiç geçmeyen açlığımız daha da artmıştı. Cesare, "Gel benimle," dedi, "yemeğe gidiyoruz."

Beni pazarda meyve sergilerinin olduğu yere götürdü. Ters ters bakan satıcının gözleri önünde tezgâhtan kocaman ama bir tek çilek alıp ağzına attı, yavaş yavaş çiğnedikten sonra bilirkişi edasıyla başını sallayıp sertçe *Nié ddobre*, dedi ve bana dönerek, "Lehçe iyi değil demek," diye açıkladı. Sonra bir başka tezgâha doğru yürüdü ve aynı sahneyi yineledi; böylece bütün tezgâhları dolaştı. Sonunda, alaylı bir övünçle, "Ee, ne bekliyorsun?" dedi. "Karnın açsa benim gibi yapacaksın, başka yolu yok."

Doğal olarak, bu çilek yöntemiyle karnımızı doyurmamız olanaksızdı. Cesare durumu fark etmiş ve ciddi olarak ticarete atılmak zamanı geldiğini anlamıştı.

Düşüncesini bana anlattı: Benim arkadaşımdı ve benden bir şey istemiyordu, içimden gelirse

onunla birlikte pazara gider ve mesleği öğrenir, hatta belki biraz yardım bile ederdim ama başlangıç için küçük bir sermayesi olan deneyimli bir ortak bulması gerekiyordu. Aslında, bulmuştu bile: San Lorenzo'dan[1] eski tanıdığı, hapishane kaçkını suratlı Giacomantonio diye biri. Ortaklığın koşulları son derece basitti: Giacomantonio alacak, Cesare ise satacaktı, sonra kârı eşit olarak paylaşacaklardı.

Peki, ne alınıp satılacaktı? Cesare, "Her şey, önüne ne çıkarsa," dedi. Yirmi yaşından fazla olmamasına karşın, Cesare'nin neredeyse Yunanlı'nınki kadar şaşırtıcı bir ticari deneyimi vardı. Ama bu yüzeysel benzerliğin dışında, Yunanlı ile aralarında uçurumlar olduğunu çok geçmeden fark ettim. Cesare, Mordo Nahum gibi yalnız iş saatlerinin dışında değil, her zaman, yaşamının her dakikasında insancıl bir adamdı. Cesare için 'iş' bazen tatsız bir zorunluluk, bazen eğlenceli bir buluşma fırsatıydı ama hiçbir zaman duygusuz bir saplantı ya da şeytanca bir kendini kanıtlama değildi. Birisi özgür, öteki kendi kendinin tutsağıydı; birisi savurgan ve maymun iştahlı, öteki cimri ve sağduyulu idi. Yunanlı bütün dünyayla kavgalı, mutsuz ihtirasının çemberinde sıkışıp kalmış, herkesten uzak tek başına yaşayan, vaktinden önce yaşlanmış biriydi. Cesare ise, bir güneş çocuğu, herkesin dostu, nefret ve hor görmek nedir bilmeyen, gökyüzü gibi değişken, keyifli, hem kurnaz hem içi temiz, hem atılgan hem temkinli, çok bilgisiz, çok saf ve çok uygar bir adamdı.

Giacomantonio ile yaptığı ortaklığa girmek istemedim ama Cesare'nin yanında çırak, çevirmen ya da hamal olarak pazara gitmeyi seve seve kabul ettim. Bunu yalnızca dostluk yüzünden ve kampın can sıkıntısından kurtulmak için değil; özellikle Cesare'nin en basit ve sıradan girişimlerinin bile be-

[1] Roma'nın bir semti. (Çev.)

nim için eşsiz birer deneyim, canlı ve yüreklendirici birer gösteri niteliğinde olacağını ve beni dünyayla uzlaştırıp Auschwitz'in içimde söndürdüğü yaşam sevincine yeniden kavuşturacağını hissettiğim için yapıyordum.

Cesare'deki erdem kesin ve su götürmezdi. Birine soyluluk bahşetmek, olası birçok kusurlarını bağışlayıp ruhunu ölümsüzlüğe eriştirmek için yeterlidir. Ama daha pratik bir düzeyde, bir pazaryerinde alışveriş yapacak birisi için, bu erdem son derece önemlidir: Gerçekten de Cesare'nin çekiciliğine hiç kimse karşı koyamıyordu, ne komutanlıktaki Ruslar, ne kamptaki her türden tanıdıkları ne de pazaryerinin sürekli müşterisi Katowiceliler. Oysa herkes bilir ki, sert ticaret kurallarına göre, satıcının yararına olan şey alıcının zararınadır ya da tam tersidir.

Nisan sonu yaklaşmış ve parlak güneş artık ısıtmaya başlamıştı ki bir gün Cesare'yi kapanış saatinde muayene odasının kapısında beni bekler buldum. İpten kazıktan kurtulma ortağı bir sürü iş becermişti: Toptan elli zloty'ye yazmayan bir dolmakalem, bir kronometre ve oldukça iyi durumda bir yün gömlek almıştı. Kaçak malların kokusunu hemen alan ve bu işlerde usta olan Giacomantonio'nun, Katowice İstasyonu'nda nöbet tutup Almanya'dan Rus askerlerini getiren trenleri beklemek gibi kıyak bir fikri daha vardı: Terhis olmuş ve evlerine dönen bu askerler dünyanın en kolay kandırılabilecek insanlarıydılar. Hepsi keyifli ve her şeye boş veren bu tipler, yerel fiyatları bilmedikleri ve üstelik paraya da gereksinimleri olduğu için kolayca avlanabilirlerdi.

Öte yandan, herhangi bir çıkar gütmenin dışında, sırf yurda dönen Kızıl Ordu'nun gelişine, bu olağanüstü gösteriye tanık olmak, istasyonda birkaç

saat beklemek zahmetine değerdi. Bu hem İncil'deki göçler kadar dinsel ve huşu uyandıran, hem de sirk cambazlarını karşılamak gibi renkli ve eğlenceli bir şeydi. Asker taşıma aracı olarak kullanılan upuzun yük katarları Katowice'de de duruyorlardı. Aylarca seyir halinde olmak, belki ta Pasifik Okyanusu'na kadar ulaşmak için yapılmış bu trenler; asker, sivil, kadın, erkek, aralarında eski tutsaklar ve şimdi kendileri tutsak durumuna düşmüş Almanlar da olan binlerce insan ve ayrıca, ev eşyaları, hayvanlar, sökülmüş makineler, yiyecekler, savaş gereçleri ve bir yığın hurda taşıyorlardı. Seyyar köyler gibiydiler; bazı vagonlarda sanki küçük aileler barınıyordu: bir ya da iki tane çift kişilik yatak, bir aynalı dolap, bir soba, bir radyo, iskemleler, masalar. Birindeki jeneratörden çıkan teller iki vagon arasında gelişigüzel sarkıyordu; bunlar hem aydınlatma işine hem de kurumdan leş gibi olacak çamaşırları asmaya yarıyordu. Sabahları sürme kapılar açıldığı zaman bu aile dekorunun arka planında ablak yüzlü, uykulu bakışlı, yarı giyimli kadınlar ve erkekler görünürdü: Bunlar dünyanın neresinde olduklarını doğru dürüst anlayamadan şaşkın şaşkın çevrelerine bakar, sonra yangın musluklarından akan buz gibi suyla yüzlerini yıkamak için trenden iner, herkese tütün ve sigara sarmaya yarayan *Pravda* gazetelerinin sayfalarını ikram ederlerdi.

Yukarıda sözünü ettiğim üç şeyi satmak (belki de Ruslara satmak) niyetinde olan Cesare ile birlikte pazara gittim. Pazaryeri artık bir sefalet panayırı olmaktan çıkmıştı. Karneyle satışlar kaldırılmış, daha doğrusu karneler kullanılmaz olmuştu; yöredeki zengin köylerden tonlarla domuzyağı, peynir, yumurta, tavuk, şeker, meyve, tereyağ taşıyan arabalar geliyordu; saplantı haline gelmiş açlığımız ve yoksulluğumuzla alay eden ve bizi ne pahasına olur-

sa olsun para bulmaya kışkırtan baştan çıkarıcı bir bolluk bahçesi vardı karşımızda.

Cesare önüne ilk çıkan müşteriye dolmakalemi pazarlıksız yirmi zloty'ye sattı. Çevirmene hiç gereksinimi yoktu. Yalnız İtalyanca, daha doğrusu Roma ağzı ve daha da doğrusu, yozlaşmış İbranice sözcüklerle dolu Roma'nın Yahudi mahallelerinin argo dilini konuşuyordu. Başka bir seçeneği yoktu çünkü bildiği tek dil oydu ama bu bilgisizliğinin ne denli işine yarayacağından hiç haberi yoktu. Futbolcu deyimiyle, Cesare kendi sahasında oynuyordu; oysa, onun acayip konuşmasından ve hiç alışılmadık el kol hareketlerinden anlam çıkarmaya uğraşırken, müşterilerinin ister istemez dikkati dağılıyordu. Onlar bir öneri yaptıkları zaman Cesare anlamıyor ya da büyük bir inatla anlamamış gibi yapıyordu.

Şarlatanlık sanatı benim sandığım kadar yaygın değilmiş; Polonya halkının bundan hiç haberi yok gibi görünüyordu ve büyülenmiş gibiydiler. Üstelik Cesare birinci sınıf bir mim oyuncusuydu; yakasından sımsıkı tuttuğu gömleği havada sallıyor (yakanın altında bir delik vardı ve Cesare'nin eli tam o deliğin üstündeydi) ve ağzından sel gibi akan tumturaklı sözcüklerle gömleğin övülecek yanlarını sayıp döküyor, arada bir durup dinleyicilerinden bazen birine bazen ötekine hiç duyulmamış, o anda uydurduğu edepsizce adlarla sesleniyordu.

Sonra birden sustu (nutuk atarken bazen duraklayıp sözlerine ara vermenin önemini içgüdüsüyle biliyordu), gömleği sevgiyle öptü ve sanki ondan ayrılacağı için yüreği kan ağlıyormuş ve ancak karşısındakine olan sevgisi yüzünden buna katlanıyormuş gibi çok duygulanmış ama kararlı bir sesle, "Hey koca göbek, şu benim *koşuletta*'ya ne verirsin?" dedi.

Koca göbek apışıp kalmıştı. *Koşuletta*'ya istekle bakıyor, bir yandan da ilk önerinin başka birinden gelmesinden hem umutlanır hem korkar gibi göz ucuyla çevresini kolaçan ediyordu. Sonra kararsız adımlarla ilerledi, çekinerek elini uzatıp *pincisi*[1] diye bir şey geveledi. Cesare yılan görmüş gibi gömleği hızla çekti ve göğsüne bastırdı. Sonra, sanki büyük bir hakarete uğramış olmaktan kuşkulanır gibi bana dönerek, "Ne dedi şu herif?" diye sordu ama bu, yanıt beklemeyen, salt etki yaratmak için sorulan bir soruydu. Çünkü Lehçe sayıları benden çok daha iyi biliyor ya da aşağı yukarı kestiriyordu.

Sonra işaretparmağını şakağına bastırıp delgi gibi döndürerek, "Sen delisin," dedi. Kalabalık bağrışıp gülüyor ve dünyanın öbür ucundan gelip pazaryerlerinde harikalar yaratan bu akıl almaz, olağanüstü yabancıyı açıktan açığa destekliyordu. Koca göbek ağzı bir karış açık, ayı gibi ağırlığını bir ayağından ötekine geçirerek olduğu yerde sallanıyordu. Cesare acımasızca yeniden söze başladı: "*Du ferik.*" ('*Verrückt*', Almanca, 'sen delisin' demek istiyordu.) Sonra, açıklamak için ekledi: "*Du meschuge.*" Kalabalıktan çılgın bir kahkaha yükseldi. Bu lafı hepsi anlamıştı. İbranice'den Yiddiş diline geçen bu sözcüğü Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde herkes bilir: Aslında 'deli' demektir ama ahmak, bön, dengesiz gibi ek anlamları da vardır.

Koca göbek çok utanmıştı, başını kaşıyor, pantolonunu çekiştirip duruyordu. Sonra uzlaşmak istercesine "*Sto*," dedi, "*Sto zlotch.*" (Yüz zloty)

Öneri ilginçti. Epey yatışmış olan Cesare, erkek erkeğe konuşmak istercesine koca göbeğe baktı ve sanki düşünmeden bir kabalık yaptığına onu inandırmak istermiş gibi kandırıcı bir sesle söze başladı. Açık yüreklilik, içtenlik ve güvenle, boyuna, "Görü-

[1] Lehçe, elli (Çev.)

yor musun? Anlıyor musun? Doğru değil mi?" diyerek uzun uzun konuştu.

Adam büyük bir inatla, "*Sto zloty*," diye diretiyordu.

Cesare bana dönerek, "*Questo è de Capurzio!*"[1] dedikten sonra sanki birden üstüne bir yorgunluk çökmüş ve son bir uzlaşma girişiminde bulunmak istiyormuşçasına elini adamın omzuna koydu ve bir anne sevecenliğiyle, "Bak, dinle beni arkadaş," dedi. "Sen beni iyi anlamadın. Bak şimdi, şöyle yapalım, anlaşalım. Sen bana şu kadar ver (parmağıyla adamın göbeğine 150 yazdı) – sen bana '*sto pincisu*' ver, ben de bunu senin sırtına vurayım. Tamam mı?"

Koca göbek mırın kırın ediyor, gözleri yerde, başıyla hayır işareti yapıyordu. Ama Cesare güçlü önsezisiyle adamın teslim olmaya başladığını fark etti: Koca göbeğin eli belli belirsiz bir devinimle pantolonunun arka cebine gitmişti. Demir tavında dövülür diye düşünen Cesare, "Haydi," diye üsteledi, "sökül şu *pignonze*'leri." (Lehçe mangiz anlamına gelen bu sözcük, yazılışı çok değişik olmasına karşın ses uyumu yüzünden İtalyanca'yı andırdığından Cesare'nin de, benim de çok hoşumuza giderdi.) Sonunda adam pignonze'leri söküldü, bizimki de gömleği bıraktı. Sonra birden koluma sarılıp beni daldığım hayranlıktan uyandırdı.

"Hadi arkadaş tüyelim, yoksa herif deliği görecek." O yüzden, bozuk kronometreyi satmaktan vazgeçip müşteri deliği fark etmeden tüydük (yani, izin isteyip oradan ayrıldık). En yakın köşeye kadar başımız dik, ağır ağır yürüdükten sonra tabana kuvvet koşmaya başladık ve dolambaçlı yollardan kampa döndük.

[1] Bunda katır inadı var. (Çev.)

Victory Day[1]

Boguciçe Kampı'nda; hasta muayene odası, çarşı, Ruslar, Polonyalılar ve ötekilerle olan basit ilişkiler, bir gün aç kalmak ve ertesi gün tıkabasa yemek, dönüş umutları ve hayal kırıklıkları, bekleyişler ve kuşkular, kışla yaşamı ve başka çıkar yollar aramak arasında sürüp giden, geçici ve yabancı bir ortamda neredeyse yapay bir askerlik yapmak bende huzursuzluk, özlem ve en çok da can sıkıntısı yaratıyordu. Oysa bütün bunlar Cesare'nin alışkanlıkları, karakteri ve amaçlarıyla çok iyi bağdaşıyordu.

Cesare, Boguciçe'de gözle görülür biçimde, baharda dallarına özsu yürüyen bir ağaç gibi günden güne serpilip gelişti. Artık pazarda yoktan var ettiği belli bir yeri ve sadık müşterileri vardı: Bıyıklı Karı, Kemik Torbası, Hödük, tam üç tane Kocagöt, Basgit Belgesi, Frankeştayn, Mahkeme Kapısı dediği iriyarı bir kız ve daha bir sürü başkaları. Kampta da su götürmez bir saygınlığı vardı. Giacomantonio ile kavga etmişti ama çok kimse anlaşma falan yapmadan, salt güvendiklerinden, satılacak mallarını ona teslim ediyorlardı ve hiç parasız kalmıyordu.

Bir akşam ortadan kayboldu; ne akşam yemeğine ne de gece yatakhaneye geldi. Tabii Rovi'ye de, Ruslara da bu durumu bildirmedik; ama aradan üç

[1] Zafer günü. (Çev.)

gün üç gece geçip de hâlâ görünmeyince, fazla kuruntulu biri olmadığım ve hele Cesare için meraklanmayı çok gereksiz bulduğum halde hafiften huzurum kaçtı.

Dördüncü gün sabah şafak sökerken Cesare, damlardaki bir curcunadan dönen sokak kedisi gibi saçı başı darmadağınık, giysileri yırtılmış, perişan bir halde geldi. Gözlerinin çevresi morarmıştı ama içlerinde övünçlü bir pırıltı vardı. Kapıdan girer girmez, daha kimse bir şey sormadan ve yatakhanedekilerin çoğu hâlâ horul horul uyumaktayken, "Beni rahat bırakın," dedi. Sonra, son derece bitkinmiş gibi kendini yatağına attı ama içi içine sığmadığı ve haberlerini paylaşmadan duramadığı için iki dakika geçmeden yanıma geldi. Daha yeni uyanmıştım. Üç gecedir sabaha kadar cadılarla dans etmiş gibi yüzünde sert bir ifade ve kısık bir sesle, "Bu iş tamam," dedi, "becerdim. Bir *'pagninca'* buldum." Bu haber beni o kadar heyecanlandırmadı. Bu işi başaran ilk o değildi; bir sürü İtalyan, özellikle askerler, kentte kendilerine bir kız bulmuşlardı. *'Pagninca'* küçükhanım demek olan *Signorina*'nın biraz çarpıtılmış tam karşılığıydı.

Üstelik, yaptığı o kadar zor bir iş değildi. Polonya'da çok az erkek kalmıştı ve yalnız büyük âşıklar diye çıkan adlarına layık olmak için değil, daha derin ve gerçek bir zorunluluktan, bir sevgi, bir ev özlemi duyduklarından, böyle bir 'ilişkiye giren' çok İtalyan vardı. Sonuç olarak, bazı durumlarda, ölen ya da uzaklarda olan kocanın, yalnızca kadının yüreğindeki ve yatağındaki yerini almakla kalmıyor, bütün görevlerini de yükleniyorlardı; 'eve' aylık getirmek için Polonyalılarla birlikte kömür ocaklarına inen, dükkânlarda çalışan İtalyanları sık sık görüyor, pazar günleri kollarında Polonyalı kadınlar ve yanlarında ellerinden tuttukları sapsarı saçlı ço-

cuklar bulunan İtalyan erkeklerinden oluşan tuhaf ailelere hep rastlıyorduk.

Cesare, "Ama," dedi, "benim durumum değişik." (Hem esniyor hem de 'bütün durumlar değişiktir' diye düşünüyordum.) Onun *pagninca*'sı çok güzelmiş, daha önce hiç evlenmemişmiş. Üstelik, feleğin çemberinden geçmiş, deneyimli biriymiş; bir tek kusuru varmış, o da Lehçe'den başka dil bilmiyormuş. Onun için, arkadaşıysam, ona yardım etmem gerekiyormuş. Bıkkın bir sesle, ona yardım edebilecek durumda olmadığımı anlattım. En başta, otuz sözcükten fazla Lehçe bilmiyordum, dahası, onun istediği romantik terimlerden hiç mi hiç haberim yoktu ve de o andaki ruhsal durumum bu konuda ona destek olmama engeldi. Ama Cesare hiç yılmadı. Belki de kız Almanca anlardı. En küçük ayrıntılarına kadar düşündüğü bir planı vardı, onun için lütfen güçlük çıkarmayı bırakıp Almanca şu, şu ve şu nasıl denir söylemeliydim.

Cesare benim dil yeteneklerimi gözünde büyütüyordu. Sorduğu şeyleri, benim gibi Auschwitz Kampı'nda kulaktan dolma Almanca öğrenen birinin bilmesi olanaksızdı, kaldı ki bunlar hiçbir dil kursunda öğretilmezdi ve zaten öylesine ince, deyimsel ve dile özgü şeylerdi ki İtalyanca ve Fransızca'nın dışında herhangi bir dilde karşılıkları olduğunu sanmam.

Ona bu kuşkularımı açıkladım ama Cesare gücenmiş gibi yüzüme baktı. Resmen onu baltalıyordum, kıskanıyordum işte, yoktu ötesi. Ayakkabılarını giydi ve geçmişime küfrederek uzaklaştı. Öğleden sonra yine geldi ve pazardan yirmi zloty'ye aldığı bir İtalyanca-Almanca cep sözlüğünü önüme attı. Hiçbir itiraz ve bahane kabul etmeyen kararlı bir sesle, "Burada hepsi yazılı," dedi. Yazık ki hepsi yazılı değildi; tam tersine, en gerekli olanlar, akıl sır

ermez bir geleneğin yayıncılık dünyasına sokmadığı sözcükler yoktu orada; boş yere para harcamıştı. Kültürden, dostluktan ve özellikle yayıncılıktan hayal kırıklığına uğrayan Cesare çekti gitti.

O günden sonra kampta çok ender göründü; *pagninca*'sı büyük bir cömertlikle onun bütün gereksinimlerini karşılıyordu. Nisanın son haftasında hiç gözükmedi. Oysa, bu herhangi bir nisan ayı değil, unutulmaz 1945 Nisan'ıydı.

Ne yazık ki Polonya gazetelerini okuyamıyorduk ama manşetlerin boyu günden güne büyüyordu ve adları görüyorduk. *Kommandantur*'un sokaklarında bile başka bir hava esiyor ve zaferin artık çok yakın olduğunu hissediyorduk. Gazetelerde 'Viyana', 'Koblenz', 'Ren', 'Bologna' ve sonra bir gün heyecandan titreyerek 'Torino' ve 'Milano' adlarına rastladık. En sonunda iri puntolarla 'Mussolini' ve altında da geçmiş zaman eki olan ürkütücü ve anlaşılmaz bir fiil yazılmış olduğunu gördük; daha aşağıda da sayfanın yarısını kaplayan kırmızı harflerle kesin, gizemli ve coşturucu bir haber vardı: 'BERLİN UPADL!'[1]

30 Nisan günü Yüzbaşı Egorov, Leonardo'yu, beni ve çıkış izni olan daha birkaç kişiyi çağırdı; o güne kadar hiç görmediğimiz gibi şaşkın, çekingen ve biraz utanır gibi bir hali vardı, çevirmen aracılığıyla *propusk*'larımızı geri vermemiz gerektiğini söyledi; ertesi gün hepimize yeni birer tane verilecekti. Tabii buna hiçbirimiz inanmadık ama yine de çıkış belgelerimizi teslim etmek zorundaydık. Bu önlem bize çok saçma geldi ama biraz da huzurumuz kaçtı ve canımız sıkıldı, korkuyla beklemeye başladık, ertesi gün işin nedeni anlaşıldı.

Ertesi gün 1 Mayıs'tı; 3 Mayıs'ta Polonya'nın ne olduğunu anımsamadığım çok önemli bir bayra-

[1] Berlin düştü. (Çev.)

mı vardı; 8 Mayıs'ta da savaş bitti. Bu haber, her ne kadar bekleniyorduysa da, bir bomba gibi patladı; sekiz gün boyunca kamp, *Komman antur*, Boguciçe, Katowice, bütün Polonya ve tüm Kızıl Ordu çılgın bir heyecan ve coşkuyla çalkalandı. Sovyetler Birliği dev bir ülkedir ve bağrında dev duygular besler; bunların arasında Homeros'a yaraşır görkemli bir neşe ve kendinden geçme, ilkel bir güç, gösterilere, şenliklere, curcunaya ve cümbüşe karşı saf, arı ve puta taparcasına bir düşkünlük vardır.

Birkaç saat içinde hava kızıştı. Her yerde Ruslar vardı; yuvalarından fırlamış karıncaları andırıyorlardı; hepsi birbirini tanıyormuş gibi kucaklaşıyor, şarkılar söylüyor, bağırıp çağırıyorlardı; çoğu ayakta bile duramadığı halde dans ediyor ve sokakta her karşılarına çıkanın boynuna sarılıp yere deviriyordu. Bu arada, havaya –ve bazen yalnız havaya değil– ateş ediyorlardı. Karnından girip omzundan çıkan bir kurşunla yaralanan daha bıyıkları terlememiş genç bir asker, bir paraşütçü, revire getirildi. Bereket, bir mucize olarak, kurşun önemli organlara değmemişti. Çocuk asker üç gün yatakta kaldı. Deniz rengi pırıl pırıl gözleriyle yüzümüze bakarak uslu uslu pansumanlara katlandı, sonra bir akşam, bayram eden bir sürü arkadaşı revirin önünden geçerlerken, iki dirhem bir çekirdek üniforması ve çizmeleriyle yatağından fırlayıp öbür hastaların gözleri önünde tam bir paraşütçü gibi birinci katın penceresinden sokağa atladı.

Zaten epey tavsamış askeri disiplin tümüyle yok olmuştu. 1 Mayıs akşamı kampın kapısındaki nöbetçi, omzunda asılı makineli tüfeğiyle boylu boyunca yerde sızmış horluyordu; ondan sonra da bir daha ortalıkta görünmedi. Herhangi bir önemli gereksinim için *Kommandantur*'a başvurmak boşunaydı; yetkili kimse ya yoktu ya bir gece önceki sar-

hoşluğundan ayılmak için hâlâ yatağındaydı ya da okulun salonunda çok gizli bazı hazırlıklarla uğraşıyordu. Bereket mutfak ve revirin yönetimi İtalyanların elindeydi.

Okuldaki hazırlıkların nedeni çok geçmeden anlaşıldı. Savaşın bitimini kutlamak için büyük bir şenlik düzenlenecekti; kampın konukları olan bizlere Ruslar tarafından korolu, danslı, tiyatrolu bir gösteri sunulacaktı. Biz İtalyanlara, çünkü bazı karışık planlar sonucunda, kamptaki başka uyruklular değişik yerlere gönderildiklerinden, Boguciçe'nin çoğunluğunu, birkaç tane Fransız'la Yunanlının dışında, biz İtalyanlar oluşturuyorduk.

O kargaşalı günlerden birinde Cesare aramıza döndü. Eskisinden çok daha kötü durumdaydı; tepeden tırnağa çamur içinde, üstü başı paramparça, allak bullaktı ve üstelik boynu çok kötü tutulmuştu. Elinde yepyeni, dolu bir şişe votka tutuyordu ve ilk işi çevreyi araştırıp boş bir şişe bulmak oldu; sonra kartondan bir huni yapıp votkayı öbür şişeye boşalttı ve hep öyle üzgün ve tasalı, boş şişeyi yere vurarak tuzla buz etti, parçacıkları toplayıp paketledi ve büyük bir sır saklar gibi götürüp kampın öbür ucundaki bir çukura gömdü.

Başına bir felaket gelmişti. Bir akşam pazardan kızın evine döndüğünde evde bir Rus askeri bulmuştu; girişte, kemerinden sarkan tabanca kılıfıyla bir asker kaputu ve bir şişe görmüştü. Kısmi bir tazminat olarak şişeyi almış ve aklını kullanarak çekip gitmişti. Ama, belki şişe yüzünden, belki de geçmişi kıskandığından, Rus galiba peşine düşmüştü.

Bu noktada Cesare'nin anlattıkları iyice karışıyor ve inanılmaz hale geliyordu. Boş yere Rus'tan kaçmaya çalışmış ama çok geçmeden bütün Kızıl Ordu'nun arkasında olduğuna inanır olmuştu. En sonunda, kendini bir lunaparkta bulmuş ama bu ko-

valamaca bütün gece sürmüştü. Son birkaç saati derme çatma bir dans pistinin altında, tüm Polonya halkı tepesinde dans ederken pusuda beklemekle geçirmiş ama şişeyi bir an için elinden bırakmamıştı çünkü bir haftalık aşkından geriye kalan bir tek oymuş. Bir önlem olarak asıl şişeyi kırmıştı ve içındekinin de biz yakın dostları arasında içilmesi için ısrar ediyordu. Hepimiz sessiz ve üzüntülü, bardaklarımızı kaldırdık.

8 Mayıs geldi. Bu, Ruslar için bir coşku, Polonyalılar için bir tetikte bekleme, bizim içinse derin bir özlemle karışık bir sevinç günüydü. Gerçekten de o günden sonra evlerimiz artık ulaşılamaz olmaktan çıkıyor, bizi ayıran savaş cephesi ortadan kalkıyordu, yani somut olarak ortadan kalkıyordu, yoksa bürokrasi hâlâ sürmekteydi. Artık ülkemize gönderilmek hakkımızdır, diye düşünüyor ve sürgünde geçen her saat bize kurşun gibi ağır geliyordu; İtalya'dan hiçbir haber alamamak da ayrıca ağırımıza gidiyordu. Yine de, toplu olarak hep birden Rusların gösterisine gittik ve çok da iyi ettik. Sahne, okulun jimnastik salonunda kurulmuş uyduruk bir şeydi; aslında her şey uyduruktu: oyuncular, iskemleler, koro, program, ışıklar, perde. Hele sunuculuğu yapan Yüzbaşı Egorov'un giydiği frak tam uyduruktu. Pantolonunun kemeri koltuk altlarına gelen ve ceketinin kuyrukları yerleri süpüren bir frakla sahneye çıkan Egorov, fitil gibi sarhoştu. Alkolün verdiği umutsuz bir keder içinde cenaze törenindeymiş gibi bir sesle, gürültülü hıçkırıklar ve birden boşanan gözyaşları arasında programdaki komik ya da yurtsever parçaları sunuyordu. Dengesi de tam yerinde değildi; en kritik anlarda mikrofona sarılıyor ve o zaman ipten aşağı atlayacak bir

cambazı beklercesine, seyircilerin gürültüsü bir anda kesiliyordu

Bütün *Kommandantur* sırayla sahnede boy gösterdi. Marya, her Rus korosu gibi kusursuz olan koroyu yönetiyordu, büyük bir heyecanla, son derece uyumlu ve tam bir iyi niyetle *Moskva moja* (Benim Moskovam) şarkısını söyledi. Kocaman çizmeler giymiş, Çerkez kılığındaki Galina tek başına, hiç beklenmedik olağanüstü atletik yeteneklerini ortaya koyan baş döndürücü bir dans gösterisi yaptı; alkışlara boğuldu ve çok duygulanmış, pancar gibi kıpkırmızı bir yüzle ve gözlerinde parlayan yaşlarla arka arkaya on yedinci yüzyıl reveransları yaparak seyircilerine teşekkür etti. Doktor Dançenko ile bıyıklı Tatar da aşağı kalmadılar: Epey votka içmiş olmalarına karşın ikisi birlikte, havaya sıçranıp yere diz çökülen, tekmeler savrulup topuklar üstünde topaç gibi dönülen o çılgın Rus danslarından birini oynadılar.

Arkadan, *Kommandantur*'daki iriyarı kızlardan birinin yaptığı Şarlo'nun Titina taklidi geldi; kızcağız, iri göğüslerine ve kalçalarına karşın melon şapkası, bıyığı, kocaman ayakkabıları ve bastonuyla tam bir Şarlo'ydu. Ve son olarak, Egorov'un gözyaşları içinde ilan ettiği ve bütün Ruslar tarafından yabanıl bir çığlıkla onaylanan Vanka Vstanka sahneye çıktı.

Vanka Vstanka'nın kim olduğunu tam söyleyemeyeceğim; belki de ünlü bir Rus tipiydi. Söz konusu oyunda, sevdiği kıza duygularını açıklamak isteyen ama cesaret edemeyen, utangaç, bön ve sırılsıklam âşık genç bir çobandı. Sevgilisi rolünü ise, kantinde çalışan kuzguni siyah saçlı, güçlü kuvvetli, yemekte karışıklık çıkaran ya da terbiyesizlik edip ona sataşan biri çıkarsa (kaç İtalyan buna yeltenmişti) elinin tersiyle vurup yere seren, devanası gibi

bir kız olan Vassilissa oynuyordu ama sahnede onu kim tanıyabilirdi? Rolünü benimsemiş ve bambaşka olmuştu. Aslında yaşlı teğmenlerden biri olan saf Vanka Vstanka, yüzü beyaz ve pembe pudralara bulanmış, taşra usulü, onun gönlünü çelmeye çalışıyor ve ne yazık ki anlayamadığımız yirmi kadar kulağa hoş gelen dize söyleyerek utana sıkıla, yalvarır gibi ellerini kıza doğru uzatıyor, Vassilissa da gülerek, kibarca ama kararlı, aynı şekilde tatlı ve alaycı dizeler şakıyor ve onu reddediyordu. Ama yavaş yavaş aralarındaki mesafe kısaldıkça alkışların şiddeti de artıyordu; bir yığın tartışmadan sonra iki çoban birbirlerinin yanağına saf birer öpücük konduruyor ve seyircilerin tutamadıkları coşkulu alkışlar arasında sırt sırta gelip ateşli ve kösnül sürtüşmelere başlıyorlardı.

Tiyatrodan biraz sersemlemiş ama neredeyse duygulanmış olarak çıktık. Gösteri en derin hislerimize hitap etmiş ve bizi doyurmuştu; aslında, bir-iki gün içinde hazırlanmıştı ve bu zaten hemen belli oluyordu; acemi işi, iddiasız, bağnaz, belki çocukça bir gösteriydi. Ama uyduruk olmayan, aksine çok derinlere işleyen, güçlü bir yanı vardı: genç, doğal, yoğun bir neşe ve anlatım yeteneği, alışılmış biçimlerin tembelce yinelenmesinden, geleneklerden, düşünsel soyutlamalardan ve boş gösterişçiliklerden uzak, sahneyle ve halkla sevgi dolu ve dostça bir ilişki ve yakınlık. O yüzden, kaba ve basmakalıp olmayan, kendine göre sıcak ve canlı, özgür, kendini kabul ettiren bir gösteriydi.

Ertesi gün her şey eski haline dönmüş ve gözlerinin altında hafif mor halkalar olsa bile, Ruslar da eski görünümlerini almışlardı. Revirde Marya'ya rastladım ve çok eğlendiğimi, bütün İtalyanların gerek onun gerekse öbür arkadaşlarının sahne yeteneklerine hayran olduğumuzu söyledim; dediklerim

doğruydu da. Marya genelde ve yaradılış olarak fazla düzenli değildi ama son derece gerçekçi, aklı başında, günlük yaşamın gerektirdiği her şeye sarsılmaz bir inançla bağlı, insanları insan olarak seven ve hava cıva düşüncelerden hiç hoşlanmayan bir kadındı. Ama kaç insan beyni, beylik sözlerin ağır, acımasız, sürekli ve sezilemeyecek kadar hafif içe işleme gücüne karşı koyabilir?

Marya sözlerime ders verir gibi ağırbaşlılıkla karşılık verdi. Önce övgülerime kibarca teşekkür etti ve bütün *Kommandantur*'a ileteceğini söyledi; sonra büyük bir kurumla dans, şarkı ve tiyatronun Sovyetler Birliği'nde okul programlarına alındığını, her iyi yurttaşın becerisini ve doğal yeteneklerini geliştirmesi gerektiğini, tiyatronun toplu eğitimin en önemli araçlarından biri olduğunu söyledi ve bunun gibi bana oldukça saçma gelen ve bir akşam öncesinin yaşam gücü ve usta güldürülerden kaynaklanan kahkaha rüzgârlarıyla dolu kulaklarımı tedirgin eden bir sürü basmakalıp laf etti.

Öte yandan (on sekiz yaşındaki Galina'ya göre 'deli kocakarı' olan), Marya'nın resmi görünüşünden bambaşka, ikinci bir kişiliği de vardı galiba. Bir akşam önce, tiyatrodan sonra küp gibi içtiğini ve gece yarısına kadar vur patlasın çal oynasın dans edip bindiği atları çatlatan ve boyuna değiştiren çılgın bir süvari gibi sayısız kavalye eskittiğini görenler olmuştu.

Zafer ve barış, dolaylı olarak, bana epey pahalıya oturabilecek başka bir biçimde de kutlanmıştı. Mayıs ortasında Katowice takımı ile biz İtalyanlardan oluşan bir takım arasında bir futbol maçı düzenlendi.

Aslında bu bir rövanş maçıydı; iki-üç hafta önce varoşlardan toplanmış Polonyalı maden işçilerinden oluşan, adı sanı bilinmeyen bir takıma karşı oyna-

nan ilk maçı bizim İtalyan takımı kolayca kazanmıştı.

Ama rövanş maçı için Polonyalılar sahaya birinci sınıf bir takım çıkardılar; kulaklarımıza çalınan dedikodulara göre, bazı oyuncular ve bu arada kaleci, bu maç için özel olarak Varşova'dan getirilmişti. Ne yazık ki, İtalyan takımı aynı şeyi yapacak durumda değildi.

Polonya kalecisi resmen bir karabasandı. Bu, upuzun boylu, sarışın, avurtları birbirine geçmiş, göğsü içeri çökük, Apaçiler gibi omuzlarını kaldırarak ağır devinimlerle yürüyen bir adamdı. Profesyonel oyunculardan görülen ataklıktan, abartılı kasılmalardan, koşuşturmadan tümüyle yoksundu; hem kendisi hakarete uğramış gibi, hem de herkesi hiçe sayan bir tavırla, küstah ve sanki lütfen oradaymışçasına kalenin bir direğine yaslanmış duruyordu. Ama, İtalyanlar seyrek de olsa, onun kalesine hücum ettiklerinde, ne hikmetse, sanki sırf bir rastlantıymış gibi, hiçbir hamle yapmadan topu her zaman karşılıyordu; bir salyangozun boynuzunu andıran ve onun gibi yapışkan ve kemiksiz gibi duran kolunu, bir tek kolunu uzatmakla yetiniyordu. Ve top bütün devinim gücünü yitirip orada katılıp kalıyor, sonra yavaş yavaş adamın göğsünden kayıp bacaklarına ulaşıyor, oradan da yere düşüyordu. Öteki elini kullanmadı bile; bütün maç boyunca büyük bir inatla cebinden hiç çıkarmadı.

Maç Boguciçe'den oldukça uzaktaki varoşlardan birindeki sahada oynanıyordu ve Ruslar bu özel gün için bütün kamptakilere çıkış izni vermişlerdi. Oyun yalnız iki rakip takım arasında değil, her iki takımla hakem arasında da epey çekişmeli geçti. Maçın hem hakemliğini hem yan hakemliğini hem de yöneticiliğini yapan, baş konuğu ve şeref tribününün sahibi NKVD Yüzbaşısı, yani mutfakların

ele avuca sığmaz müfettişiydi. Kırılan bacağı artık tamamen iyileşmiş olan Yüzbaşı, maçı büyük bir ilgiyle ama bir sporcu gibi değil, belki estetik, belki metafizik, gizemli bir ilgiyle izliyordu. Davranışları huzur kaçırıcı ve hatta seyirciler arasındaki uzmanların görüşüne göre, moral bozucuydu; öte yandan bu, aynı zamanda çok eğlendirici ve birinci sınıf bir soytarıya yakışır bir davranıştı.

Gelişigüzel, aklına estikçe ve özellikle sadist bir zevkle, tam kalenin önünde bir hareket olduğu zamanları seçerek keskin bir düdük sesiyle maçı boyuna durduruyordu; oyuncular aldırış etmezlerse (bu durdurmaların çok sık yinelenmesinden ötürü zaten çok geçmeden başlamışlardı aldırış etmemeye), çizmeli uzun bacaklarıyla tribünden aşağı atlayıp lokomotif gibi düdüğünü öttürerek sahanın ortasına dalıyor ve ne yapıp yapıp topu yakalıyordu. Sonra bazen, sanki elindeki patlamamış bir bombaymışçasına kuşkuyla sağa sola çeviriyor, bazen buyurgan bir tavırla sahanın belli bir noktasına koydurduktan sonra hiç hoşnut kalmamış gibi yanına gidiyor, düşünceli düşünceli çevresinde dolanıyor ve en sonunda nasıl olduysa aklı yatıp oyuna yeniden başlanması için işaret veriyordu. Hele topu ayağına geçirebilirse, herkesi uzaklaştırıyor ve bütün gücüyle bir tekme sallayıp kaleye yolluyor, sonra öfkeyle homurdanan seyircilere dönüyor, gülerek ellerini başının üstünde kavuşturuyor ve maç kazanmış bir boksör gibi herkesi selamlıyordu. Ama doğrusu, hiç taraf tuttuğu yoktu.

Bu koşullar içinde, Polonyalıların kazanmayı hak ettikleri maç iki saatten fazla, akşamın altısına kadar sürdü; geçen zaman zerre kadar umurunda olmayan, kendini sahada Tanrı'nın elçisi sayan ve yanlış yorumladığı hakemlikten çılgınca ve sonsuz bir zevk alan Yüzbaşı'ya kalsaydı, herhalde gece ya-

rısını bile bulurduk. Ama güneş batarken ortalık birden karardı ve ilk yağmur damlaları düşmeye başlayınca bitiş düdüğü çalındı.

Yağmur kısa zamanda sağanağa dönüştü. Boguciçe uzaktaydı, yol boyunca sığınacak hiçbir yer yoktu ve iliklerimize kadar ıslanmış bir halde kampa döndük. Ertesi gün hastalandım ve ne olduğu anlaşılmayan bu hastalık epey uzun sürdü.

Doğru dürüst soluk alamıyordum. Sanki ciğerlerimde bir yerde soluğum duruyor, midemin üstünde ama sırtıma doğru bir bıçak saplanmış gibi şiddetli bir ağrı başlıyor ve belli bir noktadan sonra soluğum kesiliyordu. Bu nokta her gün, hatta her saat daha aşağılara doğru iniyor ve soluk hakkımın böyle ağır ama sürekli bir şekilde giderek azalması beni fena halde korkutuyordu. Üçüncü gün artık hiç kımıldayamaz olmuştum; dördüncü gün ranzamda devinimsiz yatıyor ve azgın köpekler gibi kesik kesik soluyordum.

Hayal Görenler

Leonardo bana belli etmek istemiyordu ama hastalığımın ne olduğunu anlayamıyor ve çok üzülüyordu. Elinde stetoskoptan başka bir alet olmadığından kesin bir teşhis koyması çok zordu; beni Katowice hastanesine kaldırmak için Ruslardan izin istemekse, zorluğu bir yana, pek akıllıca sayılmazdı. Doktor Dançenko'dan da büyük bir yardım beklenemezdi.

Bu durumda, günlerce kımıldamadan, yalnız birkaç yudum etsuyu içerek yattım; yaptığım her hareket, yutmaya çalıştığım her lokma şiddetli ağrıyı depreştiriyor ve soluğum kesiliyordu. Bir hafta acılar içinde kıvranarak yattıktan sonra, bıkıp usanmadan sırtımı ve göğsümü dinleyen Leonardo en sonunda bir belirti fark etti. Bu, iki ciğer arasına sinsice yerleşmiş, göğüs boşluğuyla diyaframa yüklenen bir kuru zatülcenpti.

O zaman Leonardo, herhangi bir doktordan beklenenden çok fazlasını yaptı. Karaborsacı bir tüccar ve bir ilaç kaçakçısı kılığına girip, Cesare'nin de büyük yardımlarıyla, kenti baştan başa yürüyerek dolaştı ve bir adresten ötekine giderek sülfamit ve damardan yapılacak kalsiyum iğneleri aradı. İlaç konusunda pek başarılı olamadı çünkü sülfamit piyasada yoktu ve karaborsadan buldukları da erişeme-

yeceğimiz fiyatlardaydı. Ama çok daha iyi bir şey buldu. Katowice'de esrarengiz bir meslektaşını keşfetti; bu adamın, tam yasal olmasa bile, her türlü aracı gereci bulunan bir muayenehanesi, bir ilaç dolabı, epey parası ve çok boş vakti vardı ve de İtalyan'dı ya da İtalyan sayılabilirdi.

Aslına bakılırsa, Dr. Gottlieb ile ilgili her şey kalın bir sis perdesi ile örtülüydü. Kusursuz İtalyanca konuşuyordu ama aynı zamanda kusursuz Almanca, Lehçe, Macarca ve Rusça da konuşuyordu. Fiume'den, Viyana'dan, Zagreb'den geliyordu. Auschwitz'de bulunmuştu ama ne sıfatla ve hangi koşullarda bulunduğunu hiçbir zaman söylemedi; zaten kendisine kolay kolay soru sorulamayan bir adamdı. Bir kolu tutmadığından, Auschwitz'den nasıl sağ çıktığını anlamak zordu ve asıl anlaşılması zor olan, hangi gizli yollardan ve ne gibi olağanüstü bir ustalıkla bu kadar zaman erkek kardeşinden ve en azından onun kadar gizemli biri olan kayınbiraderinden ayrılmamayı başardığı ve toplama kampından çıktıktan sonra, Ruslara ve yasalara karşın, nasıl böyle varlıklı ve Katowice'nin en sayılan doktorlarından biri olduğuydu.

Şaşılacak derecede her şeyini sağlamış bir adamdı. Radyumdan yayılan enerji gibi, ondan da çevresine aynı sessiz ve içe işleyen süreklilikle, hiç durmadan, hiçbir tükenme belirtisi göstermeden, aynı anda her yöne doğru zekâ ve kurnazlık yayılırdı. Daha ilk bakışta usta bir hekim olduğu anlaşılıyordu. Ama mesleğindeki bu üstünlüğü, onun parlak zekâsının yalnızca bir yönü müydü, yoksa kavrama yeteneğinin bir aracı, düşmanlarını dost yapmak, yasakları geçersiz kılmak, olmazı olura döndürmek için kullandığı bir silah mıydı, hiçbir zaman saptayamadım; bu da onu saran gizemli bulutun bir parçasıydı ve onunla birlikte deviniyordu.

Bakışlarını ve yüzündeki çizgileri anlaşılmaz yapan, insanı onun her davranışının, her sözünün, her suskunluğunun altında sezilmesi güç amaçlara ulaşmak için gizli bir yöntem, sürekli bir arama, inceleme, çözümleme ve elde etme uğraşısı olduğu kuşkusuna salan bu bulut neredeyse gözle görülebilir biçimde somuttu.

Ama Dr. Gottlieb'in ustalığı her ne kadar eylemsel amaçlara yönelikse de, insanca duygulardan yoksun değildi. Özgüveni, başarma umudu, kendine inancı öylesine büyüktü ki daha az yetenekli olanlara bol bol dağıtacak kadarı artıyordu. Özellikle bize çok yardımda bulundu çünkü biz de onun gibi toplama kampının tuzağından kurtulmuştuk; bu konuda tuhaf bir şekilde duygusal davranıyordu..

Gottlieb bir sihirbaz gibi beni sağlığıma kavuşturdu. İlk kez durumumu görmek için, sonra birçok kere elinde şişeler, ampuller ve şırıngalarla geldi ve son gelişinde de bana, "Kalk ve yürü," dedi. Ağrı dinmişti, rahat soluk alabiliyordum, çok güçsüzdüm ve karnım açtı ama kalktım ve yürüyebildim.

Yine de yirmi gün kadar yatakhaneden dışarı çıkmadım. Bulabildiğim her türden bir sürü kitabı yutarcasına okuyarak yatakta sonu gelmez günler geçirdim: Polonya dilinde bir İngilizce dilbilgisi, '*Maria Walewska, le tendre amour de Napoléon*',[1] bir temel trigonometri kılavuzu, 'Rouletabille'in Kurtarılması', 'Cayenne Kürek Mahkûmları' ve '*Die Grosse Heimkehr*' (Büyük Dönüş) adlı tuhaf bir Nazi propagandası kitabı; bu sonuncusu, zorba Polonyalı General Beck tarafından işkenceye uğratılan, yağmalanan ve en sonunda yıkılıp yok edilen, saf Alman ırkından bir Galiçya köyünün acıklı yazgısını anlatıyordu.

[1] Marie Walewska, Napolyon'un büyük aşkı. (Çev.)

Dışarıda bir bahar ve zafer havası eser ve rüzgâr pek uzak olmayan ormanlardan yosun ve taze ot kokuları getirirken dört duvar arasında kapalı kalmak çok acıydı; ayrıca, kantinden yemek ya da su almak, hatta ilk günlerde yatakta bir yandan bir yana dönmek gibi en basit gereksinimler için arkadaşlara bağımlı olmak onur kırıcıydı.

Aralarında Leonardo ve Cesare'nin de bulunduğu yirmi kadar yatakhane arkadaşım vardı ama içlerinde en önemlisi, en iriyarı ve en yaşlı olan Veronalı Moro idi. Toprağa sıkı sıkıya bağlı bir soydan geliyor olmalıydı; gerçek adı Avesani idi ve Verona kentinin, Berto Barbarani'nin[1] şiirlerinde de adı çamaşırcılar mahallesi olarak geçen Avesalıydı. Yetmişini geçmişti ve yaşından fazla bile gösteriyordu; dinozor gibi iri kemikli, uzun boylu, dimdik yürüyen, yıllar ve yorgunluk yüzünden eklemleri esnekliğini yitirmiş olsa bile hâlâ at gibi kuvvetli, sağlam bir koca ihtiyardı. Soylular gibi sivri ve kel kafası ensesine doğru bembeyaz saçlarla çevriliydi ama zayıf, buruşuk yüzü kara-sarıydı, gür kaşlarının altındaki çukura kaçmış, akları sarı, kırmızı damarlı gözleri, kulübesinde pusuya yatmış vahşi bir köpeğinkiler gibi parlardı.

Moro'nun iskelet gibi ama hâlâ güçlü göğsünde ne olduğu belirsiz, dev boyutlarda bir öfke kaynardı: herkese ve her şeye karşı, Ruslara ve Almanlara, İtalya'ya ve İtalyanlara, Tanrı'ya ve insanlara, kendine ve bizlere, gündüzleri gündüze, geceleri geceye, kendi yazgısına ve tüm yazgılara, hatta kanına işlemiş olan mesleğine karşı anlamsız bir öfke. Moro duvarcı ustasıydı, elli yıl İtalya'da, Amerika'da, Fransa'da, sonra yine İtalya'da tuğla döşemiş ve her tuğla bir küfürle yerleştirilmişti. Durmadan söverdi ama düşünmeden, alışkanlıktan değil, bir yöntemle,

[1] Veronalı bir şair. (Çev.)

özen göstererek, sert ve kırıcı bir biçimde; tam yerinde bir sözcüğü bulmak için arada duraklayarak, çoğu zaman kendi kendini düzelterek söverdi ve aradığı sözcüğü bulamayınca öfkeden kudurarak aklına gelmeyen söze söverdi.

Adamakıllı bunayıp aklını yitirdiği besbelliydi ama bu bunamada bir büyüklük, bir güç, kafesteki hayvanların ayaklar altında çiğnenmiş saygınlığı gibi yabanıl ve *Capaneo* ile *Caliban*'ı bağışlatan cinsten bir saygınlık vardı.

Moro ranzasından hemen hemen hiç kalkmazdı; kocaman, sarı ve kemikli ayaklarını odanın ortasına uzatır, bütün gün yatardı. Yanı başında yerde, hiç kimsenin dokunmaya cesaret edemediği şekilsiz, büyük bir çıkın dururdu. Galiba dünyada nesi var nesi yoksa onun içindeydi; çıkının üstünde de ağır bir oduncu baltası vardı. Moro genellikle kanlı gözlerini boşluğa diker ve susardı ama koridordan gelen bir gürültü, kendisine yöneltilen bir soru, çok yer tutan ayaklarına dikkatsizce bir dokunma, aniden saplanan bir romatizma sancısı gibi en küçük bir uyarıda göğsü fırtınalı bir deniz gibi kabarır ve sövüp sayma makinesi yeniden çalışmaya başlardı.

Onu sayar ve nedense, kör inançların da işin içine girmesiyle ondan çekinirdik. Bir tek Cesare yanına yaklaşırdı, gergedanların kaya gibi sert sırtlarında eşelenen kuşlar gibi, yüzsüz bir senli benlilikle saçma sapan ve edepsizce sorular sorarak Moro'yu öfkelendirirdi.

Moro'nun yanındaki ranzada hiçbir işe yaramayan, Loreto'daki okulun en tembeli, bitli Ferrari yatardı. Ama bizim yatakhanede San Vittore'den gelen yalnız o değildi. Trovati ve Cravero da San Vittore Cezaevi'ni temsil eden önemli kişilerdi.

Trovati, Ambrogio Trovati, nam-ı diğer Tramonto, otuz yaşından fazla değildi; ufak tefekti ama kas-

ları gelişmiş ve son derece çevikti. Tramonto'nun bir sahne adı olduğunu bize açıklamıştı; çok gururlandığı bu ad[1] ona tıpatıp uygundu, çünkü gününü ezilmişliğe, hayal kırıklığına başkaldırmak için hayal ürünü yollar aramakla geçiren, hafif kaçık bir adamdı. Ergenlik çağını ve gençliğini cezaevi ile tiyatro arasında geçirmişti ve bu iki kurum onun bulanık zihninde kesin biçimde birbirinden ayrılmamış gibiydi. Almanya'daki tutsaklığı ise tam bir öldürücü darbe olmuştu.

Tramonto'nun konuşmalarında gerçek, olasılık ve hayal arapsaçı gibi birbirine girmiş durumdaydı. Cezaevinden ve mahkemeden, hiç kimsenin kendi kendisi olmadığı, salt becerisini göstermek için başkasının kılığına girdiği, rol yaptığı bir tiyatroymuş gibi söz ederdi; öte yandan, onun için tiyatro da anlaşılmaz bir simge, gizemli bir cehennem aracı, uğursuz, her yerde hazır ve nazır, herkese kötülük etmek için egemen olan, evine giren, gördüğünü yakalayıp yüzüne bir maske takan ve onu olmadığı, olmak istemediği biri yapan gizli bir dinsel topluluğun dış görünüşüydü. Bu tarikat, Tramonto'nun ezelden beri savaştığı ve hep yenildiği baş düşmanı toplumdu, ama her yenilgiden sonra kahramanca kendini toparlayıp yeniden ayağa kalkmıştı.

Onu bulmak, ona meydan okumak için aşağıya inen toplumdu. Tramonto, saf ve masum bir yeryüzü cennetinde yaşıyormuş; bu belaya uğradığı zaman kendi dükkânında berberlik yapıyormuş. Şeytanın iki elçisi gelip onu ayartmaya, dükkânını satıp kendini sanata adaması için kandırmaya çalışmışlar. Zayıf noktasını çok iyi biliyorlarmış. Onu pohpohlamışlar, vücudunun güzelliğini, sesinin tonunu, yüzünün ifadesini ve kıvraklığını övmüşler. Bir kez, iki kez karşı koymuş, sonra teslim olmuş,

[1] Tramonto: günbatımı. (Çev.)

elinde tiyatronun adresiyle Milano'da dolaşmaya başlamış. Ama adres uydurmaymış, onu bir kapıdan ötekine yollamışlar ve en sonunda bir komployа kurban gittiğini anlamış. O iki elçi, ellerinde film makinesiyle gölge gibi gizlice peşinden gelmişler, bütün sözlerini, hayal kırıklığını açığa vuran bütün mimiklerini çalmışlar, haberi olmadan onu bir oyuncu yapmışlar. Görüntüsünü, gölgesini, ruhunu çalmışlar. Onu bitiren, ona Tramonto adını koyan onlarmış.

Her şeyini yitirmiş, onların eline düşmüş; dükkân satılmış, elde hiçbir kontrat falan yokmuş; azıcık para, arada bir ufak bir rol, geçinebilmek için bir-iki hırsızlık. Yaşamı böylece sürüp gitmiş – büyük kahramanlık destanı, etli[1] cinayete kadar. Sokakta, kendisini baştan çıkaranlardan birine rastlamış ve adamı bıçaklamış. Bunun bir 'etli cinayet' olduğunu söylemiş ve yakalanıp mahkemeye götürülmüş. Ama avukat istememiş, çünkü son bireyine kadar bütün dünyanın ona karşı olduğunu çok iyi biliyormuş. Yine de, o kadar güzel konuşmuş, kendini öyle iyi savunmuş ki mahkeme kurulu gözyaşları içinde, uzun uzun alkışlayarak onu hemencecik suçsuz ilan etmiş.

Bu masalımsı mahkeme, Trovati'nin bulanık anılarının odak noktasıydı; günün her dakikasında onu yaşar, başka hiçbir şeyden söz etmezdi ve çoğu akşamlar yemekten sonra hepimizi, kutsal bir tiyatro gibi oynadığı duruşmasına katılmaya zorlardı. Sen yargıç, sen savcı, sizler jüri üyeleri, sen mahkeme kâtibi, sizler seyirciler olacaksınız, der ve herkes kesinlikle bu rolleri kabul etmek zorunda kalırdı. Ama suçlu ve sanık avukatı hep kendisiydi; ağzından bir sel gibi dökülen uzun söylevine sıra geldiği

[1] Yazar bir kelime oyunu yapıyor. İtalyanca, omicidio colposo, istenmeden, kazara işlenen cinayet demektir. Oysa, polposo, etli anlamına gelir. (Çev.)

zaman, "Bunun dışında," diye söze başlar ve, "bıçak göğse ya da karna değil de tam şuraya, yürekle koltuk altı arasındaki ete saplanırsa, etli cinayet olur ve o kadar önemli sayılmaz," diye açıklardı.

Hiç duraklamadan, alnından boşanan terleri silerek tutkuyla bir saat konuşur, sonra eliyle havada geniş bir kavis çizerek olmayan cüppesinin eteğini sol omzuna doğru savurup sözlerini bitirirdi: "Gidin, gidin yılanlar, zehrinizi boşaltmaya!"

San Vittore'den gelen üçüncü kişi, Torinolu Cravero ise, hiçbir tutar tarafı olmayan, su katılmamış tam bir hergele, ceza kanununun soyut suç varsayımının insan kılığına girmiş, az bulunur tiplerinden biriydi. İtalya'nın bütün cezaevlerini çok iyi bilirdi ve hiç utanmadan, aksine böbürlenerek hepsinde hırsızlıktan, soygunculuktan ve pezevenklikten yattığını söylerdi. Elinde böyle sanatlar olduktan sonra Almanya'ya yerleşmekte de hiç zorluk çekmemişti. Berlin'de *Todt* organizasyonunda yalnızca bir ay çalışmış, sonra yerel dolandırıcı takımının karanlığına karışıp kolayca izini kaybettirmişti.

İki-üç girişimden sonra kendine uygun bir dul kadın bulmuştu. Deneyimlerinden yararlanarak kadına müşteri buluyor, tartışmalı durumlarda para yanı dahil, bıçağa varana kadar her şeyi üstleniyormuş, karşılığında da kadının yanında kalıyormuş. Dil konusundaki soruna ve kadının bazı tuhaf alışkanlıklarına karşın, o evde kendini çok rahat hissetmiş.

Ruslar Berlin kapılarına dayandıkları zaman, kargaşadan hoşlanmayan Cravero, tası tarağı toplamış, kadını gözyaşları içinde yüzüstü bırakıp gitmiş ama yine de hızla ilerleyen Ruslardan kaçamamış ve soluğu Katowice'de almıştı; ancak çok uzun bir süre kalmadı. Gerçekten de, İtalyanlar arasında kendi olanaklarıyla yurduna dönmeye kalkışanlar-

dan ilki oydu. Her türlü yasanın dışında yaşamaya alışkın olduğundan, elinde hiçbir belge yokken birçok sınır geçmek ve beş parasız binlerce kilometre gitmek onu pek rahatsız etmemişti.

Torino'ya gideceği için, büyük bir nezaket göstererek aileme benden bir mektup götürmeyi önerdi. Sonradan görüleceği gibi, bu öneriyi iyice düşünmeden, hasta olduğum, yaradılışım gereği karşımdaki insanlara güvendiğim ve ayrıca Polonya postaları işlemediği ve Marya Fyodorovna'dan Batı ülkelerine benim için bir mektup yazmasını rica ettiğim zaman rengi atıp konuyu değiştirdiği için kabul ettim.

Mayıs ortasında Katowice'den ayrılan Cravero, sayısız polis kontrolünden yılanbalığı gibi sıyrılarak bir rekor kırdı ve bir ayda Torino'ya vardı. Orada annemi bulmuş ve mektubumu vermiş (bu, dokuz aydır yaşadığıma dair aldıkları ilk haberdi) ve büyük bir laubalilikle sağlık durumumun son derece tehlikeli olduğunu (doğal olarak, ben mektubumda böyle bir şey yazmamıştım) ve üstelik, yapayalnız, beş parasız ve yardıma muhtaç bir halde kaldığımı anlatmış. Tabii bana para yollamak kolay iş değilmiş ama o, Cravero, benim can dostum olarak emirlerindeymiş. Annem ona iki yüz bin liret verirse iki-üç hafta içinde beni sağ salim eve getirebilirmiş. Hatta, arzu ederse, küçükhanım da (bu konuşmaya tanık olan kız kardeşim) birlikte gelebilirmiş.

Bu haberciye gözü kapalı güvenmedikleri için annemle kız kardeşimi kutlamak gerekir. O anda yanlarında toplu para olmadığını ve birkaç gün sonra uğramasını söyleyip herifi savmışlar. Cravero merdivenlerden inmiş, kız kardeşimin kapının önünde duran bisikletini çalmış ve sırra kadem basmıştı. İki yıl sonra Yeni Cezaevi'nden bana çok tatlı bir Noel kartı gönderdi.

Tramonto'nun duruşma piyesinin oynanmadığı akşamlarda sahneye Bay Unverdorben çıkardı. Bu acayip ve hoş adlı adam, kendi halinde, yaşlı ve alıngan bir Triesteliydi. Kendisini 'bay' diye çağırmayanlara yanıt vermeyen ve 'siz' denmesinde ısrar eden Bay Unverdorben'in uzun ve maceralı bir çifte yaşamı olmuştu; o da tıpkı Moro ve Tramonto gibi bir, hatta iki hayalin tutsağıydı.

Nasıl olmuşsa Birkenau Toplama Kampı'ndan kurtulmuştu ama bir ayağında korkunç bir yara olduğu için yürüyemiyordu ve bu yüzden hastalığım süresince bana yardım elini uzatıp dostluk gösterenlerin en saygılı ve titiz olanıydı. Üstelik çok da çalçeneydi ve bütün yaşlılar gibi hep aynı şeyleri yinelemese, anlattıkları bir roman olabilirdi. Bir müzisyen, anlaşılmamış bir müzisyen, besteci ve orkestra yöneticisiydi; Toscanini'nin bile övdüğü *'Navarra Kraliçesi'* adlı lirik bir opera bestelemişti ama yayınlanmamış el yazısı bu eser bir çekmecede yatıyordu, çünkü düşmanları alçakça bir sabırla bütün kâğıtlarını didik didik etmişler ve en sonunda, bir partisyonun birbirini izleyen dört notasının tıpkı Palyaço operasındaki gibi olduğunu keşfetmişlerdi. İyi niyeti apaçık ortadaydı ama bu gibi şeylerde yasalarla şaka olmazdı. Üç nota olsaydı neyse ama dört nota olmazdı. Dört nota hırsızlık demekti. Bay Unverdorben avukatlar tutup davalar açacak ve bu gibi şeylerle şerefini lekeleyecek tipten bir adam olmadığı için sanata veda etmiş ve yeni bir yaşama atılarak büyük yolcu gemilerinde aşçılık yapmaya başlamıştı.

Böylece, çok gezip dolaşmış, kimsenin görmediği şeyleri görmüştü. En başta, olağanüstü hayvanlar ve bitkiler görmüş, doğanın gizemleriyle karşılaşmıştı. Burnunun ucundan kuyruğuna kadar uzanan bir tek kemiği olan ve rüzgâr gibi giden canavar Ganj timsahları görmüştü ama bu hayvanlar,

tuhaf yapılarından dolayı, raylar üstündeki bir tren gibi, yalnızca ya öne ya arkaya gidebilirlerdi; o yüzden, tehlikeden kurtulmak için, eksenlerinin biraz dışında bir yerde, yanlarında durmak yeterdi. Balıklar tarafından ısırılmamak için koşarken su içen Nil çakalları görmüştü; geceleri gözleri fener gibi parlayan bu hayvanlar insan sesini andıran kısık sesleriyle şarkılar söylerlermiş. Bizim lahanalara benzeyen ama çok daha iri olan Malezya lahanaları görmüştü; insan bunların yapraklarına parmağını değdirirse bir daha kurtulamazmış, önce parmak, sonra el, derken kol ve arkasından tüm gövde yavaş yavaş ama karşı konulmaz biçimde etobur bitkinin iğrenç ve yapışkan midesine doğru çekilir ve ağır ağır sindirilirmiş. Belki kimsenin bilmediği tek çare ateşmiş ama çabuk davranmak gerekirmiş, avını yakalayan yaprağın altına bir kibrit alevi tutmak yetermiş, bitki hemen eriyiverirmiş. Böylece, doğa bilgisi ve atik davranması sayesinde, Bay Unverdorben bindiği geminin kaptanını mutlak bir ölümden kurtarmış. Sonra, Avustralya'nın ıssız çöllerinde yaşayan ve ta uzaktan kurşun gibi insanın üstüne saldıran bir tür karayılan varmış; bir sokuşta koca bir öküzü devirebilirmiş. Ama doğada her şey birbirine bağlıymış, korunması olmayan saldırı yokmuş, her zehrin bir panzehiri bulunurmuş, yalnızca bilmek gerekirmiş. Bu sürüngenlerin sokması insan tükürüğüyle hemen iyileşirmiş, yalnız sokulan kimseninki olmamak koşuluyla. Bu yüzden, o diyarlara tek başına giden yokmuş.

Uzun Polonya gecelerinde yatakhanenin tütün ve insan kokan ağır havası hayallerle dolup taşardı. Sürgünün, köklerinden sökülüp götürülmenin ilk meyvesi budur: hayalin gerçeği yenmesi. Herkes geçmiş ve gelecek, tutsaklık ve kurtuluş hayalleri kurardı; herkesin kafasında inanılmaz cennetler ve

aynı ölçüde inanılmaz, efsanevi, evrensel, sapık, görünmeyen ama hava gibi her yere sızan düşmanlar vardı. Herkesin – belki Cravero'dan ve kuşkusuz Cesare'den başka.

D'Agata'nın hayal kuracak vakti yoktu çünkü tahtakurularından korkusu bir saplantı halindeydi. Doğal olarak, kimse bu huzur kaçırıcı oda arkadaşlarını sevmezdi ama zamanla hepimiz alışmıştık. Bunlar tek tük görülen bir-iki tane değil, baharda bütün ot minderleri basan yoğun bir orduydu; gündüzleri duvar çatlaklarında ve tahta ranzalarda gizlenir ve günün patırtısı dindikten sonra sürüyle dışarı fırlayıp her yeri basarlardı. Onlara seve seve kanımızın küçük bir bölümünü vermeye hazırdık; asıl zor olan yüzümüzde, gövdelerimizde, giysilerimizin altında gizli gizli dolaşmalarına katlanmaktı. Ancak çok ağır uykusu olan ve tahtakuruları uyanmadan kendilerinden geçenler rahat uyuyabilirlerdi. Kısacık boylu, ağırbaşlı, içine kapanık ve son derecede temiz Sicilyalı bir duvarcı olan D'Agata salt gündüzleri uyumak zorunda kalmıştı; gece yatağının üstüne tüner, korkudan büyümüş gözlerle çevresine bakarak ve sürekli kasılarak sabaha kadar beklerdi. Elinde sıkı sıkı tuttuğu bir çubuk ve bir tel parçasından yapılma ilkel bir aleti vardı; yanı başındaki duvar boydan boya takımyıldızları andıran iğrenç kan lekeleriyle kaplıydı.

İlk zamanlar onun bu alışkanlığıyla herkes alay etmişti; yoksa onun derisi bizimkilerden daha mı inceydi? Ama zamanla, imrenme ile karışık bir acıma duygusu baskın çıkmıştı; çünkü yalnız D'Agata'nın somut, elle tutulur gözle görülür, savaşılıp yenilebilecek ve duvara yapıştırılabilecek bir düşmanı vardı.

Güneye Doğru

Sabahın taze havasını bir ilaç gibi yıpranmış ciğerlerimin ta içine kadar çekerek saatlerce dolaştım. Bacaklarım titrediğinden pek ayakta duramıyordum ama içimde, tekrar bedenime sahip olmak, iki yıldır yapmadığım gibi, ağaçlarla, otlarla, altında tohumların kıpırdadığı hissedilen ağır kara toprakla, Karpat Dağları'ndan bu maden kentinin kurum dolu sokaklarına köknar ağaçlarının çiçek tozlarını dalga dalga taşıyan meltemle yeniden bağlantı kurmak için karşı konulmaz bir istek vardı.

Bir haftadır Katowice dolaylarında böyle gezinip duruyordum. O günlerde, Dr. Gottlieb ile Leonardo'nun ortaklaşa karar vererek arayıp buldukları ve yaptıkları ensülin iğneleri de damarlarımda dolaşmaktaydı. Ben yürürken ensülin de olağanüstü görevini yerine getiriyor, kanımın içinde akarken şeker zerreleri arıyor ve bulduğu zaman, uygunsuz yollara sapmalarını önleyerek hemen yakıp enerjiye dönüştürüyordu. Ama pek fazla şeker bulamıyordu; aşağı yukarı hep aynı saatte stok beni perişan ederek tükeniyor, birden bacaklarım bükülüyor, dünya kararıyor, nerede olursam olayım buz keserek, dayanılmaz bir açlık duyarak yere çöküyordum. O zaman, üçüncü koruyucum olan Marya Fyodorovna'nın çabaları ve lütufları imdadıma yeti-

şiyordu. Cebimden bir paket glikoz çıkarıyor ve oburca yutuyordum. Birkaç dakika geçmeden ortalık aydınlanıyor, güneş yeniden ısıtmaya başlıyor ve yürüyüşüme devam ediyordum.

O sabah kampa döndüğümde alışılmadık bir sahneyle karşılaştım. Meydanın ortasında, çevresini kalabalık bir İtalyan grubunun sarmış olduğu Yüzbaşı Egorov duruyordu. Elinde kocaman namlulu bir tabanca vardı ama bunu yalnızca, söylediği önemli sözlerin altını çizmek istercesine havada sallamakla yetiniyordu. Ne dediği pek anlaşılmıyordu ama boyuna yinelediği iki sözcük bizim için birer cennet habercisi gibiydiler: '*Ripatriatsija*' (ülkeye geri gönderme) ve '*Odessa*'.

Demek, Odessa yoluyla ülkemize gönderiliyorduk, eve dönüyorduk. Elinde tabancasıyla Yüzbaşı Egorov'u havaya kaldırdılar, bir zafer sevinci içinde ve epey tehlikeli bir biçimde omuzlarda taşıdılar. Koridorlarda herkes, "Eve! Eve!" diye bağırıyor, kimileri ellerinden geldiği kadar gürültü yaparak pencerelerden dışarı paçavralar, kâğıt parçaları, yırtık ayakkabılar ve daha bir yığın süprüntü atıyor, bavul hazırlamakla uğraşıyordu. Birkaç saat içinde, Rusların soğukkanlı ve sakin bakışları altında bütün kamp boşalmıştı. Kimi kız arkadaşına veda etmek, kimi salt cümbüş yapıp eğlenmek, kimi yol için gerekenleri almak ya da başka anlamsız, boş şeyler uğrunda son zloty'lerini harcamak için kente gitmişti.

Cesare ile ben de, cebimizde hem kendi paramız, hem beş-altı arkadaşımızın biriktirdiği paralar olduğu halde kente alışverişe gittik. Sınırda ne bulabilirdik? Bilemiyorduk ama artık Rusları iyi tanıyor ve nasıl davrandıklarını biliyorduk; onun için, sınırda bir kambiyo bürosu bulmamız pek olası değildi. Böylece hem sağduyumuz, hem de içimizdeki

coşkulu sevinç bizi zaten fazla olmayan paramızı son meteliğine kadar harcamaya zorluyordu; örneğin, anımsayamadığımız kadar uzun zamandır özlemini çektiğimiz tereyağlı *spaghetti*'li bir İtalyan yemeği düzenleyip parayı tüketebilirdik.

Bir bakkala girdik ve bütün paramızı tezgâhın üstüne koyup elimizden geldiği kadar amacımızı anlattık. Ben, artık alıştığım gibi, Almanca bildiğimi ama Alman olmadığımı söyledim, ülkemize dönmek üzere olan İtalyanlardık ve ne bir kuruş eksik ne bir kuruş fazla, tam altmış zloty ile alınabilecek kadar spaghetti, tereyağı, tuz, yumurta, çilek ve şeker istiyorduk.

Bakkal kadın ters ve kuşkulu suratlı, kırış kırış yaşlı bir kadındı. Bağa çerçeveli gözlüklerinin arkasından dikkatle bizi süzdükten sonra kusursuz bir Almanca'yla İtalyan olduğumuzu hiç sanmadığını söyledi. Bir kere, kötü bile olsa, Almanca konuşuyorduk; sonra ve en önemlisi, İtalyanlar siyah saçlı ve ateşli gözlü olurlardı, oysa bizde ne biri vardı ne de öteki. Olsa olsa Hırvat olabilirdik; evet evet, şimdi anımsıyordu, bize çok benzeyen bazı Hırvatlara rastlamıştı. Hırvat'tık işte, yoktu ötesi.

Bayağı canım sıkılmıştı, ters ters o istese de istemese de İtalyan olduğumuzu söyledim; ikimiz de İtalyan Yahudisiydik, birimiz Romalı, birimiz Torinoluyduk, Auschwitz'den geliyorduk ve evlerimize dönüyorduk. Paramızla alışveriş yapmak istiyorduk ve boş laflarla kaybedecek vaktimiz yoktu.

Auschwitz'den gelen Yahudiler mi? Birden yaşlı kadının bakışları yumuşadı, neredeyse yüzünün çizgileri gevşedi. O zaman durum başkaydı. Bizi hemen dükkânın arka bölümüne buyur etti, oturttu, ellerimize birer bardak gerçek bira verdi ve büyük bir gururla inanılmaz öyküsünü anlattı. Bu, yakın zamanlarda geçmiş ama sayısız kez anlatıla anlatıla

arıtılmış, inceltilmiş, abartılmış ve bol bol değiştirilmiş bir kahramanlık destanıydı.

Auschwitz'in adını duymuşmuş ve Auschwitz'e ait her türlü haberle çok ilgileniyormuş çünkü kendisi de oraya gitmekten kılpayı kurtulmuşmuş. Polonyalı değil, Almanmış ve eskiden Berlin'de kocasıyla birlikte işlettiği bir dükkânı varmış. İkisi de Hitler'den hiçbir zaman hoşlanmamışlar ve belki biraz dikkatsizce davranarak komşularına düşüncelerini belli etmişler. 1935'te kocası Gestapo tarafından tutuklanmış ve kendisinden bir daha haber alamamış. Çok acı çekmiş tabii ama yaşaması gerekiyormuş ve 1938'e, yani Hitler, *Der Lump,*[1] radyoda savaşa girmek niyetinde olduğunu bildiren ünlü konuşmasını yapıncaya kadar, dükkânını işletmeyi sürdürmüş.

Ama o zaman çok öfkelenmiş ve Hitler'e bir mektup yazmış. Doğrudan doğruya 'Bay Adolf Hitler, Almanya Başbakanı, Berlin' diye yazıp yolladığı uzun mektubunda kesinlikle savaşa girmemesini önermiş, girerse çok insanın öleceğini ve zaten nasıl olsa yenileceğini, çünkü Almanya'nın bütün dünyaya karşı bir savaşı kazanmasının olanaksız olduğunu belirtmiş ve bunları bir çocuğun bile anlayabileceğini de eklemiş. Mektubunu adı ve soyadıyla imzalayıp adresini de yazdıktan sonra postalamış ve oturup beklemeye başlamış.

Beş gün sonra sözde arama tarama yapmak için gelen kahverengi gömlekliler dükkânını allak bullak edip yağmalamışlar. Ne mi bulmuşlar? Hiç. Çünkü o politika yapmıyormuş. Buldukları tek şey, yolladığı mektubun taslağıymış. İki hafta sonra Gestapo kendisini çağırmış. İyi bir dayak attıktan sonra toplama kamplarından birine göndereceklerini sanıyormuş; oysa, yalnızca kaba ve aşağılayıcı

[1] Hergele. (Çev.)

davranmışlar, asmaları gerektiğini ama onun gibi *'eine alte blöde Ziege'* (ahmak bir ihtiyar keçi) için harcanacak paraya yazık olduğunu söylemekle kalmışlar. Yalnız dükkân işletme belgesini elinden almışlar ve Berlin'den sürmüşler.

Öngörmüş olduğu gibi, Almanlar savaşı kaybedinceye kadar Silezya'da karaborsacılık ve başka bazı yasadışı işler yaparak kıt kanaat geçinmiş. Sonra, herkes geçmişte yaptıklarını bildiği için, Polonyalı yetkililer ona bir bakkal dükkânı açma izni vermekte gecikmemişler. Artık rahatmış ve baştakiler onu dinleselerdi dünyanın çok daha güzel bir yer olacağı düşüncesiyle avunarak yaşıyormuş.

Kamptan ayrılmadan önce Leonardo ve ben, hem revirin anahtarlarını teslim etmeye hem Marya Fyodorovna ve Doktor Dançenko ile vedalaşmaya gittik. Marya sessiz ve üzüntülü görünüyordu; neden bizimle İtalya'ya gelmediğini sordum, sanki utanılacak bir öneride bulunmuşum gibi kıpkırmızı oldu. Derken elinde bir şişe ispirto ve iki sayfa kâğıtla Doktor Dançenko geldi. Önce yol için gerekli ilaçlardan biri olarak ispirtoyu bize kişisel bir armağan gibi vermek istediğini sandık ama ne gezer, bu bir veda içkisiydi ve hepimiz bir görev yapar gibi bardaklarımızı kaldırdık.

Peki, ya o kâğıtlar neydi? Katowice'de bize çok dürüst ve insanca davrandıkları için komutanlığın yazılı bir teşekkür bildirisi istediğini öğrenince hayretler içinde kaldık. Dançenko özellikle onun adını ve yaptığı işi belirtmemizi ve kendi adlarımızın yanına da 'Tıp Doktoru' unvanını yazmamızı rica etti. Leonardo bunu yapabilirdi ve yaptı da ama ben yalan yazmış olacaktım. Ne yapacağımı bilemiyordum, Dançenko'ya durumu anlatmaya çalıştım ama

o benim bu kuralcılığımdan rahatsız olup sinirli sinirli parmağıyla kâğıda vurdu ve lütfen sorun çıkarmamamı söyledi. Kâğıdı onun istediği gibi imzaladım; kariyerinde ilerlemesi için küçücük bir yardımdan neden kaçınacaktım?

Ama tören daha bitmemişti. Dançenko cebinden, bir okul defterinden koparılmışa benzeyen iki sayfa çizgili kâğıt daha çıkardı. Bu belgelerden bana ait olanında güzel bir el yazısıyla, hiç sıkılmadan ve bol keseden atılırcasına 'Tıp doktoru Torinolu Primo Levi, bu komutanlığın revirinde dört ay büyük bir titizlik ve beceri ile hizmet etmiş olup dünyanın bütün işçilerinin gönül borcuna layık olmuştur' yazılıydı.

Ertesi gün hiç bitmeyen hayalimiz gerçekleşti. Katowice İstasyonu'nda bir tren bizi bekliyordu. Aşağı yukarı sekiz yüz kişi kadar olan biz İtalyanların neşeli bir gürültü patırtı içinde yerleştiğimiz bu tren uzun bir yük katarıydı. Önce Odessa, sonra Doğu'nun kapılarından geçilerek yapılacak olağanüstü bir yolculuk ve en sonunda İtalya! O kırık dökük vagonların kuru tahtalarında yatarak yüzlerce kilometre gitmek hiç umurumuzda değildi. Rusların bize sağladığı, her vagona biraz ekmek ve bir kutu soya margarininden oluşan günlük yiyecek stoklarını bile dert etmiyorduk. Amerikan malı, son derece tuzlu ve parmesan peyniri kadar sert, tropik bölgeler için hazırlanmış bir yağ olan bu margarin, akıl almaz dolambaçlı yollardan geçerek bize kadar gelmişti. Ruslar her zamanki kayıtsızlıklarıyla, öbür yiyeceklerin yol boyunca dağıtılacağını söylediler.

O umut treni 1945 Haziran'ının ortasında yola çıktı. Trende ne bir Rus ne bir koruma görevlisi vardı. Kafilenin sorumlusu, kendi isteğiyle bize katılan

ve bu gezici topluluğun bütün çevirmenlik, doktorluk ve danışmanlık işlerini yüklenen Dr. Gottlieb idi. Her türlü kuşku ve güvensizlikten uzak, kendimizi emin ellerde hissediyorduk, Odessa'da bizi bekleyen bir gemi vardı.

Yolculuk altı gün sürdü ve bu zaman içinde açlıktan yalanlar söylemedik, hatta haydutluk yapmadıysak, tam tersine, gideceğimiz yere oldukça iyi beslenmiş olarak vardıysak, bunu yalnız Dr. Gottlieb'e borçluyuz. Daha yola çıkar çıkmaz, Katowice'deki Rusların Odessa'da ve ara istasyonlarda bulunan yetkililerle herhangi bir bağlantı kurmadıkları, herhangi bir önlem almadıkları ve bizi bilinçsizce tehlikeye attıkları anlaşıldı. Trenimiz bir istasyonda durduğu zaman (çok sık ve uzun süre duruyordu, çünkü günlük trenler ve askeri konvoylar öncelikliydiler) kimsenin bizden haberi olmadığını ve ne yapmaları gerektiğini bilmediklerini görüyorduk. İstasyon şefleri ve mola verdiğimiz yerlerin komutanları bize şaşkın ve umutsuz gözlerle bakıyor, bir an önce bu tedirgin edici durumdan, yani bizlerden kurtulmaya çalışıyorlardı.

Ama Gottlieb her zaman her yere yetişiyordu; hep değişik yollardan ama birkaç dakika içinde çözmediği bürokrasi karmaşası, aşmadığı savsaklama engeli ya da kırmadığı görevli inadı yoktu. Tüm zorluklar, onun yırtıklığı, yaratıcı hayal gücü, iğneleyici hazırcevaplılığı karşısında eriyip gidiyordu. Her türlü resmi evrakın biriktiği yerlerde barınan bin yüzlü canavarla yaptığı bütün karşılaşmalardan, ejderhayı geberttiği düellodan dönen Ermiş George gibi zafer sevinciyle döner ve üstünlüğünün çok iyi bilincinde olduğundan övünmeye gerek görmeden, alçakgönüllülükle, aralarında geçen bütün konuşmaları bize anlatırdı.

Örneğin, mola verdiğimiz yerlerden birindeki görevli –tabii ki olmayan– çıkış iznimizi görmek istemişti; Dr. Gottlieb hemen getireceğini söylemiş ve yakındaki telgraf gişesine giderek bir-iki dakika içinde en inandırıcı resmi bir dille bir kâğıda yazılmış, pullar, damgalar ve okunmaz imzalarla dolu, üst düzeyde bir yerden gelmiş gibi gerçek ve saygın, neredeyse kutsal bir belge hazırlamıştı. Bir başka kez, bir komutanlığın levazım ofîsine gitmiş ve büyük bir saygıyla, istasyonda hiçbir yiyecekleri olmayan sekiz yüz İtalyan'ın kaldığını bildirmişti. Sorumlu subay *Niçevo*[1] demiş ve depolarının boş olduğunu, resmi izin gerektiğini, ertesi gün bir çaresine bakacağını söyleyerek yapışkan bir dilenciymiş gibi onu kapı dışarı etmeye kalkmıştı; ama Dr. Gottlieb gülümsemiş ve, "Yoldaş," demişti, "sen iyi anlamadın dediğimi galiba. Bu İtalyanlara hemen bugün yemek verilmesi zorunludur, çünkü emir Stalin'den geliyor." Göz açıp kapayıncaya kadar yiyecekleri-miz gelmişti.

O yolculuk benim için korkunç bir işkence olmuştu. Zatülcenpten kurtulmuştum ama bedenim açıkça başkaldırmış, doktorlarla ve ilaçlarla alay eder gibiydi. Her gece ben uykudayken kalleşçe ateşim yükseliyordu. Bu, neden olduğu anlaşılamayan ve sabaha karşı doruğuna ulaşan bir ateşti. Pestil gibi, tam kendime gelmeden bileğime, dirseğime ya da dizkapağıma saplanan korkunç ağrılarla uyanıyordum. Öğleye kadar ya vagonun zemininde ya beton peronlarda acılar içinde ve sayıklayarak öylece yatıyordum. Birkaç saat sonra her şey düzeliyor ve akşama doğru neredeyse normale dönüyordum. Ellerinden bir şey gelmeyen Leonardo ve Dr. Gottlieb şaşkın ve üzüntülü beni seyrediyorlardı.

[1] Yok. (Çev.)

Tren ekili tarlalardan, sisli, karanlık köylerden ve kentlerden, binlerce yıl önce Avrupa'nın göbeğinden kalktığını sandığım ormanlardan geçiyordu; çamlar ve kayın ağaçları o kadar sıktı ki güneş ışığını alabilmek için birbirlerini acımasızca iterek uzadıkça uzamışlardı. Bir tünelden geçer gibi koyu yeşil bir alacakaranlıkta dümdüz çıplak ağaç gövdeleri arasından ve birbirine dolanmış dalların altında ilerliyorduk. Rzeszow, ürkütücü kaleleriyle Przemysl, Leopoli.

Sürekli bombardımanla yıkılmış iskelet-kent Leopoli'de tren, tufan gibi yağan yağmurun altında bütün bir gece bekledi. Vagonumuzun damı akıyordu, inip sığınacak bir yer aramak zorunda kaldık. Bize katılan birkaç kişiyle birlikte karanlık, yerleri iki karış çamur ve rüzgâr alıp poyraz satan istasyonun yeraltı geçidinden daha iyi bir yer bulamadık. Gece yarısı olunca, dakika sektirmeyen ateşim birden fırlayıp kafama inen bir balyoz gibi beni iyi mi kötü mü olduğu belirsiz bir bilinçsizliğin kucağına attı.

Ternopol, Proskurov. Tren Proskurov'a gün batarken vardı, lokomotifi çözüp ayırdılar ve Gottlieb en geç ertesi sabah mutlaka yola çıkacağımızı söylediği için, istasyonda gecelemeye karar verdik. Bekleme salonu çok genişti; Cesare, Leonardo, Daniele ve ben bir köşeyi kaptık. Cesare yiyecek bulma görevlisi olarak kente gitti ve az sonra yumurta, salata ve bir paket çayla döndü.

Yerde bir ateş yaktık (bu işi ilk yapan biz değildik; yerler bizden önce burada kamp kuranların artıklarıyla doluydu, tavan ve duvarlar eski bir mutfak gibi kapkara is içindeydi). Cesare yumurtaları pişirdi ve çok şekerli bol bol çay yaptı.

Ya o çay bizim alıştığımız çaylardan daha sertti ya da Cesare miktarını şaşırmıştı, çünkü çok geçme-

den ne uykumuz kaldı ne de yorgunluğumuz; kendimizi hiç olmadığımız gibi canlı, neşeli, gergin, bilinçli ve duyarlı hissediyorduk. Onun için, o gece yapılan her hareket, söylenen her söz silinmemek üzere belleğime kazıldı, hepsini dün olmuş gibi anlatabilirim.

Gün inanılmaz bir yavaşlıkla sona erdi, önce pembe olan gökyüzü mora, sonra griye dönüştü ve ılık bir dolunay gecesi başladı. Biz sigara içip heyecanlı heyecanlı konuşurken yanı başımızdaki bir tahta sandığın üstünde kara giysili çok genç iki kız oturuyordu. Onlar da aralarında konuşuyorlardı, ama Rusça değil, Yiddişçe.

Cesare bana dönüp, "Ne dediklerini anlıyor musun?" diye sordu.

"Birkaç sözcük."

"Haydi öyleyse, karış lafa. Bakalım tavlayabilir miyiz."

O gece her şey çok kolay geliyordu, Yiddişçe konuşmak bile. Hiç yapmadığım gibi büyük bir girişkenlikle kızlara dönüp iyi akşamlar diledikten sonra onların konuşma biçimine öykünerek Almanca, Yahudi olup olmadıklarını sordum ve dördümüzün de Yahudi olduğumuzu söyledim. On altı, belki on sekiz yaşında gösteren kızlar kahkahayla gülmeye başladılar.

"*Ihr sprecht keyn Jiddisch; ihr seyd ja keyne Jiden.*" (Siz Yiddiş dili konuşmuyorsunuz, onun için Yahudi olamazsınız.) Kendi dillerinde kesin bir mantık yürütüyorlardı.

Ama yine de Yahudi olduğumuzu, İtalya'da ve bütün Batı Avrupa'da Yahudilerin Yiddişçe konuşmadıklarını anlatmaya çalıştım.

Bu onlar için büyük bir yenilikti. Hiç böyle şey duymamışlardı; sanki Fransızca bilmeyen Fransızlar da olduğunu öğrenmiş gibi şaşırıp kalmışlardı.

En önemli İbranice dua olan *Shema*'nın başlangıcını okumaya çalıştım; daha beter şaşırdılar ama neşeleri de arttı. İbranice'nin böyle komik bir şekilde telaffuz edildiği işitilmiş şey miydi?

Daha büyük olanın adı Sore idi; ince, zeki, şeytan gibi kurnaz, yuvarlak bir yüzü, simetrık olmayan gamzeleri vardı. Yarım yamalak, zorlukla yaptığımız bu konuşmadan çok eğlenmiş, sanki gıdıklanmış gibi boyuna gülüyordu.

Eliyle salonu dolduran sekiz yüz İtalyan'ı göstererek biz Yahudi'ysek, bütün ötekilerin de Yahudi olmaları gerektiğini söyledi. Bizim onlardan ne farkımız vardı? Aynı dili konuşuyorduk, yüzlerimiz de, giysilerimiz de aynıydı. Hayır, diye anlatmaya uğraştım, onlar Hıristiyan'dılar, Napoli'den, Cenova'dan, Sicilya'dan geliyorlardı, hatta belki aralarında Arap kanı taşıyanlar bile vardı. Sore şaşkın şaşkın çevresine baktı; bu iş gerçekten çok karışıktı. Onun ülkesinde her şey çok daha basitti: Yahudi Yahudi'ydi, Rus da Rus, yoktu ötesi.

Sonra, göçmen olduklarını söyledi. Beyaz Rusya'dan, Minsk'ten geliyorlardı. Alman orduları yaklaşınca, Eichmann'ın *Einsatz* komandolarının eline düşmekten korkan ailesi, Sovyetler Birliği'nin iç bölgelerine gönderilmek istemiş. Bu istekleri kabul edilip harfi harfine yerine getirilmiş ve hepsi kasabalarından dört bin kilometre uzaktaki Özbekistan'ın Semerkant kentine, Dünyanın Damı'na yakın, yedi bin metre yükseklikteki dağların görüldüğü bir yere gönderilmişler. Kendisi ve kız kardeşi o zaman çok küçükmüş; sonra anneleri ölmüş, babaları da kimbilir hangi sınıra yollanmak üzere silah altına alınmış. İki kız kardeş Özbekçe çalışmış ve daha bir sürü gerekli bilgi edinmişler, yani günü gününe yaşamayı, iki kişiye yetecek tek bir bavulla bir kıtadan ötekine gitmeyi, ince eleyip sık dokuma-

dan ve yarını düşünmeden, uçan kuşlar gibi olmayı öğrenmişler.

Sore ve suskun kız kardeşi böyleydiler işte. Onlar da bizim gibi eve dönüyorlardı. Mart ayında Semerkant'tan ayrılmışlar ve rüzgârın savurduğu yapraklar gibi yollara düşmüşlerdi. Bazen kamyonlarla, bazen yürüyerek Karakum Çölü'nü geçmişler, sonra trenle Hazar Denizi'nin kıyısındaki Krasnovodsk kentine gelmişler ve orada kendilerini Bakü'ye götürecek bir balıkçı gemisi bulmuşlar. Bakü'den sonra da iyi kötü yollarına devam etmişler; paraları yoktu ama geleceğe ve insanlara sonsuz bir güvenleri, Tanrı vergisi ve hiç bozulmamış bir yaşam sevgileri vardı.

Herkes uyuyordu. Cesare huzursuzca kıpırdanıp duruyor ve arada bir bana dönüp, "Ne zaman sadede geliyoruz?" diye soruyordu; sonunda hayal kırıklığına uğrayıp daha somut serüvenlere atılmak için dışarı çıktı.

Gece yarısına doğru bekleme salonunun sessizliği birden bozuldu ve kız kardeşlerin öyküleri yarıda kaldı. Büyük salonla askerlere ayrılmış küçük bir oda arasındaki koridora bakan kapı, sert bir rüzgâr esmiş gibi birden sertçe açıldı, eşikte gencecik ve sarhoş bir Rus askeri belirdi. Boş gözlerle çevresine baktıktan sonra başı öne eğik, sanki ayaklarının altındaki yer kayıyormuş gibi sendeleyerek ilerledi. Koridorda, aralarında konuşmakta olan üç subay duruyordu. Genç asker onlara yaklaşınca birden kasılıp hazır ola geçti ve selam verdi, subaylar da kibarca onu selamladılar. Sonra paten yapar gibi yarım daireler çizerek dış kapıya ulaştı, peronda gürültüyle öğüre öğüre kustuğunu duyduk. Derken, biraz daha kararlı adımlarla yine içeri girdi, bir şey olmamış gibi kayıtsızca duran subayları yeniden selamladı ve gözden kayboldu. Bir çeyrek geçmeden

aynı sahne bir karabasan gibi yinelendi: tiyatrovari bir giriş, duraklama, selam, uyuyanların bacakları arasından sallana sallana geçtikten sonra dışarı çıkış, içini boşaltma, dönüş ve yine bir asker selamı. Bu sahne belli aralıklarla bilmiyorum kaç kez tekrarlandı ama subaylar ellerini kasketlerine götürüp uygun bir selam vermenin dışında genç askere bakmadılar bile.

O unutulmaz gece böyle geçti, sonra yine birden ateşim çıktı, titreyerek yere uzandım. Gottlieb elinde alışılmadık bir ilaçla yanıma geldi: köylülerden aldığı, yarım litre gizlice damıtılmış sert bir votka. Küf ve sirke kokuyor, ateş gibi yakıyordu. "İç," dedi, "hepsini iç. İyi gelecek; zaten elimizde sana verecek başka bir ilaç yok."

Fazla zorlanmadan, ağzım boğazım yana yana bu cehennem iksirini içtim ve az sonra kendimden geçtim. Ertesi sabah içim daralmış ve üstümde bunaltıcı bir ağırlıkla uyandım ama ateşim olduğu ya da kötü bir düş gördüğüm için değil. Bir yığın uyuyan insanın altında ezilip kalmıştım, tıpkı bir kuluçka makinesinde gibiydim. Gece başkaları gelmiş ve yatacak yer bulamayınca uyuyanların üstüne uzanmışlardı.

Çok susamıştım; votkanın verdiği ve insan gövdelerinden yayılan sıcaklık bana litrelerce ter döktürmüştü. Bu görülmemiş tedavi son derece başarılı olmuş, ateş ve ağrı kesinlikle dinmişti, bir daha da ne ateşlendim ne de sancılandım.

Tren yeniden yola düzüldü ve birkaç saat sonra Odessa'nın 350 kilometre uzağındaki Zmerinka Kavşağı'na geldik. Burada bizi büyük bir sürpriz ve büyük bir hayal kırıklığı bekliyordu. Yerel komutanlıkla görüşen Gottlieb, teker teker bütün vagonları dolaşarak herkesin inmesi gerektiğini söyledi; tren daha ileriye gitmiyordu.

Neden gitmiyordu? Peki, ya Odessa'ya nasıl ve ne zaman varacaktık? Çok güç durumda kalan Gottlieb, "Bilmiyorum," dedi. "Kimse bilmiyor. Bildiğim tek şey, trenden inmemiz ve bir şekilde yol kenarlarına oturup gelecek emirleri beklememiz gerektiği." Yüzü sapsarı olmuş, çok canı sıkılmıştı.

İndik ve istasyonda geceledik. Gottlieb'in bu ilk yenilgisi bize uğursuz bir işaret gibi geldi. Ertesi sabah kılavuzumuz, yanından hiç ayrılmayan kardeşi ve kayınbiraderiyle birlikte ortadan kaybolmuştu. Göze çarpan kocaman bavullarıyla toz olmuşlardı. Birisi onları, Rus trencilerle baş başa vermiş fısıldaşırken ve Odessa'dan gelip Polonya sınırına giden bir askeri trene binerken gördüğünü söyledi.

Farklı yaradılışlarımıza göre, kimimiz huzursuz, kimimiz hayal kırıklığı, kimimiz korku içinde, Rus halktan güç bela koparabildiğimiz yarım yamalak bilgilerle, Zmerinka'da üç gün geçirdik. Ruslar başımıza gelenlere ve zorla trenden indirilişimize hiç şaşmamışlardı ve sorularımıza hepimizi allak bullak eden yanıtlar veriyorlardı. Birisi, Odessa'dan Amerikalı ve İngiliz askerleri ülkelerine götüren birçok geminin kalktığını ve er geç bizim de bunlardan birine bineceğimizi söyledi; aç değildik, artık Hitler de yoktu, ne diye yakınıp duruyorduk? Bir başkası, bir grup Fransız'ı Odessa'ya taşıyan bir trenin Zmerinka'da durdurulup 'hatlar kesik olduğu için' yolunun değiştirildiğini ve kuzeye yollandığını söyledi. Bir üçüncüsü, Alman tutsaklarla dolu bir trenin Uzak Doğu'ya gittiğini kendi gözleriyle gördüğünü anlattı; ona göre durum besbelliydi. Biz Almanların dostu değil miydik? Öyleyse, bizi de siper kazmaya Japonya'ya yollayacaklardı.

Üçüncü gün, Romanya'dan gelen İtalyanlarla dolu bir tren Zmerinka'ya varınca işler büsbütün sarpa sardı. Bunların bizden bambaşka bir görü-

nümleri vardı: Hepsi iyi giyimli, ellerinde valizleri ve bavulları, bazılarının boynunda fotoğraf makineleri olan ve turiste benzeyen kadınlı erkekli altı yüz kişiydiler. Fakir akrabalarmışız gibi bize tepeden bakıyorlardı. Bir yolcu treninde, bilet alarak adam gibi seyahat etmişlerdi; pasaportları, paraları, bir yolcu listeleri, gerekli kâğıtları ve Odessa üzerinden İtalya'ya gitmek için toplu izin belgeleri vardı. Onlara katılmak için Ruslardan bir izin koparabilsek biz de Odessa'ya ulaşabilecektik.

Ama küçümseyerek bizi süzdüler ve kendilerinin hatırı sayılır, önemli kişiler olduklarını söylediler; bazıları, Bükreş'teki İtalyan elçiliğine bağlı sivil ve askeri görevliler, bazıları ise, ARMIR'in[1] dağılmasından sonra çeşitli işler yüzünden ya da yalnızca bulanık sularda balık avlamak amacıyla Romanya'da kalmış kimselerdi. Aralarında aileler, Romen kadınlarla resmen evlenmiş ve çocukları olan İtalyanlar da vardı.

Ama, Almanların tam tersine, Ruslar bu ince ayrımlardan ve sınıflamalardan hiç anlamazlar. Birkaç gün sonra hepimiz bir arada, kuzeyde bilinmeyen bir hedefe ama ne olursa olsun, yeni bir sürgüne doğru yola çıktık. Bize kötü niyetler beslemeyen, ama kuşkulu, umursamaz, ahmak ve o çelişkili olan, akıl sır ermeyen, doğa olayları gibi yaptığı işin sonucu bilinmeyen Rus bürokrasisinin eline düşen İtalyan-Romenler ve İtalyan-İtalyanlar, yüreklerinde aynı sızıyla aynı yük vagonlarına doluştu.

[1] Rusya'daki İtalyan ordusu. (Çev.)

Kuzeye Doğru

Zmerinka'da geçirdiğimiz birkaç gün içinde tam bir sefalet yaşamıştık, ama bulunduğumuz koşullarda bu durum, nereye gideceğimizi bilmeden hemen yola çıkmak tehlikesiyle kıyaslanınca, o kadar kötü sayılmazdı. Gottlieb'in tersine hiç hazırlıksız yakalanılan tehlikelerden bile her zaman ve her yerde sıyrılmak gibi bir yeteneğimiz olmadığından, 'Romenlerin' üstün ekonomik güçleri karşısında ezilmiş kalmıştık. Onlar her şeyi bizden beş kat, on kat fazla para ödeyerek alabilecek durumdaydılar ve paranın hem pek işe yaramayacağı hem de elde tutulamayacağı uzun bir yolculuğa çıkmak üzere olduğumuzu sezmişlerdi.

İstasyonda kamp kurmuştuk, sık sık da kente gidiyorduk. Burada evler, geometri kurallarını ve tek biçimliliği hiçe sayan tuhaf, gülünç şekillerde yapılmış, birbirlerinden çok farklı, alçak yapılardı; hemen hepsinin ön cephesi aynı hizadaydı, birbirine dik, yüksek duvarları vardı, ama arada sırada sarmal yapraklarla süslenmiş başlıkları olan sütunları hatırlatan gösterişli direklere de rastlanıyordu. Kalın saz damlı evlerin isli ve karanlık odalarının ortasında kocaman sobalar, yerlerde ot minderler, köşelerde de kara ikonlar vardı. Bir dörtyol ağzında iriyarı, ak saçlı ve yalınayak bir saz şairi, görmeyen

gözleri gökyüzüne dikilmiş olarak, arada başını eğip başparmağıyla alnına haç işareti yaparak şarkı söylüyordu.

Anacaddede, çamurların içine dikilmiş iki direğin arasında, üstünde yılların güneşi ve yağmuruyla rengi solmuş bir Avrupa haritasının bulunduğu tahta bir levha vardı. Savaş bildirilerini izlemeye yarıyordu herhalde ama sanki çok uzaktan bakılarak veya akıldan çizilmiş gibiydi; Fransa tıpkı bir cezveyi andırıyordu, İspanya Yarımadası, Portekiz'den uzanan burnuyla bir insan profiline benziyor, İtalya ise, dümdüz ve engebesiz bir tabanıyla topuğu olan, azıcık yana yatmış gerçek bir çizme gibi duruyordu. İtalya'da yalnız dört kentin yeri işaretlenmişti: Roma, Venedik, Napoli ve Dronero.

Zmerinka büyük bir köydü; tam merkezdeki toprak alanı çevreleyen, hayvanların yularlarının geçirildiği yan yana birçok demir çubuktan da anlaşılacağı gibi, bir zamanlar burada bir tarım pazarı kurulurmuş. Şimdi bomboş olan bu alanın bir köşesinde bir meşenin gölgesinde çadır kurmuş bir göçebe kabile, binlerce yıl önceden kalma bir görüntü gibiydi.

Kadınlar da erkekler de gövdelerine sırımlarla bağlı keçi pöstekilerine sarınmışlardı, ayaklarında kayın ağacı kabuğundan yapılmış çarıklar vardı. Yaklaşık yirmi kişiden oluşan birkaç aileydiler; evleri, ağır bir savaş aracını andıran, yontulmamış tahta tekerlekler üstüne oturtulmuş kaba kalaslardan yapılma, koskoca bir arabaydı. Az ötede otlayan dört tane uzun yeleli beygir, arabayı çekerken çok zorlanıyor olmalıydı. Kimdi bu insanlar? Nerden geliyor ve nereye gidiyorlardı? Bilmiyorduk ama o günlerde kendimizi onlara çok yakın hissetmiştik. Başı sonu olmayan bir çemberin aptalca kusursuzluğuyla dönen tekerleklerle simgelenen uzak, bilin-

meyen ve değişken bir gücün elinde, onlar da, biz de rüzgâra kapılmış sürükleniyorduk.

Demiryolu hattı boyunda, meydandan pek uzak olmayan bir yerde, kötü şeyler olacağını hissettiren başka bir görüntüyle karşılaştık. Bu, incelik ve kibarlığın izine bile rastlanılmayan bu ülkedeki her şey gibi, ağır ve kaba kütüklerle dolu bir depoydu. Kütüklerin arasında, başıboş bir koyun sürüsü gibi yerlere serilmiş, güneşten kavrulmuş Alman tutsaklar yatıyordu. Ne başlarında bir nöbetçi, ne onlara emir veren ya da yüzlerine bakan biri vardı. Göründüğü kadarıyla, unutulmuş ve kendi kaderlerine terk edilmişlerdi.

Rengi solmuş paçavralara dönmüş olsalar da Wehrmacht'ın (Alman ordusunun) gururla taşıdığı üniformalar kendini belli ediyordu. Bütün askerlerin yüzü solgun, avurtları çökmüş, bakışları şaşkın ve yabanıldı. Otoritenin demir çemberinde yaşamaya, çalışmaya ve savaşmaya alışık olduklarından, o kuvvet ortadan kalkınca dayanaklarından ve besinlerinden yoksun, cansız ve güçsüz kalmışlardı. O iyi yurttaşlar, bütün buyrukların o becerikli uygulayıcıları, iktidarın o kusursuz aletleri, tek başlarına o kudretin bir kırıntısına bile sahip değildiler. Rüzgârın bir köşeye yığdığı kuru yapraklar gibi bomboş ve cansızdılar, kaçacak gücü bile bulamamışlardı.

İçlerinden bazıları kararsız adımlarla robot gibi bize doğru yürüyüp ekmek istediler; ama kendi dillerinde değil, Rusça. Ekmeğimiz çok kıymetli olduğu için vermedik. Ama Daniele onları geri çevirmedi; güçlü kuvvetli karısı, erkek kardeşi, annesi, babası ve en azından otuz tane akrabası Almanlar tarafından öldürülen Daniele, Venedik Yahudi mahallesine yapılan baskından sağ çıkan tek kişi olan ve kurtuluş gününden beri salt acıyla beslenen Daniele, bir parça ekmek çıkardı, o hortlaklara gösterip

yere koydu. Ama dörtayak üstünde, köpek gibi sürünerek gelip almalarını istedi; ve onlar da geldiler, hiç karşı koymadan, büyük bir uysallıkla geldiler.

Kimi Rusların söylemiş olduğu gibi, dost devletlerin tutsaklarından bazılarının birkaç ay önce Odessa'ya çıktıkları galiba doğruydu, çünkü pek sevemediğimiz geçici durak yerimiz olan Zmerinka hâlâ onların izlerini taşıyordu: artık kurumuş olan dallardan yapılmış, üstünde 'Yaşasın Birleşmiş Milletler' yazan bir zafer takı; altında da ortak düşmana karşı kazanılan savaşı kutlayan coşkulu sloganlarla donatılmış, Stalin'in, Churchill'in ve Roosevelt'in korkunç çirkin resimleri. Ama üç dost devletin arasındaki kısa anlaşma dönemi sona ermek üzereydi çünkü açık havada renkleri solup bozulmuş bu resimler biz oradan ayrılmadan önce kaldırıldılar. Bir badanacı geldi, istasyonun önüne bir iskele kurdu ve 'Bütün Dünyanın İşçileri, Birleşin!' yazısını beyaz boyayla örttü. Onun yerinde, içimizi biraz donduran bambaşka bir yazı gördük: *Vpered na Zapad* (Batıya Doğru İleri).

Dost devletlerin askerlerinin yurtlarına geri yollanmaları işi artık bitmişti ama başka trenlerin gelip güneye gittiğini gözlerimizle görüyorduk. Bunlar da Rus trenleriydi ama Katowice'de gördüğümüz, gösterişsiz, şanlı askeri trenlerden çok başkaydılar. Bunlar, Almanya'dan dönen Ukraynalı kadınları getiren trenlerdi; yalnız kadınlar vardı içlerinde, çünkü erkeklerin hepsi ya askere gitmiş ya çetecilere katılmış ya da Almanlar tarafından öldürülmüşlerdi.

Bu kadınların sürgünü bizimkinden ve savaş tutsaklarınınkinden başkaydı. Hepsi değilse bile büyük bir bölümü ülkelerini isteyerek, 'kendi arzularıyla' terk etmişti. Bu, radyo, gazeteler ve duvar ilanlarıyla, aba altından sopa gösteren Nazi propa-

gandaları ve yalanlarıyla zorla, baskıyla, şantajla yaratılmış bir istekti, ama yine de bir kabul, bir onaylamaydı. On altı ile kırk yaş arasında yüz binlerce köylü, öğrenci, işçi kadın işgal kuvvetlerinin ekmeği için, yakılıp yıkılmış tarlalarını, kapanmış okullarını ve bombalanmış fabrikalarını bırakıp gitmişti. Çoğu anaydı ve onlara ekmek alabilmek için çocuklarını bırakmışlardı. Almanya'da ekmek, dikenli teller, çetin bir iş, Alman düzeni, tutsaklık ve utanç bulmuşlardı; ve şimdi bu utancın ağırlığı altında ezilmiş, mutsuz ve umutsuz bir durumda ülkelerine geri dönüyorlardı.

Savaşı kazanmış olan Rusya onları bağışlamıyordu. Çoğu yer kazanmak için kalaslarla ikiye bölünmüş ve üstü açık olan yük trenlerinde, her vagonda altmış-seksen kadın bir aradaydı. Üstlerindeki eski püskü, rengi solmuş giysilerden başka eşyaları yoktu. Genç bedenleri hâlâ sağlam ve güçlüyse de yüzleri asık ve acılıydı, herkesten kaçırdıkları gözlerinde, hor görülen hayvanlar gibi yazgılarına boyun eğdikleri ifadesi taşıyan tedirgin edici bir bakış vardı. Trenler istasyonda durdukları zaman yavaş yavaş dağılan bu kalabalıktan, bu birbirine dolanmış kol bacak yığınlarından tek bir ses çıkmıyordu. Onları karşılamaya gelen yoktu, kimse geldiklerinin farkında değil gibiydi. Uyuşuklukları, bir köşeye çekilmeleri ve utanç duygusundan yoksun oluşları, onları hor görülen evcil hayvanlara benzetiyordu. Avrupa'yı dize getiren ölümcül hastalığın yeni bir kanıtı ve yeni bir görünümü olan bu geçit törenini yalnız biz, üzüntüyle ve içimiz burkularak izliyorduk.

Haziran sonunda, içimizde hayal kırıklığından ve nereye gittiğimizi bilmemekten doğan, Zmerinka'da tanık olduğumuz sahnelerle su yüzüne çıkıp

perçinlenen anlaşılmaz ve derin bir üzüntüyle yola çıktık.

'Romenlerle' birlikte tam bin dört yüz İtalyan'dık. Kuzeye giden bir lokomotife bağlanan otuz kadar yük vagonuna doldurulduk. Zmerinka'da kimse nereye gittiğimizi bilmiyor ya da söylemek istemiyordu ama kuzeye, denizden ve İtalya'dan uzağa, sürgüne, yalnızlığa, kışa doğru gidiyorduk. Yine de, yol için yiyecek dağıtılmamasını iyi bir işaret saydık; belki de yolculuğumuz uzun sürmeyecekti.

Gerçekten de çok az yerde durduk, hiç değişmeyen bomboş steplerden, görkemli ormanlardan, ıssız köylerden, ağır ağır akan geniş nehirlerden geçtik ve yolculuğumuz yalnızca iki gün, bir gece sürdü. Yük vagonlarında tıkış tıkış oturmak hiç rahat olmuyordu; ilk gece trenin bir istasyonda durmasını fırsat bilerek Cesare ile ben, hem uyuşmuş bacaklarımızı biraz hareket ettirmek hem de yatacak daha iyi bir yer aramak için indik. Trenin ön bölümünde bazı yolcu vagonlarıyla boş gözüken bir hastane vagonu olduğunu gördük. Cesare, "Niye binmiyoruz ya?" diye önerdi. Ben salak gibi "Yasak," yanıtını verdim. Aslında, neden yasak oluyordu ve kim koymuştu bu yasağı? Üstelik, Batı dinlerinin (özellikle Alman) koyduğu yasakların pek çoğunun Rusya'da pek sağlam temelleri yoktur.

Hastane vagonu yalnız boş olmakla kalmıyordu, burada keyfine düşkün olanlar için her şey vardı. Suyu akan ve sabunu bile olan lavabolar, tekerleklerin sarsıntısını hissettirmeyen fevkalade amortisörler, üzerlerine bembeyaz çarşaflar ve sıcak battaniyeler serilmiş, yayları ayarlanabilir asma yataklar. Benim seçtiğim yatağın başucunda, yazgının fazladan bir armağanı gibi, küçükken okumadığım

İtalyanca bir kitap vardı: *Pal Sokağı Çocukları.* Arkadaşlarımız bizi kaybolmuş sanırlarken rüya gibi bir gece geçirdik.

İkinci gün akşama doğru, yakut gibi bir güneş suları, ormanları ve hâlâ savaş izlerini taşıyan, silah artıklarıyla, tank hurdalarıyla dolu ovayı kan rengine boyayarak büyüleyici bir yavaşlıkla ağaçların arasından batarken tren Beresina Nehri'ni geçti. Birkaç saat sonra, gece yarısı korkunç bir fırtına tam doruğundayken yolculuğumuz sona erdi. Bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun altında, arada sırada yalnız şimşeklerin aydınlattığı zifiri bir karanlıkta trenden indirildik. Yarım saat otlara ve çamurlara bata çıka, hepimiz kör gibi önümüzdekine tutunarak tek sıra halinde yürüdük, en öndekinin kimi izlediğini bilemiyorum. Sonunda, ilikle-rimize kadar ıslanmış bir halde, bombardımanlar sonucu yarı yarıya yarıya yıkılmış, karanlık bir binaya geldik. Yağmur dinmemişti, yerler ıslak ve çamurluydu, tavandaki deliklerden sular akıyordu. Uyuşukluk içinde, yorgun argın, uyku ile uyanıklık arasında sabahı bekledik.

Sonra pırıl pırıl bir gün doğdu. Dışarı çıktık ve ancak o zaman geceyi bir tiyatro salonunda geçirdiğimizi, bombalanıp terk edilmiş geniş bir Sovyet askeri kampında olduğumuzu anladık. Bütün binalar, Almanlar tarafından didik didik edilmiş, yakılıp yıkılmıştı; Alman orduları kaçarken taşınabilir her şeyi alıp götürmüşlerdi: kilitleri, demir parmaklıkları, merdiven tırabzanlarını, tüm aydınlatma ve ısıtma araçlarını, su borularını, hatta çit kazıklarını. Duvarlarda tek bir çivi kalmamıştı. Yakındaki bir demiryolu kavşağındaki raylar ve altlarındaki tahta dayanaklar, Rusların dediğine göre, özel bir makineyle sökülmüşlerdi.

Bu, yağmalamayı aşan bir şeydi. Auschwitz'de olduğu gibi burada da, yıkıp yok etme, yaratmanın karşıtı olan tümüyle ortadan kaldırma yeteneği kendini gösteriyordu; bu, herhangi bir savaş gereksiniminden, çapulculuk dürtüsünden öte, çoraklığa, boşluğa duyulan anlaşılmaz bir tutkuydu.

Ama adı bilinmeyen, kaba saba, güçlü ve toy bir asker-ozanın yapıtı olan iç duvarlardaki resimleri götürememişlerdi. Dev boyutlarda üç atlı, kılıçları, miğferleri ve gürzleriyle yüksek bir tepenin üstünde durmuş, fethedecekleri uçsuz bucaksız topraklara bakıyorlardı. Saygılı bir amaçla çizilmiş ama sonuçta gözü pek bir saygısızlığa dönüşmüş Stalin, Lenin ve Molotov'un resimlerinden biri bıyıkları, öteki sivri sakalı ve üçüncüsü de gözlüğünden tanınabiliyordu. Bir de, bütün duvarı kaplayan ağının ortasında, tek gözünü örten kara perçemi, sırtında gamalı haçıyla iğrenç bir örümcek vardı, altında da 'Hitler'in saldırganlarına ölüm' yazıyordu. Zincire vurulmuş uzun boylu, sarışın bir Sovyet askeri, yargıçlarını yargılamak için kelepçeli elini kaldırmıştı; karşısında, ışıktan kaçan yarasalar gibi üst üste yığılarak kahraman tutsağın geleceği okurcasına havaya kaldırdığı eliyle hiçliğe itilmiş gri ve sarı suratlı, gaga burunlu, çarpık çurpuk, insan gözlü böceklerden ve tüyler ürpertici kurukafalardan oluşan yüzlerce yargıç, amfi şeklindeki mahkeme salonunun sıralarında oturuyorlardı.

Bu hayalet kışlada ve otlar bürümüş üstü açık geniş avlusunda, Avrupa'nın bütün ülkelerinden binlerce yabancı bizim gibi geçici olarak kamp kurmuştu.

Güneşin cömert ışınları ıslak toprağın içine işlemeye başlamıştı ve çevremizde her yerden dumanlar tütüyordu. Tiyatrodan birkaç yüz metre öteye giderek sık otların gözden gizlediği bir çayıra girdim;

niyetim soyunup güneşte kurunmaktı. Tam çayırın ortasında, sanki beni bekliyormuş gibi, kimi görsem beğenirsiniz? Görkemli şişmanlığı ve Sovyet askerlerininkini andıran üniforması yüzünden zor tanıdığım Yunanlı dostum Mordo Nahum'u; kırmızı sakalının çevrelediği pembe, yusyuvarlak yüzünde kaybolmuş gibi duran açık renk baykuş gözleriyle bana bakıyordu.

Beni dostça selamladı ve sırf takılmak için, Birleşmiş Milletler'in nasıl olup da Yunanlıları kayırmadıklarını sormamı duymazdan geldi. Hatırımı sordu. Herhangi bir şeye gereksinimim var mıydı? Yiyecek? Giyecek? Evet, yadsıyamazdım, çok şeye gereksinimim vardı. Gizemli ve yücegönüllü bir tavırla, "İcabına bakarız," dedi, "benim burada sözüm geçer." Biraz durduktan sonra ekledi: "Bir kadın ister misin?"

Şaşkınlıktan donakalmıştım; kulaklarıma inanamıyordum. Yunanlı eliyle havada, ufkun dörtte üçünü kaplayan geniş bir daire çizdi ve o zaman uzun çimlerin arasında yirmi kadar kızın güneşte uzanmış uyukladığını gördüm. İlkel ve uyumsuz kıyafetleri olan, iri kemikli, geniş omuzlu, sarışın, pembe beyaz kızlardılar. Yunanlı, "Besarabya'dan geliyorlar," diye açıkladı. "Hepsi bana bağlıdır. Ruslar böyle akça pakça ve iriyarı tiplerden hoşlanıyorlar. Ben gelmeden önce burası tam bir *pagaille* idi, yani ortalık karmakarışıktı ama yönetimi ben üstlendiğimden beri her şey tıkır tıkır yolunda gidiyor: temizlik, çeşit, ağzı sıkılık, her şey; para konusunda da hiç tartışma olmuyor. Ayrıca, kazançlı bir iş ve bazen *moi aussi j'y prends mon plaisir*".[1]

Yeni bir bakış açısıyla haşlanmış yumurta olayını düşündüm ve Yunanlı'nın küçümseyerek bana,

[1] Ben de tadını çıkarıyorum. (Çev.)

"Haydi, hiç satmadığım bir şeyi bul da söyle bakalım!" deyişi aklıma geldi. Hayır, bir kadına gereksinimim yoktu, en azından, onun kastettiği anlamda. Bir süre dostça sohbet ettikten sonra ayrıldık; o günden beri de, bu eski Avrupa'yı altüst eden ve insanları yabanıl bir kadril[1] oynarcasına ayrılıp buluşmaya sürükleyen kasırga dindikten sonra, bir daha ne Yunanlı üstadımı gördüm ne de adını duydum.

[1] Eski bir salon dansı. (Çev.)

Bir Curizetta[1]

Beklenmedik bir biçimde Mordo Nahum'la karşılaştığım kasabanın adı Sluzk idi. İyi bir Sovyetler Birliği haritasında bu adda bir kasaba arayan çıkarsa, biraz sabırla, Beyaz Rusya'da Minsk kentinin yüz kilometre kadar güneyinde olduğunu görebilir. Ama son durağımız olan Staryje Doroghi Köyü hiçbir haritada yoktur.

1945 Temmuz'unda Sluzk Kampı'nda on bin kişi vardı; kişi diyorum çünkü daha sınırlayıcı bir sözcük yersiz olur. Erkeklerin yanı sıra, kampta çok sayıda kadın ,ve çocuk da bulunuyordu. Bunların arasında Katolik, Yahudi, Ortodoks ve Müslümanlar; beyaz, sarı ve Amerikan üniforması giymiş epeyce fazla sayıda karaderili; Alman, Polonyalı, Fransız, Yunanlı, Hollandalı, İtalyan ve daha başka uyruklular; ayrıca, Avusturyalı görünmek isteyen Almanlar, İsviçreli olduklarını söyleyen Avusturyalılar, İtalyan geçinen Ruslar, erkek kılığında bir kadın, hatta bütün bu partal kıyafetli insanların arasında, horoz gibi alacalı bulacalı bir üniforma giymiş, aptal ve kavgacı bir de Macar generali vardı.

Sluzk'ta rahattık. Hava sıcaktı, belki fazla bile sıcaktı; açıkta ve yerlerde yatıyorduk, ama çalışmıyorduk, herkesin karnı da toktu. İşin doğrusu, kan-

[1] Küçük tavuk. (Çev.)

tin olağanüstü iyiydi; Ruslar, buranın yönetimini her hafta sırayla kamptaki başlıca ülkelerden birine bırakıyorlardı. Çok büyük, aydınlık ve temiz bir salonda yemek yiyorduk; her masa sekiz kişilikti. Ne kontrol, ne sıra, ne kuyrukta beklemek vardı, zamanında gelip oturunca, gönüllü bir aşçı alayı şaşırtıcı yemekler, ekmek ve çaylarla hemen ortaya çıkardı. Kampta kaldığımız kısa süre boyunca mutfak Macarların elindeydi: Ağız yakan biberli gulaşlar, fazla pişmiş, deli gibi üstüne de şeker ekilmiş koca porsiyon makarnalar yapıyorlardı. Üstelik, geleneksel tutkularından vazgeçmeyerek bir Çigan müziği orkestrası kurmuşlardı: Kadife pantolonlar ve işlemeli deri yelekler giymiş altı tane görkemli köylü çalgıcı, kan ter içinde Sovyet ulusal marşıyla başlar, arkasından Macar marşını ve çok sayıda Macar Yahudisinin onuruna *Hatikva*'yı çaldıktan sonra masalarda oturanların en sonuncusu çatalını elinden bırakıncaya kadar, bitip tükenmez saçma sapan çardaşlarla konserlerini sürdürürlerdi.

Çevresinde çiti olmayan kamp, büyük bir olasılıkla, eskiden askerlerin eğitim alanı olan geniş bir çayırın dört yanına dizilmiş bir ya da iki katlı kırık dökük yapılardan oluşuyordu. Sıcak Rus yazının kavurucu güneşi altındaki alan, uyuyan, bitlerini ayıklayan, giysilerini yamayan ya da yaktıkları derme çatma ateşler üstünde yemek pişiren insanlarla doluydu; daha canlı olan bazıları aralarında top ya da kuka oynuyorlardı. Tam ortada, üç girişi de aynı yönde olan, dört köşe, kocaman, alçak bir ahşap baraka vardı. Kapıların üstüne Kiril harfleriyle ve titrek bir elle şu üç sözcük yazılmıştı: '*Muzskaya*', '*Zenskaya*', '*Ofitserskaya*', yani 'erkekler için', 'kadınlar için', 'subaylar için'. Bunlar kampın tuvaletleri, aynı zamanda da en göze çarpan özelliğiydi. İçerde, yere tutturulmamış, sallanan ka-

laslar ve Rabelais'ye yakışır dev bir çarpım cetvelini andıran on sıra onardan yüz tane delik vardı. Üç ayrı bölüm arasında duvar yoktu, belki eskiden vardıysa bile artık ortadan kalkmıştı.

Rus yönetiminin kampla hiç ilgilendiği yoktu, o kadar ki, varlığından bile kuşku duyabilirdi insan, herhalde vardı çünkü her gün yemek çıkıyordu. Yani, iyi bir yönetimdi.

Sluzk'ta on gün kadar kaldık. Bunlar, hiç kimseyle karşılaşmadan geçen, belleklerde iz bırakacak hiçbir şeyin olmadığı, bomboş günlerdi. Bir gün kışla dörtgeninden çıkıp yenebilecek otlar toplamak için ovalara gitmeye kalktık ama yarım saat sonra, ulaşmayı hedefleyebileceğimiz herhangi bir ağaç, bir tepe, bir ev göremeden, sanki açık denizdeymişiz gibi, kendimizi engin ufukların ortasında bulduk. Bu uçsuz bucaksız Rus stepleri, sıra sıra dağlara, tepelere ve cıvıl cıvıl insan dolu ovalara alışmış biz İtalyanların başını döndürüyor, acı anılarla yüreklerimizi dağlıyordu. Topladığımız otları pişirmeye çalıştık ama pek bir işe yaramadı.

Bir tavan arasında, ebelik ve doğum hakkında renkli resimleri olan, iki ciltlik bilimsel bir Almanca kitap bulmuştum. Basılı kâğıt bende kötü bir alışkanlık olduğu ve bir yıldır açlığını çektiğim için, saatlerimi ya hiçbir yöntem izlemeden o kitapları okumakla ya da yabanıl otlar arasına uzanıp uyumakla geçiriyordum.

Bir sabah, akıl almaz bir haber yıldırım hızıyla bütün kampa yayıldı: Sluzk'tan ayrılıp yürüyerek yetmiş kilometre uzaktaki Staryje Doroghi'de bulunan, sırf İtalyanlara ayrılmış bir kampa gidecektik. Böyle durumlarda Almanlar, bütün duvarlara iki dilde temizce basılmış, yola çıkış saatini, yanımıza neler almamız gerektiğini ve kaçakların ölüm cezasına çarptırılacağını bildiren ilanlar yapıştırırlardı.

Oysa Ruslar, yönerge kendi kendine duyulsun ve öbür kampa taşınma işi kendiliğinden düzenlensin diye her şeyi bize bırakmışlardı.

Haber epey kargaşaya neden oldu. On günde Sluzk'a iyi kötü alışmıştık ve özellikle, buradaki savurganlığa varan yiyecek bolluğunu bırakıp öbür tarafta kimbilir nasıl kötü koşullar bulmaktan korkuyorduk. Üstelik, yetmiş kilometre az değildi; hiç birimiz bu kadar uzun yürümeye alışık değildik, ayrıca çok az kişinin uygun ayakkabısı vardı. Boş yere, Rus Komutanlığı'ndan daha kesin ve ayrıntılı bilgi edinmeye uğraştık; bütün öğrenebildiğimiz, 20 Temmuz sabahı yola çıkacağımız oldu; görünüşe göre, gerçek bir Rus komutanlığı yoktu.

20 Temmuz sabahı kamp merkezindeki alanda toplandık; upuzun bir Çingene kervanına benziyorduk. Son dakikada, Sluzk ile Staryje Doroghi arasında işleyen bir tren olduğunu duyduk ama yalnız kadınlarla çocuklar, bir de her zamanki torpillilerle yine her zamanki işini bilirler trenle yolculuk edebileceklerdi. Aslında, bir yolunu bulup yazgımızı elinde tutan bu yetersiz bürokrasiyi atlatmamız için fazla bir kurnazlığa gerek yoktu, ama o zamanlar çok azımız bunun farkındaydık.

Saat ona doğru yola çıkış emri verildi ve hemen arkasından karşı bir emir geldi. Bunu bir sürü yanlış kalkışlar izledi; sonuçta, ancak öğleye doğru, üstelik yemek yemeden hareket ettik.

Varşova'yı Moskova'ya bağlayan büyük otoyol Sluzk ve Staryje Doroghi'den geçer. O günlerde bu yol tümüyle terk edilmiş durumdaydı; iki yanda toprak yollar, ortada da asfaltlanmış ama bombalar ve zırhlı araçların ağır tekerlekleri yüzünden berbat olmuş olan, öbür iki şeritten de pek farklı olmayan bir anayol vardı. Hemen hemen hiçbir yerleşim merkezinin bulunmadığı uçsuz bucaksız bir ovada,

uzun ve dümdüz bir yol uzayıp gidiyordu; Sluzk ve Staryje arasında neredeyse fark edilmeyecek kadar hafif tek bir dönemeç vardı.

Kendimize biraz fazla güvenerek, kaygısızca yola çıkmıştık; hava nefisti, karnımız toktu ve bu destansı ülkenin ortasında, Pripet ovalarında uzun bir yürüyüş yapma fikri bize oldukça cazip geliyordu. Ama çok geçmeden fikrimizi değiştirdik.

Sanıyorum Avrupa'nın hiçbir yerinde insan on saat yürüyüp de hâlâ, bir karabasandaki gibi, yerinde saydığı hissine kapılamaz: karşında hep ta ufka kadar uzanan aynı dümdüz yol, iki yanında hep aynı stepler ve ormanlar, arkanda hep öbür ufka uzanan ve bir geminin dümen suyunu andıran aynı upuzun yol; ne bir köy ne bir ev ne bir duman ne de ne kadar yol gidildiğini belirten bir kilometre taşı; uçuşan karga sürüleriyle rüzgârda süzülen bir-iki atmacadan başka hiçbir canlıya rastlamadan ilerliyorduk.

Birkaç saat sonra, başta derli toplu olan konvoyumuzun iki-üç kilometresi dağılmış durumdaydı. En arkadan, korkunç çirkin ve asık suratlı bir Rus teğmeninin idare ettiği iki atlı bir askeri araba geliyordu; dudaklarını savaşta yitirmiş olan bu subayın yüzü, burnundan çenesine kadar iğrenç bir kurukafayı andırıyordu. Herhalde çok yorulanları toplayacak, diye düşünmüştüm; oysa o, büyük bir çabayla, bitkin insanların daha fazla taşıyamayıp yol kenarına bıraktıkları eşyaları toplamakla uğraşıyordu. Bir süre, vardığımız yerde eşyaları geri verecek diye kendi kendimizi avuttuk ama birisi durup arabayı beklemeye kalkınca, avaz avaz bağırmalar, kamçı şaklamaları ve anlaşılmaz tehditlerle karşılaştı. Böylece, özel eşyalarımdan çok daha kötüsü, iki ciltlik ebelik kitaplarım da gitmiş oldu.

Gün batarken bizim grup artık tek başına yürüyordu; grupta, benden başka, yanımda ilerleyen uysal ve sabırlı Leonardo, topallayan ve hem yorgunluktan hem susuzluktan kudurmuş olan Daniele, Bay Unverdorben ile bir arkadaşı, bir de tabii ki Cesare vardı.

Yolun tekdüzeliğini bozan biricik dönemeçte, soluklanmak için durduk; burada, savaşın ortadan kaldırdığı bir köyden arta kalan belki de tek şey, damı uçmuş bir kulübe vardı. Arkasında bir de kuyu olduğunu gördük ve kana kana su içtik. Yorgunduk, ayaklarımız şişip yara olmuştu. Ben sandaletlerimi çoktan kaybetmiş ve kimbilir kimden kalma bir çift, tüy gibi hafif bisikletçi ayakkabısı edinmiştim ama dar geldiği için ikide bir çıkarıp yalınayak yürüyordum.

Kendi aramızda kısa bir görüşme yaptık: Ya bu herif bizi bütün gece yürütürse? Pek olmayacak bir şey değildi; Katowice'de Ruslar bir kez, aralıksız yirmi dört saat hepimize bir trenden çizme indirtmiş, kendileri de bizimle çalışmışlardı. Kaçıp ormana saklansa mıydık? Ertesi gün acele etmeden, rahat rahat Staryje Doroghi'ye giderdik; Rus teğmenin elinde kesin yoklama yapacak liste yoktu, gece ılıktı, suyumuz vardı, pek fazla olmasa da, altı kişi aramızda ortaklaşa yiyecek bir şeyler bulabilirdik. Kulübe harap durumdaydı ama bizi kırağıdan koruyacak kadar bir saçağı vardı.

Cesare, "Tamam," dedi, "ben varım. Bu akşam için bir tavuk kızartması istiyorum."

Böylece, iskeletin arabası geçinceye kadar ormanda saklandık, en arkadan gelenlerin kuyudan uzaklaşmalarını bekledik, ardından da o gecelik açık hava kampımıza yerleştik. Yere battaniyeleri serdik, torbalarımızı açtık, bir ateş yakıp ekmek,

kaşa ve bir kutu bezelyeden oluşan yemeğimizi hazırlamaya başladık.

Cesare, "Ne yemeği be, ne bezelyesi!" diye bağırdı. "Anlamadınız galiba. Ben bu akşam ziyafet çekmek, kızarmış tavuk yemek istiyorum."

Cesare kolay kolay baş eğmeyen bir adamdı, daha Katowice pazarlarında onunla birlikte dolaşırken bunu anlamıştım. Gece vakti, Pripet ovalarının ortasında, Rusça bilmezken ve beş paramız yokken tavuk bulmamızın olanaksız olduğunu boş yere anlatmaya çalıştık. Rahat dursun diye ona çift porsiyon kaşa vermeyi önermemiz de bir işe yaramadı. "Siz oturun yiyin o boktan kaşanızı; ben tek başına giderim tavuk aramaya ama sonra beni bir daha göremezsiniz. Size de, Ruslara da, barakaya da eyvallah der, çeker giderim İtalya'ya. Japonya üstünden olsa bile."

O zaman onunla gideceğimi söyledim. Tavuk için ya da verdiği gözdağından dolayı değil; Cesare'yi severdim ve onu işbaşında görmek hoşuma giderdi.

Cesare, "Aferin sana, Lapé," dedi. Lapé dediği bendim. Cesare çok eskiden bana bu adı takmıştı ve aşağıda anlatacağım nedenden, beni hâlâ bu adla çağırır. Bilindiği gibi, toplama kampında kafalarımız tıraşlıydı; kurtuluştan sonra, bir yıl boyunca sıfır numara kazınmaktan olacak, herkesin saçı, özellikle de benimki tuhaf bir şekilde düz ve yumuşak çıkmaya başladı; o zamanlar saçım çok daha kısaydı ve Cesare hep tavşan postuna benzediğini söylerdi. Cesare'nin uzman olduğu tüccar argosunda tavşana, daha doğrusu tavşan derisine 'lapé' denir. Öte yandan, Cesare Daniele'yi, bir eski zaman peygamberi gibi intikam ve adalet arzusuyla yanıp tutuşan Daniele'yi, Coralli (mercan) diye çağırır, "Gökten mercan yağsa, sen toplayıp ipe dizersin," derdi.

"Aferin sana, Lapé," deyip bana düşüncesini açıkladı. Cesare çılgınca planlar kuran ama sonra bunları çok akıllıca uygulayan bir adamdı. Tavuğu laf olsun diye düşlememiş, kulübeden kuzeye doğru giden, iyice aşınmış, yani kullanılan bir patika olduğunu görmüştü. Herhalde bu patika bir köye gidiyordu; köy varsa tavuk da var demekti. Yola çıktık; ortalık kararmıştı ve Cesare haklıydı. Hayal meyal görünen alçak bir tepenin eteğinde, belki iki kilometre ötede, ağaçların arasından bir ışık görünüyordu. Peşimizde açgözlü sivrisinek sürüleriyle, çalılar arasında tökezleyerek yürümeye başladık. Yanımızda, grubumuzun en sonunda gözden çıkarmayı kabul ettiği, değiş tokuş yapmakta kullanabileceğimiz biricik şeylerimiz olan altı tane tabak vardı, Rusların hepimize dağıttığı kışla malı altı toprak tabak.

Karanlıkta patikayı kaybetmemeye çalışarak yürüyor, arada bir bağırıyorduk. Köyden hiçbir yanıt geldiği yoktu. Köye yüz metre kala Cesare durdu, derin bir soluk alıp olanca sesiyle bağırdı: "Hey Rusçuklar. Biz dostuz. İtalyanskileriz. Bize satacak bir tavuğunuz var mı?" Bu kez bir yanıt geldi: Karanlıkta bir şimşek çaktı, tok bir ses duyuldu ve bir kurşun başlarımızın birkaç metre üstünden geçti. Ben, tabakları kırmamaya dikkat ederek yere yattım ama çok öfkelenen Cesare ayakta dikiliyordu. "Ölüsü kandilliler, size dost olduğumuzu söylemedim mi? Orospu çocukları, bırakın da iki çift laf edelim. Bir tavuk istiyoruz. Biz haydut değiliz, doicce[1] değiliz, İtalyanski'yiz!"

Bir daha silah atılmadı ve tepenin eteğinde insanlar göründü. İkna edici sözlerini sürdüren Cesare önde, her an kendimi yere atmaya hazırlanan ben arkada, temkinli adımlarla yürümeye başladık.

[1] Doicce, yani Deutsch: Alman. Demek istiyor. (Çev.)

En sonunda köye vardık. Burada, küçücük bir meydanı çevreleyen altı evden başka bir şey yoktu; çoğunluğunu yaşlı kadınların, çocukların ve köpeklerin oluşturduğu aşağı yukarı otuz kişilik köy halkı bir araya toplanmış korku içinde bizi bekliyordu. Sonra, bu küçük kalabalığın arasından, az önceki kurşunu sıkmış olan iriyarı, sakallı bir adam öne çıktı, filintası hâlâ elindeydi.

Kendi payına düşeni ve asıl önemli görevi yerine getirmiş olan Cesare, bu kez beni işbaşına çağırdı: "Şimdi sıra sende. Ne bekliyorsun? Hadi anlat İtalyan olduğumuzu, kimseye kötülük etmek istemediğimizi ve kızartacak bir tavuk aradığımızı."

Köylüler güvensizlik dolu ürkek bir havayla bize bakıyorlardı. İki hapishane kaçağı gibi görünsek bile zararsız olduğumuza inanmış gibiydiler. Yaşlı kadınlar bağırıp çağırmayı kesmiş, köpekler yatışmıştı. Elinde silah olan yaşlı adam bize anlamadığımız bir şeyler soruyordu. Bildiğim yüz kadar Rusça sözcükten, İtalyanski dışında, hiçbiri bu duruma uygun değildi. Onun için, boyuna İtalyanski, İtalyanski deyip duruyordum; en sonunda, çevresini saran halk anlasın diye, sakallı ihtiyar da 'İtalyanski' demeye başladı.

Bu arada, daha gerçekçi olan Cesare, torbadan tabakları çıkarıp beş tanesini pazardaymış gibi yere dizmiş, elinde tuttuğu altıncının kenarına da tırnağıyla vurarak iyi tınlıyor mu diye bakıyordu. Köylü kadınlar merak ve keyifle onu seyrediyorlardı. Derken biri *Tarelki*, dedi. Ben satmak istediğimiz malın adını öğrenmiş olmaktan mutluluk duyarak, "*Tarelki, da*!"[1] diye yanıtladım. Sonra bir başka kadın Cesare'nin gösterdiği tabağa doğru elini uzattı.

Cesare hızla tabağı çekerek, "Yağma yok!" dedi. "Bedava verecek değiliz ya!" Sonra öfkeyle soluya-

[1] Tabak, evet! (Çev.)

rak bana döndü. Tavukla değiş tokuş yapacağımızı söylemek için ne bekliyordum? O kadar okumuşluğum neye yarıyordu?

Çok utanmıştım. Rusça'nın bir Hint-Avrupa dili olduğunu söylerler; çeşitli modern etnik gruplara ayrılmadan önce, herhalde ortak atalarımız tavuğu biliyorlardı. '*His fretus*', yani bu temel fikirden yola çıkarak, bildiğim bütün dillerde 'tavuk' ve 'kuş' demeye çalıştım ama hiçbir sonuca varamadım.

Cesare de şaşırmıştı. İçten içe, sırf kötülük olsun diye Almanların Almanca, Rusların da Rusça konuştuğuna inanan Cesare, aynı insanların yine bu kötülüğün başka bir belirtisi olarak, İtalyanca anlamıyor gibi yaptıklarından emindi. Ya kötülüktü bu ya da akıl almaz boyutlarda, rezaletin daniskası bir cahillik! Bu işin başka bir açıklaması yoktu. O yüzden, şaşkınlığı hızla öfkeye dönüşüyordu.

Kendi kendine söyleniyor, sövüp sayıyordu. Tavuğun ne demek olduğunu ve altı tabakla değiş tokuş etmek istediğimizi anlamak o kadar zor muydu? Tavuk işte, yerlerde eşelenip yem arayan ve '*coccode*'[1] diye öten bir hayvan. İstemeye istemeye, asık suratla, dik dik bakarak yere çömeldi ve önce bir sonra öteki ayağıyla yeri eşeleyip, parmaklarını gaga gibi birleştirdiği eliyle yerden yem toplar gibi yaparak epey kötü bir tavuk taklidine başladı. Küfürler savururken arasında 'coccode' diye gıdaklamayı da unutmuyordu. Ama, bilindiği gibi, tavuk gıdaklaması için kullanılan bu sözcük geleneksel olarak yalnız İtalya'da geçer.

O yüzden, hiçbir sonuç alamadı. Bize şaşkın şaşkın bakıyor ve kuşkusuz deli sanıyorlardı. Yoksa, ne diye dünyanın öbür ucundan kalkıp köylerine gelip böyle soytarılık yapacaktık ki? Öfkeden kuduran Cesare yumurtlamaya bile çabaladı; bir yandan da

[1] Gıt gıt gıdak. (Çev.)

sunturlu küfürler savuruyor ve gösterisini daha da anlaşılmaz bir hale sokuyordu. Bu uygunsuz manzara karşısında köylü kadınların sesleri bir oktav yükselince ortalığı çomak sokulmuş arı kovanı vızıltısı sardı.

Yaşlı kadınlardan birinin sakallı adama yaklaşıp bizden yana bakarak sinirli sinirli bir şeyler söylediğini görünce durumun kötüye gittiğini sezdim. Cesare'yi tuhaf bir şekilde çöktüğü yerden kaldırdım, yatıştırdım ve birlikte adamın yanına gittik. "Rica ederim, lütfen," dedim ve adamı bir pencereye doğru götürdüm; buradan, bir fenerin oldukça iyi aydınlattığı dörtgen biçiminde küçük bir toprak alan görünüyordu. Bana çevrilmiş kuşkulu bakışların acısını içimde duyarak yere çömeldim ve bütün ayrıntılarıyla, hatta herhangi bir yanlış anlaşılmayı önlemek için, arkasında bir de yumurtası olan bir tavuk resmi çizdim. Sonra ayağa kalktım ve, "Siz tabaklar, biz yemek," dedim.

Aralarında kısa bir konuşma geçti. Sonra bir kulübeden gözleri sevinç ve zekâyla parlayan yaşlı bir kadın çıktı, iki adım attı ve tiz bir sesle "*Kura! Kuritsa!*"[1] diye herkese duyurdu.

Bilmeceyi çözdüğü için mutluluk ve gurur duyuyordu. Her yandan kahkahalar, alkışlar ve 'Kuritsa. Kuritsa' sesleri yükseldi. Biz de kendimizi bu oyuna ve heyecana kaptırarak el çırpmaya başladık. Yaşlı kadın rolünü bitiren bir oyuncu gibi eğilip herkesi selamladı, sonra kayboldu ve birkaç dakika geçmeden elinde boğazlanıp yolunmuş bir tavukla geri geldi. Doğrulamak istercesine, tavuğu alaylı alaylı Cesare'nin burnuna doğru salladı, sonra onun olumlu tepki gösterdiğini görünce, tavuğu bırakıp tabakları topladığı gibi uzaklaştı.

[1] Tavuk, tavucuk! (Çev.)

Porta Portese'de bir tezgâhı olduğu için bu işlerden anlayan Cesare, tavuğun epey semiz olduğunu ve altı tabağımıza değdiğini söyledi. Tavuğu alıp geri döndük, uyuyan arkadaşlarımızı uyandırdık, ateşi yeniden yaktık ve kızarttığımız tavuğu, tabaksız, ellerimizle yedik.

Eski Yollar

Tavuk ve temiz havada geçirdiğimiz gece bize ilaç gibi geldi. Çıplak toprakta yatmış olmamıza karşın güzel bir uyku çektik, sabah da iyice dinlenmiş olarak, keyifli uyandık. Hava güneşli olduğu için, kendimizi özgür hissettiğimiz için, topraktan nefis bir koku yükseldiği için mutluyduk; bu mutluluğumuz biraz da, birkaç kilometre ötede bize düşman olmayan, tam tersine, neşeli, zeki ve esprili insanlar yaşadığını bilmekten ileri geliyordu. Gerçi ilk başta ateş etmişlerdi, ama sonradan bizi hoş karşılamışlar ve bize bir de tavuk satmışlardı. Mutluyduk çünkü o gün (yarını bilemezdik ama yarın olacaklar hiçbir zaman o kadar önemli değildir) uzun zamandır yapmadığımız şeyleri yapabilirdik: bir kuyudan su içmek, yüksek otların arasına uzanmak, yaz havasını içimize çekmek, bir ateş yakıp yemek pişirmek, ormana girip çilek ve mantar toplamak, rüzgârın tüm bulutları süpürdüğü pırıl pırıl gökyüzüne bakarak sigara içmek gibi.

Bütün bunları yapabilirdik; çocukça bir sevinçle yaptık da. Ama elimizdekiler tükenmek üzereydi. Çilek ve mantarla yaşanmaz ve hiçbirimizin yetenekleri de, karakteri de ('Neron zamanından beri' Romalı ve tam bir kentli olan Cesare'ninkiler bile) köylerden hırsızlık yapmaya, güvensiz ve başıboş

yaşamamıza elvermezdi. Seçilecek iki yol vardı: Ya hemen uygar dünyaya dönecek ya aç kalacaktık. Ama uygar dünyayla, yani nasıl bir yer olduğunu bilmediğimiz kapalı kutu Staryje Doroghi Kampı'yla aramızda otuz kilometrelik baş döndürücü, dümdüz bir yol vardı; bu yolu bir solukta yürüyebilirsek belki akşam karavanasına yetişirdik, yoksa bir kez daha yollarda, özgür ama aç karnına uyuyacaktık.

Elimizde avucumuzda ne var ne yok hemen sayıldı. Fazla bir şey değildi: Bütün paramız toplam sekiz rubleydi. O anda, o yerde bu paranın satın alma gücünün ne olduğunu hesaplamak zordu. O güne kadar Ruslarla yaptığımız para alışverişleri hep tutarsız ve anlamsız olmuştu. Kimileri, her devletin, hatta Almanya'nın ve Polonya'nın parasını bile zorluk çıkarmadan kabul eder, daha kuşkulu olup aldatılmaktan korkan bazıları ise, yalnız madeni para ya da para yerine, eşdeğerde herhangi bir mal isterlerdi. Kampta en akla hayale sığmaz madeni paralar elden ele dolaşırdı: atalardan kalma gizli çekmecelerden çıkmış Çarlık zamanı sikkeleri, İngiliz Sterlinleri, İskandinav Kuronları, hatta eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun paraları. Öte yandan, Zmerinka İstasyonu'ndaki tuvaletlerden birinin duvarları, adını söyleyemeyeceğim bir şeyle, teker teker ve özenle yapıştırılmış Alman Marklarıyla doluydu.

Her neyse, sekiz ruble fazla bir şey değildi; ancak bir ya da iki yumurta almaya yeterdi.

Toplu olarak verilen karara göre, artık resmen elçi kabul edildiğimiz için, Cesare ve ben yeniden köye gidip sekiz rubleye ne alınabileceğini araştıracaktık.

Yürümeye başladık ama yolda aklımıza bir şey geldi: Alışveriş yapacak yerde, köylülerden bir hiz-

met istemek. En iyi yatırım, dostlarımızdan bizi Staryje Doroghi'ye kadar götürecek bir at ve bir araba kiralamaktı. Para belki yetmezdi ama giyecek bir şeyler vermeyi de önerebilirdik, nasıl olsa hava çok sıcaktı. Köy meydanına vardığımızda yaşlı kadınların tanıdık gülümsemeleri ve köpeklerin çılgınca havlamalarıyla karşılandık. Gürültü dinip ortalık yatıştıktan sonra, çok eskiden okumuş olduğum Michel Strogoff ve bazı başka kitaplardan edindiğim bilgiye dayanarak güvenle "*Telega.* Staryje Doroghi," dedim ve sekiz rubleyi gösterdim.

Şaşkınlıkla birbirlerine bakıp bir şeyler söylediler; çok tuhaf, kimse ne dediğimi anlamamıştı. Ama bu kez ödevim, bir gece önceki kadar zor değildi; meydanın bir köşesindeki bir çardağın altında, kenarları 'V' biçiminde, dört tekerlekli, dar ve uzun bir araba, bir *telega* olduğunu görmüştüm. Bu insanların anlayışsızlığına biraz sinirlenmiş olarak, gidip arabaya dokundum: İşte bu bir *telega* değil miydi?

Bilgisizce yanlış söyleyişime kızan sakallı adam, oğlunu azarlayan bir baba gibi beni düzeltti: "*Tyelyega!*"

"Evet. *Tyelyega na Staryje Doroghi*[1], biz var para vermek. Sekiz ruble."

Miktar gülünç derecede azdı; yürüyerek on iki saat tutacak, otuz artı otuz kilometrelik bir yol için iki yumurta parası öneriyorduk. Ne var ki sakallı rubleleri cebine indirdi, ahıra gidip bir katır getirdi, arabaya koştu, bize binmemiz için işaret etti, hiç konuşmadan arkaya birkaç tane de çuval yükledi ve patika boyunca ilerlemeye başladık. Cesare önden gidip öbürlerine haber verdi; tabii böbürlenip bir yığın hava basmak fırsatını da kaçırmadık. Sekiz rubleye *telega*, pardon *tyelyega* ile çok rahat bir yolcu-

[1] Evet, Staryje Doroghi'ye kadar bir araba. (Çev.)

luk yaptıktan sonra Staryje Doroghi'ye görkemli bir giriş yapacaktık; işte dil bilmenin ve diplomasi yeteneğine sahip olmanın yararları.

Aslında, sonradan fark ettik ki (yazık ki arkadaşlarımız da fark ettiler) sekiz rubleyi hemen hemen boşuna harcamışız. Kimbilir hangi işi için, sakallı zaten Staryje Doroghi'ye gidiyormuş. Bizi belki bedava bile götürürdü.

Öğleye doğru, sakallının pek yumuşak olmayan çuvallarına uzanmış olarak yola düzüldük. Ne olursa olsun, böyle gitmek yürümekten çok daha iyiydi, rahat rahat manzarayı seyredip yolun keyfini çıkarabilirdik.

Bu, bizim hiç alışık olmadığımız şahane bir şeydi. Bir gün önce ıssızlığıyla bizi bunaltan ova, artık acımasızca dümdüz değildi. Çok hafif, neredeyse gözle görülemeyecek kadar küçük dalgalanmalar, ancak birkaç metre yüksekliğindeki, belki eskiden kumul olan tepecikler yolun tekdüzeliğini bozup gözleri dinlendirmeye, bir uyum, bir dizem yaratmaya yetiyordu. Bu hafif dalgalanmaların, alçalıp yükselmelerin arasında irili ufaklı su birikintileri ve bataklıklar uzanıyordu. Çorak toprak kumluydu; orada burada dikenli çalı kümeleri göze çarpıyordu; çok seyrek olarak tek tük yüksek ağaçlara da rastlanıyordu. Yolun iki yanında şekilsiz yığınlar, aylarca buralarda çarpışmış iki ordudan arta kalmış paslı top arabaları, dikenli teller, miğferler ve bidonlar vardı. Pripet bataklıkları bölgesine girmiştik.

Yol ve kırsal alan bomboştu ama güneş batmadan az önce peşimizden birinin geldiğini fark ettik. Bu, beyaz tozların arasında kapkara görünen ve hızla bize doğru yürüyen bir adamdı. Ağır ağır ama durmadan ilerliyordu; çok geçmeden sesimizi işittirecek kadar yaklaştığımızda gelenin, Avesalı Ave-

sani, koca ihtiyar Veronalı Moro olduğunu gördük. O da, geceyi bir yerde saklanarak geçirmişti, şimdi de rüzgârda uçuşan ak saçlarıyla kanlı gözlerini ileriye dikmiş, geniş adımlarla yürüyordu. Giderken buharlı bir lokomotif gibi güçlü ve düzenliydi. O ünlü, son derece ağır çıkınını sırtına bağlamıştı. Ondan sarkan baltası da Kronos'un orağı gibi parlıyordu.

Bizi görmemiş ya da tanımamış gibi yanımızdan geçmek üzereydi ki Cesare seslenip onu arabaya davet etti. Bir dua gibi sürekli aklından geçen sövgüleri dile getiren Moro hemen, "Dünyanın yüzkaraları, insanlıkdışı, pis domuzlar," diye söylendi. Bizi geçip geldiği yerin aksi yönünde, ufka doğru destansı yürüyüşüne devam etti.

Bay Unverdorben, Moro hakkında hepimizden çok şey biliyordu; o gün, Moro'nun bunak bir deli ya da yalnızca bunak bir deli olmadığını öğrendik. Sırtındaki çıkının da, ihtiyarın başıboş dolaşmasının da birer nedeni vardı. Uzun zaman önce dul kalan Moro'nun artık herhalde ellisine yaklaşmış olan tek bir kızı varmış, yataktan kalkamayan bu felçli kızın iyileşmesi olanaksızmış. Moro yalnız kızı için yaşar, her hafta ona, hiçbir zaman eline ulaşamayacak mektuplar yazarmış; hep onu düşünerek yaşamış ve bir ceviz ağacı gibi kararıp[1] taş gibi sertleşmiş. Göçebe gibi dünyayı dolaşan Moro, kızının hoşuna gideceğini ya da kullanabileceğini sandığı, önüne gelen her şeyi toplar, çıkınına atarmış.

Staryje Doroghi'ye kadar başka hiçbir canlı ile karşılaşmadık.

Staryje Doroghi bizim için bir sürpriz oldu. Burası bir köy değildi; daha doğrusu, yolun biraz uza-

[1] Moro, İtalyanca esmer, karayağız anlamına gelir. (Çev.)

ğında, ormanın içinde ufacık bir köy vardı ama bunu sonradan öğrendik, tıpkı köyün adının 'Eski Yollar' olduğunu da sonradan öğrendiğimiz gibi. Biz bin dört yüz İtalyan'a ayrılan askeri kamp ormanın kıyısında, ekilmemiş tarlaların ortasında, yol kenarında yer alan koskoca tek bir binaydı. Adı *'Krasny Dom'*, yani Kızıl Ev'di ve adına uygun olarak içi dışı hiç masraftan kaçınılmadan kırmızıya boyanmıştı.

Burası, bir yanardağdan dökülen lavlar gibi hiçbir düzene uymadan her yöne doğru yayılmış, gerçekten eşi bulunmaz bir yapıydı. Aralarında anlaşamayan birçok mimarın mı, yoksa bir tek çılgın mimarın mı eseri olduğu belli değildi. Sonradan karmakarışık bir biçimde yapılan ek binalar ve yan inşaatlar arasında sıkışıp boğulmuş en eski yapı, herhalde yönetimin askeri dairelere ayrılmış odaların bulunduğu, üç katlı bloktu. Ama her şey bunun çevresindeydi; konferans ya da toplantı salonu, bir sürü okul odası, mutfaklar, çamaşırhaneler, en azından bin kişilik bir tiyatro, bir revir, bir jimnastik salonu ve girişin yanında neye yaradıkları anlaşılmayan birtakım destekleri olan, kayak odası adını taktığımız küçük bir oda vardı. Ama, Sluzk'ta olduğu gibi burada da ne eşya, ne tesisat kalmıştı; yalnız su değil su borusu bile yoktu; mutfaklardaki ocaklar, tiyatrodaki koltuklar, sınıflardaki sıralar, merdivenlerin tırabzanları, hepsi sökülüp götürülmüştü.

Kızıl Ev'de, bir saplantıya dönüşüp insanı en çok rahatsız eden şey merdivenlerdi. Ucu bucağı olmayan kocaman yapıda bir sürü merdiven vardı. Toz içindeki, süprüntü dolu anlamsız tavan aralarına giden gösterişli ve geniş merdivenler; orta yerinde, çökmek üzere olan bir tavanı iyi kötü desteklemek için dikilmiş bir sütun bulunan eğri büğrü, dar merdivenler; yan binaların aynı düzeyde olmayan

katlarını birbirine bağlayan, iki kanatlı, hiçbir kurala uyulmadan yapılmış, çarpık merdivenler. Bütün bunların arasında, yabani otların bürüdüğü bir avludan başlayıp ön duvarlardan biri boyunca, üçer metrelik geniş basamaklarla on beş metre yükselip hiçbir yere varmayan, Yunan mitolojisindeki tek gözlü Kiklops'a yaraşır, unutulmaz koca bir merdiven daha vardı.

Kızıl Ev'in çevresinde, Katowice'deki gibi simgesel bir çit bile yoktu. Burası, gerçek bir kontrol ve gözetimden de yoksundu. Girişte genellikle çok genç bir Rus askeri bulunurdu ama biz İtalyanlar hakkında herhangi bir talimat almış değildi. Tek görevi, Rusların gece içeri dalıp kamptaki İtalyan kadınlara sarkıntılık etmelerini önlemekti.

Rus subaylar ve askerler yakındaki tahta bir barakada kalırlar, yoldan geçen Ruslar da arada sırada oraya uğrar ama çok ender bizimle ilgilenirlerdi. Bizimle ilgilenenler, eski savaş tutsakları olan, oldukça küstah ve görgüsüz bir grup İtalyan subayıydı. Bunlar, asker olarak konumlarının sonuna kadar farkındaydılar ve biz sivillere tepeden bakıp umursamaz gibi davranır ama hepimizi hayrete düşüren bir biçimde, yan barakaya yerleşmiş olan eş rütbedeki Rus subaylarıyla çok iyi geçinirlerdi. Aslında, yalnız bizden değil, Sovyet askerlerinden bile daha ayrıcalıklı bir durumdaydılar: Rus subaylarının kantininde yemek yer, rütbesiz Rus üniformaları ve sağlam asker çizmeleri giyer, çarşafları ve battaniyeleri olan portatif yataklarda yatarlardı.

Doğrusunu isterseniz, bizim de yakınmaya pek hakkımız yoktu. Yemek ve yatak konularında bize de tıpkı Rus askerlerine olduğu gibi davranılıyor, özel bir yönetim ya da disiplin altında tutulmuyorduk. Gönüllü olarak mutfaklarda, banyolarda ve jeneratör tesislerinde hizmet verenlerin dışında çok

az İtalyan herhangi bir işte çalışıyordu. Leonardo doktorluk yapıyordu; bense hastabakıcılıkla uğraşıyordum; ama hava düzeldiğinden hasta sayısı çok azalmış, böylece bizim görevimiz de bir *sinecura*, yani ense işi olup çıkmıştı.

İsteyen gidebilirdi. Çok kimse can sıkıntısından veya macera hevesinden, bazıları da sınırı geçerek İtalya'ya dönmek umuduyla gitmiş ama birkaç hafta orada burada dolaştıktan sonra geri dönmüştü, çünkü kamp çitle çevrilmemişti ve kontrol edilmiyordu ama uzaktaki sınır boyları sıkı gözetim altındaydılar.

Ruslar bize herhangi bir ideolojik baskı yapma arzusunda da değildiler, aramızda hiçbir ayrım gözetilmiyordu. Karmakarışık bir topluluk oluşturuyorduk, ama ister eski çeteci, ister Auschwitz'den gelen eski *Häftling*, ister *Todt* organizasyonunun eski işçisi, ister Milano cezaevlerinin artığı eski tutuklu ya da fahişe, ister komünist, ister kral yanlısı, ister faşist olalım, Ruslar hepimize karşı aynı ilgisiz davranışı gösteriyorlardı. Hepimiz İtalyan'dık, o kadar, gerisi *'vsjo ravno'*, yani aynı şeydi.

Saman çuvallarıyla örtülmüş, adam başına altmış santim boyunda tahta kalaslar üstünde yatıyorduk. İlk günlerde tahtalar çok dar olduğu için laf edecek olmuştuk ama büyük bir nezaketle yakınmamızın yersiz olduğunu belirtmişlerdi. Yatakların başucunda, bizden önce aynı yerlerde yatmış olan Sovyet askerlerinin kurşunkalemle yazılmış adları hâlâ okunabiliyordu. Kendimiz görüp karar verebilirdik: Her elli santimetrede bir, başka bir ad vardı.

Yemek konusunda da aynı şeyler söylenebilirdi ve tabii söylendi de. Günde bir kilo mayalanmamış, nemli ve ekşi çavdar ekmeğine hakkımız vardı ama onlar da bu zengin tayından yiyorlardı. Günlük *kaşa*'mız da onların *kaşa*'sıydı, yani domuzyağı, darı,

fasulye, et ve baharattan oluşan, besleyici ama sindirimi son derece zor, mideye oturan bir deve hamuru; bu kaşayı ancak uzun ve çeşitli denemelerden sonra, saatlerce kaynatıp yenecek duruma getirmeyi öğrenmiştik.

Bir de, haftada üç-dört kez *'ryba'* (balık) verilirdi. Bu, tazeliğinden epey kuşkulandığımız, bol kılçıklı, kocaman, çiğ, tuzsuz bir nehir balığıydı. Elden ne gelir? Çok azımız bunu Ruslar gibi çiğ yiyebiliyordu, balığı pişirmek içinse ne kabımız, ne tuz, biber, baharat gibi çeşnilerimiz, ne de becerimiz vardı. Çok geçmeden en akıllıca şeyin, bunu Rusların kendilerine, yani köylülere ya da yoldan geçen askerlere satmak olduğunu anladık; Cesare kısa zamanda bu işte uzmanlaşıp üstat kesildi.

Balık günlerinde elinde bir tel parçasıyla bütün yatakhaneleri dolaşır, *'ryba'*ları[1] toplayıp gözlerinden tele dizer, ardından da teli gerdanlık gibi boynuna asıp ortadan kaybolurdu. Saatler sonra, bazen akşama doğru döner, rubleleri, peynirleri, tavuk butlarını, yumurtaları suç ortakları arasında eşit bir şekilde, herkesin ve özellikle kendisinin çıkarına uygun bir şekilde bölüştürürdü.

Bu ticaretin ilk kazancıyla, mesleki itibarını bir hayli artıran bir kantar satın aldı. Ama tasarladığı planı gerçekleştirmek için, neye yarayacağı pek belli olmayan başka bir alete, bir şırıngaya gereksinimi vardı. Rus köyünde böyle bir şeyi kesinlikle bulamayacağını bildiği için revire bana geldi ve kendisine ödünç olarak bir tane verip veremeyeceğimi sordu.

"Ne yapacaksın şırıngayı?" dedim.

"Sana ne be! Şırınga işte. Burada var bir sürü."

"Ne boy istiyorsun?"

[1] Rusça 'ryba' balık sözcüğünün Roma lehçesiyle söylenişi. (Çev.)

"Elinizdeki en büyük boyu. Biraz çürük çarık da olsa da zararı yok."

Aslında, yirmi santimetreküplük, hemen hemen kullanılamaz durumda, çatlak bir şırınga vardı. Cesare bunu dikkatle inceledikten sonra işine yarayacağını söyledi.

"Ama ne yapacaksın bununla?" diye bir daha sordum. Cesare, densizliğime kızmış gibi ters ters yüzüme baktı. Sonra kendisine karışmamamı, bir şey düşündüğünü, sonucu iyi de olsa kötü de olsa bir deney yapmak istediğini söyledi ve ne halt etmeye onun özel işlerine burnumu soktuğumu sordu. Şırıngayı özenle bir kâğıda sarıp hakarete uğramış bir prens edasıyla çıktı gitti.

Ama şırınganın sırrı çok geçmeden açığa çıktı. Staryje Doroghi'de yaşam öylesine bomboştu ve aylaklıkla geçiyordu ki, dedikoduların yayılmaması, insanın başkalarının işlerine karışmaması olanaksızdı. Cesare, Bayan Letizia tarafından, elinde bir kovayla su almaya giderken, sonra da kovayı ormana götürürken görülmüş; Stellina ise, onu ormanda yine kovasıyla yerde oturmuş 'galiba balıklara yem verirken' görmüş; son olarak da, büyük rakibi olan Rovati onunla çarşıda karşılaşmış, elinde kova falan yokmuş ama kantinde yediklerimiz gibi yassı ve gevşek olmayan, sert, yuvarlak, yağlı, çok acayip balıklar satıyormuş.

Çoğu bilimsel buluşlar gibi, bu şırınga fikri de bir fiyaskodan sonra, salt bir rastlantı sonucu ortaya çıkmıştı. Cesare birkaç gün önce pazarda balıklarını canlı bir tavukla değiş tokuş etmiş ve kârlı bir iş yaptığından emin, Kızıl Ev'e dönmüştü: İki tanecik balığa, biraz kart ve ibiği düşük olmakla birlikte gene de koskoca, semiz bir tavuk almıştı. Ancak, kesip yolduktan sonra tavukta bir tuhaflık olduğunu fark etmişti: Hayvanın organlarında bir çarpık-

lık vardı, kursağı bir yana kaykılmış gibiydi, dokununca ele sert, esnek, hareketli bir şey geliyordu. Bu, yumurta değil, içi su dolu koca bir yumruydu.

Zararın neresinden dönülse kârdır, diye düşünen Cesare tavuğu hemencecik, üstelik Sayman Rovati'ye satarak iki kat kazançlı çıkmıştı ama sonra, tıpkı Stendhal'in romanlarındaki kahramanlar gibi oturup düşünmeye başlamıştı. Neden doğaya öykünmesindi? Bu işi balıklarda denemenin ne zararı vardı?

Önce balıkların ağzına ince bir kamış sokarak içlerine su doldurmaya çalışmış ama suyun olduğu gibi dışarı aktığını görmüştü. O zaman aklına şırınga gelmişti. Şırınga ile genelde iyi sonuçlar elde ediyordu ama bu, iğneyi batırdığı noktaya bağlıydı. Su, ya hemen veya bir süre sonra dışarı çıkıyor ya da kesinlikle içerde kalıyordu. Eline bir bıçak alıp balıkları deşerek içlerini iyice inceleyen Cesare, suyun dışarı akmasını önlemek için, iğnenin balığın yüzer sidik torbasına yapılması gerektiğini anlamıştı.

Böylece, Cesare'nin tartıyla sattığı bu balıklar, normal balıklara oranla yüzde yirmi ile yüzde otuz arasında fazla para getiriyor, üstelik çok daha alımlı oluyorlardı. Tabii, böyle dalavereli *'ryba*'lar aynı müşteriye ikinci kez satılamazlardı ama, bu su işini ancak kilometrelerce uzaktayken fark edecekleri için, Doğu'ya giden terhis olmuş Rus askerlerine pekâlâ satılabilirlerdi.

Derken Cesare bir gün, elinde ne balık ne para ne de herhangi başka bir malla, yüzü allak bullak çıkageldi. "Kafeslendim," dedi. İki gün kimseyi yanına yaklaştırmadı, ağzını da açmadı, samanların üstünde kirpi gibi büzülüp yattı ve ancak yemek zamanı yerinden kalktı. Başına, alışılmışın dışında bir şeyler gelmiş olmalıydı.

Sonra, uzun ve ılık bir gecede, olanları bana anlattı ama önce, ticari saygınlığının zedeleneceğini öne sürerek sıkı sıkı kimseye bir şey söylemememi tembih etti. Aslında, başta bizi inandırmaya çalıştığı gibi, haydut bir Rus, balığı zorla elinden almamıştı. Gerçek bambaşkaydı. Utanarak itiraf etti ki balığı kendisi armağan etmiş.

Dolandırdığı müşterilerle karşılaşmamak için, köye giderken anayolu bırakıp ormandan geçen bir patikayı izlemiş ve birkaç yüz metre gittikten sonra, ıssız bir yerde tek başına duran, harçsız tuğlalar ve sac levhalardan yapılmış bir ev, daha doğrusu bir baraka görmüş. Kapıda kara giysili bir kadın ve eşikte oturan üç tane solgun yüzlü çocuk varmış. Yanlarına yaklaşmış ve balık isteyip istemediklerini sormuş; kadın, istemesine tabii istediğini, çocukların üç gündür bir lokma yemediklerini, yalnız karşılığında verecek hiçbir şeyi olmadığını söylemiş. Sonra Cesare'yi içeri çağırmış; içerisi tıpkı bir köpek kulübesi gibiymiş, ortalıkta saman yığınlarından başka bir şey de yokmuş.

Derken çocuklar yüzüne öyle bir bakış bakmışlar ki, Cesare balığı elinden atıp bir hırsız gibi oradan kaçmış.

Orman ve Yol

Staryje Doroghi'de bulunan, masallardaki perili şatolar gibi umulmadık tuzaklarla dolu, gizemli Kızıl Ev'de iki uzun ay geçirdik: 1945 yılının 15 Temmuz'undan 15 Eylül'üne kadar.

Bunlar, tembellikle ve oldukça rahat geçen, bu yüzden de ev ve yurt özlemini çok daha derinden hissettiğimiz aylardı. Özlem yumuşak ve kırılgan bir acıdır; o güne kadar çektiğimiz itilip kakılma, soğuk, açlık, korku, yoksulluk, hastalık gibi şeylerin verdiği acılardan çok değişik, daha kişisel, daha insanca bir duygudur. Duru, pırıl pırıl, tertemiz ama inatçı bir duygudur; günün her saatinde içe işleyen, başka düşüncelere yer bırakmayan, insanı kaçış noktaları aramaya zorlayan bir duygudur.

Belki de bu yüzden, kampı çevreleyen orman bize çok çekici geliyordu. Belki arayan herkese yalnızlık gibi eşsiz bir armağan sunduğu içindi; ve ne kadar uzun zamandır bundan yoksunduk! Belki bize başka ormanları, geçmiş yaşamımızdaki başka yalnızlıkları anıştırdığı içindi; ya da belki, tam tersine, tanıdığımız hiçbir doğal manzaraya benzemeyen görkemli, katı ve el değmemiş bir görüntüye sahip oluşundandı.

Kızıl Ev'in kuzeyinde, yolun ötesinde bataklıklar, dar, uzun, bembeyaz kumluklarla bölünmüş

fundalıklar, geniş kayranlar ve çamlıklarla dolu karmakarışık bir arazi uzanıyordu; arada, uzak çiftlik evlerine giden ve zor fark edilen dönemeçli, eğri büğrü keçiyolları vardı. Ama güneyde, Kızıl Ev'den birkaç yüz adım ötede insan izleri biterdi. Aslında, çok seyrek olarak yıldırım gibi geçen bakır rengi bir sincap ya da çürük bir ağaç kütüğüne sarılmış dik dik bakan bir su yılanı dışında, herhangi bir hayvan izine de rastlanamazdı. Burada ne keçiyolu ne oduncuların ayak izleri vardı; hiçbir şey yoktu; yalnızca sessizlik, terk edilmişlik ve her yanda, görünmeyen gökyüzüne doğru uzanan soluk kayın ve kızıl kahverengi çam gövdeleri. Yalnız gökyüzünü değil, kuru yapraklardan ve çam iğnelerinden oluşan kalın bir tabakayla ve yarı bele kadar uzanan yabanıl orman bitkileriyle örtülü zemini de görmek imkânsızdı.

İlk kez buraya girdiğim zaman, korku ve şaşkınlıkla 'ormanda kaybolma'nın yalnız masallarda geçen bir şey olmadığını yaşayarak anladım. Dalların biraz seyreldiği yerlerden görünen güneşe bakıp elimden geldiğince yönümü saptamaya çalışarak bir saat kadar yürüdüm; sonra hava kapanıp yağmur tehlikesi baş gösterince geri dönmeye karar verdim ve işte o zaman kuzeyi bulamadığımı fark ettim. Ağaç gövdelerinin her yanı yosunlarla kaplıydı. Kuzey olduğunu sandığım yöne doğru ilerledim ama fundalar ve dikenli çalılar arasındaki uzun ve zorlu bir yürüyüşten sonra kendimi, yola çıktığım nokta kadar yabancı, tanıyamadığım bir yerde buldum.

Yorgunluğum ve huzursuzluğum giderek artarken, neredeyse güneş batıncaya kadar saatlerce yürüdüm; artık, arkadaşlar beni aramaya çıksalar bile bulamayacaklar; günler sonra bulsalar da, açlıktan bitkin düşmüş, hatta belki de ölmüş olacağım, diye düşünmeye başlamıştım. Güneş ışığı azalınca, yer-

den kocaman, aç sivrisinekler, ağaçlar arasında kör gibi uçarken yüzüme çarpan tanımlayamadığım iri ve kurşun gibi sert böcek sürüleri yükseldi. O zaman, göğün azıcık daha aydınlık bölümünü, batı olduğunu düşünerek solumda bırakıp dosdoğru ileriye, aşağı yukarı kuzeye yöneldim ve anayola, bir patikaya ya da herhangi bir ize rastlayıncaya kadar durmadan yürümeye karar verdim. Böylece, kuzey ülkelerinin çok uzun süren alacakaranlığında, ortalık iyice kararıncaya kadar tam bir panik, çocukluktan kalma eski bir orman, karanlık ve boşluk korkusu içinde yürüdüm. Bütün yorgunluğuma karşın içimde, ne yöne olursa olsun atılmak, gücüm ve soluğum yettiğince koşmak için karşı konulmaz bir arzu vardı.

Birden bir tren düdüğünün sesini duydum: Demek ki, benim hesabıma göre solda ve çok uzakta olması gereken demiryolu sağımdaydı. Öyleyse, yanlış yöne doğru gidiyordum. Trenin gürültüsünü izleyerek gece bastırmadan önce demiryoluna ulaştım; karanlıkta parlayan raylara bakarak ve bulutlardan sıyrılan Küçük Ayı'nın yönünde yürüyerek sağ salim önce Staryje Doroghi'ye, oradan da Kızıl Ev'e vardım.

Ama aramızda ormana taşınıp orada yerleşenler de vardı: Bunlardan ilki 'Romenlerden' biri olan, keşiş gibi herkesten uzak yaşamayı yeğleyen Cantarella idi. Cantarella çok uzun boylu, çilekeş dervişler gibi zayıf, az konuşan ve insanlardan kaçan Calabrialı bir denizciydi. Kamptan yarım saat uzakta, ormanda ağaç kütükleri ve dallardan yaptığı bir kulübede, yalnızca belinde bir peştamalla, yarı çıplak, yabanıl bir yalnızlık içinde yaşardı. Tembel biri değil, bir düşünürdü ve papazlara yaraşır, tuhaf bir yaşamı vardı.

Bir çekiciyle, tesadüfen eline geçen bir savaş artığını bir kütüğün içine gömerek yaptığı bir tür kaba saba örsü vardı; büyük bir beceri ve dinsel bir titizlikle bu aletlerle eski konserve kutularından tencereler, tavalar yapardı.

Bunları ona, birlikte oturmaya yeni başlayan çiftler ısmarlardı. Karmakarışık, uyumsuz topluluğumuzda bir kadınla bir erkek birlikte yaşamaya karar verince, yeni yuvalarını iyi kötü döşemek için el ele tutuşup doğru Cantarella'ya giderlerdi. O da, hiçbir şey sormadan işe başlar, bir saat içinde de marifetli çekiç vuruşlarıyla tenekeleri yeni çiftin istediği biçimlere sokmuş olurdu. Para almaz ama ekmek, peynir, yumurta gibi armağanları kabul ederdi. Böylece evlilik kutlanır, Cantarella da geçinip giderdi.

Ormanda yaşayan daha başka insanlar da vardı. Bir gün, o zamana kadar dikkat etmediğim, batıya doğru giden dümdüz, iyice belirgin bir keçiyolunda rasgele yürürken bunu fark ettim. Yol beni ormanın en sık bölgelerinden birinden ve eski bir siperden geçirip ağaç kütüklerinden yapılmış, şimdi de neredeyse tümüyle yeraltına gömülmüş bir top yuvasının kapısına götürdü; dışarıdan yalnızca bir dam ve bir baca görünüyordu. Kapıyı itince açıldı; içerde kimse yoktu ama burada yaşandığı besbelliydi. Yerler toprak olmakla birlikte süpürülüp temizlenmişti, içeride bir soba, tabaklar, bir karavana, köşede ot bir minder, duvarlarda asılı kadın giysileri ve erkek fotoğrafları vardı.

Kampa döndüğüm zaman o evden haberi olmayan bir tek benim kaldığımı öğrendim. O top yuvasında, herkesin tanıdığı iki Alman kadın oturuyormuş. Alman Silahlı Kuvvetleri'nde görevli olan bu kadınlar, bozguna uğrayıp kaçan orduyla gidemeyip Rus ovalarında tek başlarına kalmışlar. Ruslardan

korktuklarından teslim olmamışlar, ot toplayarak, küçük hırsızlıklar yaparak, arada bir, bizden önce kampta oturan İngiliz ve Fransızlara gizlice kendilerini satarak aylarca tehlikeli bir yaşam sürmüşler ama en sonunda İtalyanların gelişiyle rahata ve güvene kavuşmuşlar.

Kampta kadın azdı; sayıları iki yüzü geçmeyen bu kadınların hemen hepsi kalıcı ilişkiler kurmuş olduklarından geçici aşklara yanaşmıyorlardı. O yüzden, bekâr İtalyan erkeklerinin büyük bir kesimi için 'ormandaki kızlara gitmek'ten başka çare kalmamış ve bu bir alışkanlık haline gelmişti. Bu işin çok karmaşık, çekici yönleri de vardı: Bir kere gizli yapılıyordu ve biraz tehlikeliydi (aslında, kadınlar için tehlike çok daha büyüktü); kadınlar yabancı ve yarı vahşiydiler, üstelik yoksul ve yardıma muhtaç olduklarından müşterileri, sanki onları 'koruyorlarmış' gibi yüceltici bir duyguya kapılıyorlardı; başka bir neden de, buluşma yerinin egzotik ve masalımsı olmasıydı.

Yalnız Cantarella değil, Velletrano da ormanda kendi kişiliğini bulmuştu. Bir 'vahşi'yi uygar dünyaya getirip yerleştirmek çok kez denenmiş, genellikle de iyi sonuçlar vermiş bir iştir; bu da insan türünün temel birliğini ve uyumunu kanıtlar. Velletrano bu deneyin tam tersini yapmıştı; Roma'nın aşırı kalabalık Trastevere semtinden gelen bu adam, şaşılacak bir kolaylıkla yeniden bir vahşi olup çıkmıştı.

Aslında, herhalde hiçbir zaman çok uygar biri olmamıştı. Velletrano, Auschwitz'den gelen otuz yaşlarında bir Yahudi'ydi. Toplama kampındaki dövmecilere kuşkusuz sorun çıkarmış olmalıydı, çünkü iri kaslı kollarının ikisi de olduğu gibi daha önceden yapılmış dövmelerle kaplıydı. Onu epey zamandır tanıyan Cesare'nin dediğine göre, bunlarda

sevgililerinin adları varmış. Cesare ayrıca, onun asıl adının Velletrano olmadığını, hatta Velletri'den bile gelmediğini, orada yalnızca bir sütannesi olduğunu söylemişti.

Velletrano hemen hemen hiç Kızıl Ev'de gecelemezdi; ormanda yalınayak ve yarı çıplak gezerdi. Tavşanlara ve kurtlara tuzaklar kurar, kuş yuvalarını toplamak için ağaçlara tırmanır, taşlarla kumruları öldürür, daha uzaktaki çiftliklerin tavuklarını çalmaktan da geri kalmaz, mantar ve genellikle yenmez sayılan çitlembikleri toplar, atalarımız gibi yaşardı. Akşamları onu, kampın yakınlarında yaktığı koca bir ateşin önünde çömelmiş, o günkü avını kızartıp kaba saba şarkılar söylerken görürdük. Sonra korların yanına uzanıp uyurdu. Ama yine de bir insan olduğu için, kendine göre erdem ve bilgi edinmek uğruna çaba harcar, sanatını ve aletlerini her geçen gün geliştirmeye uğraşırdı. Önce bir bıçak, sonra bir mızrak ve bir balta yapmıştı; zamanı olsaydı, eminim ki tarımla hayvan otlatmayı da yeniden icat edecekti.

Günü iyi geçmişse sokulgan ve arkadaş canlısı olur, onu panayırlarda sergilenen doğadışı bir yaratık gibi herkese tanıtmaktan, başından geçmiş masalımsı serüvenleri anlatmaktan pek hoşlanan Cesare aracılığıyla hepimizi Homeros'a yaraşır kızarmış et şölenlerine çağırır, gitmek istemeyen olursa öfkelenip bıçak çekmeye kalkardı.

Peş peşe gelen yağmurlu, güneşli, rüzgârlı günlerden sonra orman öylesine bol miktarda mantar ve böğürtlenle doldu ki durum artık yalnız doğa güzelliği ve spor açısından değil, yarar ve kullanım açısından da ilginç olmaya başladı. Hepimiz, öncelikle dönüşte yolumuzu kaybetmemek için gerekli önlemleri alarak bütün günlerimizi bunları toplamakla geçiriyorduk. Bizdekilerden çok daha yüksek

çalılarda yetişen böğürtlenler fındık büyüklüğünde ve çok tatlıydılar; kampa kilolarca taşıdık, hatta (yazık ki boş yere), sularını sıkıp mayalandırarak şarap yapmaya bile kalktık. Mantarlara gelince; bunlar iki cinsti: Biri, kuşkusuz yenebilen, lezzetli *porcino* mantarları, öteki de, biçim ve koku bakımından *porcino*'yu andıran ama ondan daha iri, sert, rengi de biraz değişik başka bir tür mantardı.

Bu ikincilerin yenebilir cinsten olup olmadığından kimse emin değildi ama onları hiç ormanda çürümeye bırakabilir miydik? Olamazdı öyle bir şey. Hiçbirimiz yeterince beslenmiyorduk; üstelik, Auschwitz'de çektiğimiz açlık henüz belleklerimizden silinmemiş ve bizi, midelerimizi tıkabasa doldurmaya, elimize ne geçerse atıştırmaya zorlayan şiddetli bir zihinsel dürtü haline gelmişti. Cesare bunlardan bol miktarda toplayıp benim hiç bilmediğim bazı önlemleri içeren tariflere uyarak kaynattı, sonra da bu salçaya köyden aldığı, 'tüm zehirleri yok eden' votkayla sarmısağı kattı. Önce kendisi bundan biraz yedi, sonra azar azar bir sürü insana verdi, bu şekilde aklınca tehlikeyi sınırlayacak, ertesi gün epey kanıt toplayıp saçma yorumlar yapabilecekti. Ertesi gün bütün yatakhaneleri dolaştı; o güne kadar kimseyle öyle kibarca ve candan ilgilendiği olmamıştı. "Nasılsınız, Bayan Elvira?" "Ne haber, Don Vincenzo?" "İyi uyudunuz mu?" "İyi bir gece geçirdiniz mi?" Bu arada herkesi bir doktor gözüyle inceliyordu. Hepsi sapasağlamdı, demek ki o acayip mantarlar yenebilirdi.

Daha tembel ve paralı olanlar 'fazladan' yiyecek bulmak için ormana gitmek zorunda değildiler. Çok geçmeden Staryje Doroghi Köyü ile biz Kızıl Ev'de oturanlar arasındaki ticari ilişkiler koyulaştı. Her sabah, ellerinde sepetler ve kovalarla köylü kadınlar gelir, yerlere oturup saatlerce müşteri bekler-

lerdi. Ani bir yağmur bastırsa bile yerlerinden kımıldamaz, eteklerini kaldırıp başlarına örtmekle yetinirlerdi. Ruslar iki-üç kere onları kovmaya kalktılar; duvarlara, onlarla alışveriş yapanların ölçüsüz bir şiddetle cezalandırılacaklarını bildiren iki dilde yazılmış kâğıtlar yapıştırdılar. Sonra, her zaman olduğu gibi, bu konuya da boş verdiler, değiş tokuşlar da rahatça sürdürüldü.

Değiş tokuşa gelenler geleneksel işlemeli kapitone ceketler ve etekler giymiş, başları örtülü yaşlı kadınlar veya pamuklu giysileri olan, çoğunlukla yalınayak gezen, açık sözlü, gözü pek, her an gülmeye hazır ama yüzsüz olmayan genç kızlardı. Mantar, böğürtlen ve ağaççileğinden başka süt, peynir, yumurta, tavuk, sebze, meyve satar, karşılığında balık, ekmek, tütün ve ne kadar eski, ne kadar yırtık pırtık olursa olsun, herhangi bir giyecek ya da kumaş parçası alırlardı; tabii ki Rus parası olanlardan, ruble de kabul ederlerdi.

Cesare kısa zamanda hepsiyle, özellikle genç kızlarla ahbap olmuştu. İlginç pazarlıklarını görmek için sık sık onunla Ruslara giderdim. İş ilişkilerinde aynı dili konuşmanın önemini yadsıyacak değilim ama deneyimlerime dayanarak söyleyebilirim ki bu koşul o kadar önemli değildir: Her iki taraf da karşısındakinin ne istediğini çok iyi bilir; en başta, bu arzunun derecesini kestiremese bile, ötekinin yüz ifadesinden, el kol hareketlerinden ve verdiği yanıtların sayısından bunu aşağı yukarı tam olarak anlayabilir.

İşte Cesare: Sabah erkenden elinde bir balıkla pazara gidiyor. Yaşıtı ve arkadaşı İrina'yı arıyor; bir süre önce ona Greta Garbo adını takıp bir de kurşunkalem armağan ettiği için zaten sevgisini kazanmıştır. İrina'nın bir ineği vardır; kendisi '*moloko*', yani süt satar; çoğu zaman, akşamları otlaktan

dönerken Kızıl Ev'in önünde durup ineğini doğrudan müşterilerinin kaplarına sağar. Bugünkü sorun, Cesare'nin balığının kaç litre süt ettiğidir; Cesare iki litrelik bir tencere uzatır (Cantarella'nın eserlerinden olan bu tencereyi Cesare, anlaşamayıp ayrılan bir çiftten almıştır) ve avucunu aşağı döndürdüğü eliyle tencereyi doldurmasını işaret eder. İrina hızla sıraladığı uyumlu sözcüklerle, büyük bir olasılıkla sövgüler yağdırarak güler, bir tokatla Cesare'nin elini itip iki parmağıyla tencerenin yarısını gösterir.

Şimdi kızıp gücenmek sırası Cesare'dedir; hiçbir işlem görmemiş olan balığını sallar, sanki yirmi kilo çekiyormuş gibi büyük bir gayretle kuyruğundan tutup havaya kaldırır ve, "Bu *ryba*'ların babası be!" dedikten sonra balığı boylu boyunca İrina'nın burnunun altından geçirip derin bir soluk alır ve sanki o nefis kokudan sarhoş olmuş gibi gözlerini yumar. Onun gözlerinin kapalı olduğu ânı fırsat bilen İrina bir kedi çabukluğuyla balığı kapar, bembeyaz dişleriyle kafasını koparıp gevşek ve sakatlanmış balığı bütün gücüyle Cesare'nin suratına çarpar. Sonra, dostluklarını ve pazarlığı bozmamak için tencerenin dörtte üçünü işaret eder, yani bir buçuk litre demek ister. Suratına yediği balıktan sersemlemiş olan Cesare, "Gel de gör nasıl sokulurmuş," diye söylenir; ardından zedelenen erkeklik onurunu kurtaracak daha bir sürü açık saçık sevgi sözü sıraladıktan sonra İrina'nın önerisini kabul eder, kız da balığı oracıkta midesine indirir.

Sonraları, İrina'yla pek çok kez, biz Latin ırkından olanları bayağı utandıran ama onun için olağan sayılan bir durumda karşılaşacaktık.

Köyle kamp arasında ormandaki bir düzlükte, her Rus köyünde olduğu gibi, bir halk hamamı vardı. Staryje Doroghi Hamamı bir gün Ruslara, bir

gün bize açıktı. Kocaman tahta bir baraka olan hamamın içinde iki uzun taş sıra, değişik boylarda çinko küvetler, duvarlarda da bol bol sıcak ve soğuk su akıtan musluklar vardı. Oysa, sabun bol değildi ve soyunma odasında büyük bir hasislikle dağıtılırdı. Sabun dağıtımını yapan da İrina idi.

Üstünde kül rengi, pis kokulu bir sabun kitlesinin durduğu bir masanın başında, elinde bir bıçakla otururdu. Soyunup giysilerimizi ilaçlanmaya yolladıktan sonra, çırılçıplak İrina'nın masasının önünde kuyruğa girerdik. Bu devlet görevini son derece ciddiye alan kız ağırbaşlı ve çok dürüstçe davranır, alnını kırıştırıp dilini çocuk gibi dişlerinin arasına kıstırarak her hamama girene bir dilim sabun keserdi; öyle emir aldığı için mi, yoksa kendince daha adil olacağını düşündüğünden mi bilinmez, zayıflara daha ince, şişmanlara daha kalınca dilimler keserdi. Kaba ve ağzı bozuk müşterilerin terbiyesizlikleri karşısında kılını bile kıpırdatmadan işini yapardı.

Banyodan sonra ilaçlama odasına gidip giysilerimizi almamız gerekirdi; bu, Staryje Doroghi yönetiminin beklenmedik ve şaşırtıcı bir başka yönüydü. Oda 120 derece sıcaklığındaydı; giysilerimizi almak için içeriye kendimiz girmemiz gerektiğini ilk kez söyledikleri zaman, şaşkınlıkla birbirimize bakmıştık. Ruslar demirden yapılmaydı, çok kereler buna tanık olmuştuk ama bizler öyle değildik, içeri girersek kebap olurduk. Sonra birisi denedi ve bu işin sanıldığı kadar korkunç olmadığını gördü; önemli olan, bazı önlemler almaktı; içeri ıslak girmek; önceden kendi askısının numarasını bilmek; kapıdan girmeden önce derin bir soluk alıp sonra da soluğunu tutmak; hiçbir madeni eşyaya dokunmamak ve en önemlisi de, elini çabuk tutmak.

İlaçlanmış giysilerde ilginç şeyler görülebilirdi: tuhaf bir şekilde biçimleri bozulup patlamış bit ölüleri, varlıklı birinin cebinde unuttuğu, çarpık çurpuk olmuş, kapağı kaynayıp üstüne yapışmış plastik bir dolmakalem; eriyip kumaş tarafından emilmiş mum parçaları; denemek için bir cepte bırakılmış ve çatlayıp kuruyarak sert bir kitle haline gelmiş ama hâlâ yenebilecek durumda bir yumurta. Yine de, hamam görevlisi iki Rus, efsanevi semenderler gibi büyük bir umursamazlıkla bu fırına girip çıkarlardı.

Staryje Doroghi'de günler böyle geçiyordu: sonsuz bir uyuşukluk, yalnızca, uzaktaki evlerimizi düşünmenin verdiği acı ve yeniden kavuştuğumuz doğanın büyüsüyle ara sıra kesilen, uzun bir tatile benzeyen uykulu, sağlıklı günler. Rus Komutanlığı'na neden evlerimize dönmediğimizi, ne zaman ve ne yolla döneceğimizi, bizleri ne gibi bir geleceğin beklediğini sormak boşunaydı; onların da bizden fazla bir şey bildikleri yoktu. Ve nazik bir temiz yüreklilikle, gerçekdışı, korkutucu ya da anlamsız yanıtlar verirlerdi: Tren yokmuş, Amerika'yla bir savaşa girmek üzereymişler, çok yakında hepimizi bir *kolhoz*'a çalışmaya göndereceklermiş; İtalya'daki Rus savaş tutsaklarının bizimle değiş tokuş edilmelerini bekliyorlarmış. Bunları ve benzer zırvaları hiçbir düşmanlık duymadan, alay etmeden, tam tersine, candan bir ilgiyle, neredeyse sevecenlikle, fazla soru soran heyecanlı bir çocuğu yatıştırmak ister gibi söylerlerdi. Aslında, eve dönmek için neden o kadar acele ettiğimizi anlamıyorlardı. Yiyeceğimiz ya da yatacak yerimiz yok muydu? Staryje Doroghi'de neyimiz eksikti? Çalışmıyorduk bile; onlar, dört yıl savaşıp savaşı kazanan Kızıl Ordu'nun askerleri, hâlâ evlerine dönememiş olmaktan yakınıyorlar mıydı?

Gerçekten de, evlerine çok ağır bir tempoyla, azar azar ve görünüşe göre, olağanüstü bir düzensizlik içinde dönmekteydiler. Katowice İstasyonu'nda hayran hayran seyrettiğimiz terhis olmuş Rus askerlerinin geçit töreni, burada başka bir biçimde her gün gözlerimizin önünde sürüp gidiyordu. Günün ve gecenin her saatinde, savaşı kazanmış olan Rus ordusunun, toplu olarak ya da dağınık gruplar halinde batıdan doğuya giden askerlerinin, bu kez trenle değil yürüyerek Kızıl Ev'in önünden geçtiğini görüyorduk. Yolları uzun olduğu için çoğu, eskitmek istemedikleri ayakkabılarını omuzlarına vurup, yalınayak yürürdü; kimileri üniformalı kimileri üniformasız, kimileri silahlı kimileri silahsızdı; kimileri güvenle şarkılar söylerdi; kimileri solgun yüzlü ve bitkindi; kimilerinin omzunda torbalar ya da bavullar olur, kimileri bir koltuk, ayaklı bir lamba, bakır tencereler, bir radyo, sarkaçlı bir duvar saati gibi çeşitli eşyalar taşırdı.

Arabalarla ya da at sırtında geçenler olduğu gibi, çılgınca bir hız ve korkunç bir gürültüyle tozu dumana katan motosikletliler de vardı. Kaportanın ve çamurlukların üstüne kadar tıklım tıklım asker dolu Amerikan malı Dodge kamyonları geçerdi; bazılarının yedeğinde aynı şekilde tepeleme dolu traylerler olurdu. Bir kez, bu traylerlerden üç tekerlekli bir tane gördük; dördüncü tekerleğin yerine, ellerinden geldiği kadar iyi bir şekilde, çaprazlama bir çam kütüğü yerleştirmişlerdi, bir ucu yerde sürükleniyordu. Sürtünme sonucu aşınan kütük giderek aşağıya iniyor ve arabayı dengede tutuyordu. Tam Kızıl Ev'in önünden geçerken, kalan üç lastikten birinin havası boşaldı; arabadaki yirmi kadar asker indi, trayleri yolun kenarına çekip ters çevirdiler, ardından hep birlikte zaten dolup taşan kamyona

binip hurra sesleri ve bir toz bulutu içinde yeniden yola çıktılar.

Gene böyle hıncahınç dolu başka taşıt araçları da geçerdi: traktörler, posta kamyonetleri, eskiden şehir hatlarında kullanılan ve hâlâ Berlin'deki son duraklarının adlarının yazılı olduğu plakalar taşıyan Alman otobüsleri; bunlardan bozuk olan bazıları başka arabalar ya da atlarla çekilirdi.

Ağustos başlarına doğru, bu bin türlü araçla yapılan göçlerin görüntüsü hafiften değişmeye yüz tuttu. Yavaş yavaş atlar çoğalıp arabaların yerini almaya başladı; bir hafta sonra artık attan başka bir şey görünmüyordu, tüm yollar onlarla dolmuştu. Herhalde işgal altındaki Almanya'dan gelen on binlerce aç, yorgun, terli at her gün sinek bulutları ve çevreye yaydıkları keskin hayvan kokuları arasında, sonu gelmez sürüler halinde önümüzden geçerdi. Yaklaşık yüz hayvanın başında, kendileri de eyersiz atlara binmiş olan, yalınayak, saçı başı darmadağınık, ter içinde, ellerindeki kırbaçları şaklatarak sürüyü güden birer kız olurdu. Akşamları, özgürce otlayıp gün doğuncaya kadar dinlenmeleri için, atlar yolun kıyısındaki ormana ya da otlaklara götürülürdü. Aralarında kadanalar, yarış atları, katırlar, hâlâ memede olan taylarıyla kısraklar, işe yaramaz, yorgun, emektar beygirler, yılkı atları vardı. Çok geçmeden, bunların hiç sayılmadıklarını, çobanlık eden kızların, hasta oldukları ya da topalladıkları için sürüden ayrılan ya da gece kaybolan atlarla hiç ilgilenmediklerini fark ettik. O kadar çok at vardı ki, gidecekleri yere bir tane eksik ya da bir tane fazla varsalar, ne çıkardı?

Ama bizim gibi on sekiz aydır et yememiş olanlar için bir eksik bir fazla atın çok büyük önemi vardı. Avı başlatan tabii Velletrano oldu; bir sabah hâlâ elinden bırakmadığı, ucuna meşin kayışlarla bir

mermi parçası bağlanmış çatallı bir sopadan oluşan ilkel aracıyla, tepeden tırnağa kanlara bulanmış bir halde bizi uyandırmaya geldi.

Velletrano doğru dürüst konuşarak meramını anlatamadığı için gidip yaptığımız araştırmada, zaten can çekişmekte olan bir ata son darbeyi vurmuş olduğu anlaşıldı. Hayvancağızın oldukça kuşku uyandıran bir görüntüsü vardı: Karnı şişmiş, davul gibi olmuştu, ağzından köpükler saçılıyordu, yan yatmıştı ve kimbilir bütün gece ne gibi acılar içinde kıvranmıştı ki çevresine toynaklarıyla yarım daire şeklinde iki derin çukur kazmıştı. Ama yine de yedik onu.

Sonraları, yalnızca hasta veya kaybolmuş atlarla yetinmeyip en iri ve semizlerini seçerek zorla sürüden çıkaran, sonra da ormana götürüp öldüren uzman avcı-at kasabı ekipleri oluştu. Genellikle gün ışırken işe başlarlardı; biri atın gözlerini bir bezle örter, öteki, her zaman ölümcül olmayan darbeyi hayvanın boynuna indirirdi.

Anlamsız bir bolluk dönemi geçirdik; herkese istediği kadar, bedava at eti vardı; avcılar en fazla, bilemediniz, iki-üç tayın tütün isterlerdi. Ormanın her köşesinde, yağmur yağdığı zamanlar Kızıl Ev'in koridorlarında ve merdiven altlarında mantarlı koca at biftekleri pişiren kadınlara ve erkeklere rastlanırdı; bu biftekler olmasaydı, bizim gibi Auschwitz'den gelenler daha aylarca güçlenip kendimize gelemezdi.

Komutanlıktaki Ruslar bu yağmaya da en küçük bir ilgi göstermediler. Salt bir tek kez işe karışıp birini cezalandırdılar. Göçlerin sonuna doğru, at eti artık azalmaya, fiyatlar da yükselmeye başlamışken, San Vittore gediklilerinden biri Kızıl Ev'in çok sayıdaki karanlık odalarından birinde gerçek bir kasap dükkânı açmak küstahlığında bulundu.

Bu girişim, pek iyi anlaşılmayan bir nedenden, ya sağlığa ya ahlaka aykırı bulduklarından, Rusların hoşuna gitmedi. Suçlu herkesin önünde azarlandı, *'çort, parazit, spjekulant'*[1] ilan edilip hapse atıldı.

Bu çok ağır bir ceza değildi. Bilinmeyen nedenlerden dolayı, belki de bir zamanlar her hücrede üç tutuklunun kaldığının varsayıldığı, atalardan kalma bir kırtasiyecilik yüzünden, hapistekilere her gün üç kişilik yemek verilirdi. İçerde dokuz kişi ya da bir kişi olmuş, hiç önemi yoktu, yemek her zaman üç kişilikti. Böylece, kaçak kasap on gün aşırı yemek yemekten, cezasını çekip çıktığı zaman domuz gibi şişmanlamıştı ve yaşam sevinciyle doluydu.

[1] Şeytan, asalak, vurguncu. (Çev.)

Tatil

Her zaman olduğu gibi, açlık sona erince, içimizin çok daha derin bir yerine yuvalanmış olan başka türlü bir açlık ortaya çıktı. Bu yalnızca, hiçbir zaman aklımızdan çıkmayan ama gelecekteki bir zamana ertelediğimiz ev özlemi değil, daha acil ve zorunlu bir gereksinim, insan ilişkilerine, fiziksel ve zihinsel çalışmaya, yeniliğe ve değişikliğe duyduğumuz açlıktı.

Staryje Doroghi'deki aylar, dinamik bir yaşamın içinde dinlenmeye ayrılmış bir zaman dilimi, bir mola olsaydı, neredeyse kusursuz bir tatil sayılabilirdi ama katlanmak zorunda kaldığımız bu uyuşukluk artık bizi bunaltıyordu. Bu koşullar içinde çok kimse, başka yerlerde bir yaşam ve serüven bulmak için kamptan ayrıldı. Buna kaçış demek yanlış olur çünkü kamp ne çitle çevrilmişti ne de bir bekçisi vardı; Rusların yoklama yaptıkları, daha doğrusu doğru dürüst yoklama yaptıkları da yoktu. Kamptan ayrılanlar yalnızca arkadaşlarıyla vedalaştılar ve çekip gittiler. Bütün aradıklarını da buldular: Yeni yerler görüp yeni insanlar tanıdılar; çok uzaklara (bazıları Odessa'ya ve Moskova'ya, bazıları sınır boylarına kadar) gittiler; ıssız yerlerdeki hapishanelerde kaldılar; köylerin geleneksel konukseverliklerine tanık oldular; başlarından tuhaf aşk mace-

raları geçti; işgüzar polislerin ahmakça sorgulamalarına, yeni açlıklara ve yalnızlıklara katlandılar. Sonunda, hemen hepsi Staryje Doroghi'ye geri döndü, çünkü Kızıl Ev'de dikenli tellerden eser yoktu ama aşmaya çalıştıkları ünlü Batı sınırı sımsıkı kapalıydı.

Geri dönüp bu Âraf yaşamına boyun eğdiler. Kuzey ülkelerinde yaz günleri çok uzundur; sabahın üçünde şafak söker ve gün ışığı gücünden bir şey kaybetmeksizin akşamın dokuzuna, onuna kadar parlar. Ormandaki gezintiler, yemek, uyku, bataklıklarda yapılan tehlikeli banyolar, boyuna aynı şeyleri yinelediğimiz konuşmalar, gelecek için kurulan planlar, bu bekleyiş süresini kısaltmaya ve günden güne daha çok içimize çöken ağırlığı hafifletmeye yetmiyordu.

Ruslara yaklaşmaya çalıştık ama pek bir işe yaramadı. İçlerinde en kültürlü olanlar (Almanca ya da İngilizce bilenler) bize karşı nazik ama kuşkulu davranır ve çoğu zaman, sanki kendilerini suçlu hissediyormuş ya da birinin gözetlediğinden korkuyormuş gibi, birden konuşmayı keserlerdi. Komutanlıktaki on yedi yaşında genç erlerle ve civardaki köylülerle olan ilişkilerimiz de, dil zorluğu yüzünden gelişemeyip güdük ve ilkel kalıyordu.

Saat sabahın altısı ama gün ışığı çoktan uykumu kaçırmış. Cesare'nin hazırladığı bir tencere patatesle, içinden küçük bir derenin aktığı koruya doğru gidiyorum; su ve odun bulabildiğimizden, mutfak işleri için hep buraya geliyoruz; bugün yemek pişirip bulaşıkları yıkamak sırası bende. Üç taş arasında bir ateş yakıyorum; az ötede ufak tefek ama güçlü kuvvetli bir Rus var; yüzünde, gerçek duygularını gizleyen kalın bir Asyalı maskesi, o da benimle aynı hazırlıkları yapıyor. Kibriti yok; bana doğru geliyor ve galiba ateş istiyor. Belden yukarısı

çıplak, bir asker pantolonu giymiş, pek güven verici bir hali yok. Kemerinde bir süngü taşıyor.

Ucu alevli bir dal uzatıyorum; Rus dalı alıyor ve durup kuşkulu gözlerle yüzüme bakıyor. Yoksa patateslerimin çalıntı olduklarını mı sanıyor? Belki de onları elimden almayı tasarlıyor. Beni hoşlanmadığı birine benzetmiş de olabilir.

Ama yok, onun derdi başka. Rusça anlamadığımı fark etti ve ona bozuluyor. Koskoca, normal bir adamın Rusça bilmemesini aklı almıyor; bunu, sanki açıktan açığa ona yanıt vermek istemiyormuşum gibi, büyük bir küstahlık ve terbiyesizlik sayıyor. Kötü niyetli değil, tam tersine, bana yardım etmek, beni cahillikten kurtarmak istiyor; Rusça o kadar kolay ki, herkes, yürümesini beceremeyen bebekler bile bu dili konuşur. Yanıma oturuyor, ben hâlâ patatesler için korkuyor, gözümü de onlardan ayırmıyorum ama görünüşe göre, onun bütün istediği, bana kaybettiğim zamanı kazandırmak. Anlamıyor, benim neden istediği şeyi kabule yanaşmadığımı aklı almıyor; bana dilini öğretmek istiyor.

Yazık ki, öğretmen olarak pek işe yarar biri değil. Ne bir yöntemi ne de sabrı var; üstelik, onun açıklamalarıyla varsayımlarını anlayabileceğim kanısında ve tabii yanılıyor. İş yalnız nesnelerin adları olan sözcüklerle kalsa iyi; aslında bu oyun benim de hoşuma gidiyor. Bir patatesi gösterip, "*Kartofel*," diyor, sonra o güçlü pençesiyle omzumu kavrıyor ve işaretparmağını burnuma uzatıp kulak kesiliyor. Ben yineliyorum, "*Kartofel.*" İğrenmiş gibi yüzünü buruşturuyor; söyleyişimi beğenmedi; doğru dürüst söylemesini bile beceremiyorum! İki-üç kere deniyor, sonra sıkılıp başka bir sözcüğe geçiyor. Ateşi göstererek "*Ogon*," diyor; bu daha iyi, galiba bu kez söyleyişimi beğendi. Çevresine bakınıp eğitimde kullanabileceği nesneler arıyor, sonra bana dönüp,

beni hipnotize etmek istercesine gözlerini gözlerimden ayırmadan yavaş yavaş ayağa kalkıyor ve birden, şimşek hızıyla süngüsünü kınından çıkarıp havada sallıyor.

Yerimden fırlayıp Kızıl Ev'e doğru koşuyorum; patateslere de boş veriyorum. Ama birkaç adım sonra arkamdan biri, masallardaki gulyabaniler gibi bir kahkaha patlatıyor; meğer şakaymış yaptığı.

Güneşte parlayan süngüyü işaret ederek, "*Britva*," diyor; ben biraz huzursuz, aynı sözcüğü söylüyorum. Bir şövalye gibi salladığı süngüyle bir dalı dibinden kesip bana gösteriyor: "*Derevo.*"

Hemen yineliyorum "*Derevo.*"

"Ja Russki soldat." Elimden geldiği kadar doğru söylemeye çalışıyorum: *"Ja Russki soldat."*

Bana biraz küçümseyici gelen bir kahkaha daha atıyor; öyle ya, Rus askeri olan o, ben değilim ki; arada çok büyük fark var. Bir yığın laf ederek önce beni, sonra kendisini gösteriyor, başıyla evet ve hayır işaretleri yapıyor ve karmakarışık bir şeyler anlatıyor. Sonra, herhalde çok kalın kafalı bir öğrenci olduğumu düşünüp durumumu umutsuz görüyor ve beni ilkelliğimle baş başa bırakıp ateşinin başına dönüyor, ben de rahat bir soluk alıyorum.

Bir başka gün ama aynı saatte ve aynı yerde alışılmadık bir manzarayla karşılaştım. Bir grup İtalyan çok genç, uzun boylu, kıvrak ve çevik bir Rus denizcinin çevresini sarmıştı. Genç adam bir savaş öyküsü 'anlatıyor' ve dilini anlamadıklarını bildiği için, ona sözcüklerden çok daha doğal gelen el kol hareketleriyle, hoplayıp zıplayarak elinden geldiği kadar bir şeyler söylemeye uğraşıyor, bütün kasları, yüzündeki çok erken belirmiş tüm çizgiler, pırıl pırıl parlayan gözleri ve dişleriyle, tek başına son derece etkili ve coşkulu bir dans gösterisi yaparak derdini anlatmaya çalışıyordu.

Geceymiş, '*noç*'; avuçları yere dönük, ağır ağır kendi çevresinde dönüyor. Ortalıkta çıt yok; işaret-parmağını burnuna yaklaştırarak uzun bir 'ssst' çekiyor. Gözlerini kısıp ufku işaret ediyor: Orada, uzakta, çok uzakta Almanlar '*niemtzy*' var. Kaç tane mi? Beş, bir elinin parmaklarını gösteriyor ve daha iyi anlaşılsın diye Yiddiş dilinde ekliyor: '*Finef*'. Eliyle kumlarda küçük bir çukur kazıp içine beş tane değnek yatırıyor, bunlar Almanlar; sonra, yana doğru bir altıncı değnek daha koyuyor, bu da '*maşina*', yani makineli tüfek. Almanlar ne mi yapıyorlar? Şimdi gözleri yabanıl bir sevinçle parlıyor: '*Spats*', uyuyorlar (bir an kendisi de hafifçe horluyor), uyuyorlar enayiler, başlarına gelecekten haberleri yok.

Ne mi yapmış? Bakın ne yapmış: Rüzgâra ters yönde, yavaş yavaş, sakınarak, bir leopar gibi ilerliyor. Sonra birden fırlıyor ve bıçağını çekerek çukurun içine atlıyor. Bu sahneyi yeniden yaşar gibi, o gece olanları devinimlerle anlatıyor: Pusu, o apansız kopan kızılca kıyamet bir kez daha gözlerimizin önünde cereyan ediyor. Kötü bir sırıtışla yüzü gerilip değişen genç adam bir kasırga gibi öne arkaya sıçrıyor, ölüm saçan bir güçle yukardan aşağı, aşağıdan yukarı saldırıyor. Ama bu bilinçli bir öfke: Elinde gerçek bir silah, çizmesinden çıkardığı uzun bir kama var; bir metre ötemizde durmuş, yabanıl bir hınç, aynı zamanda da müthiş bir beceriyle kamayı havada sallıyor, deliyor, parçalıyor, deşiyor.

Sonra ansızın durup yavaş yavaş doğruluyor, bıçağı elinden düşüyor; göğsü körük gibi inip kalkıyor, gözleri bulanık. Yanında yöresinde kan ve cesetler görememekten şaşırmış gibi yere bakıyor, sonra yitik, bomboş gözlerini çevresinde dolaştırıyor, bizi görüyor, derken yüzünde utangaç, çocuksu

bir gülümsemeyle, *"Konieçno,"* diyor, bitti, ve ağır adımlarla uzaklaşıyor.

Şimdi bile, ilk dinlediğim zamanki kadar gizemli bulduğum Teğmen'in öyküsü ise bambaşkaydı. Teğmen (boşuna değil, belli bir nedenden ötürü, adını hiçbir zaman öğrenememiştik) zayıf, esmer, kaşları hep çatık, genç bir Rus'tu. İtalyancası kusursuzdu ve o kadar hafif bir aksanı vardı ki bir İtalyan lehçesi konuştuğu bile sanılabilirdi. Ama, komutanlıktaki öbür Rusların aksine, bize karşı pek sevecen ve nazik davranmazdı. Soru sorabileceğimiz bir tek o vardı: Nasıl oluyordu da İtalyanca biliyordu? Neden bizimleydi? Savaş biteli dört ay olduğu halde niçin bizi hâlâ Rusya'da tutuyorlardı? Rehine miydik? Bizi unutmuşlar mıydı? Neden İtalya'ya mektup gönderemiyorduk? Ne zaman dönecektik? Kurşun gibi ağır bu sorulara Teğmen, fazla yüksek olmayan rütbesiyle hiç uyuşmayan bir güven ve otoriteyle sert, kaçamaklı yanıtlar vermekten öteye gitmezdi. Üstlerinin bile, sanki çekinir gibi, ona tuhaf bir saygı gösterdiklerini fark etmiştik.

Gerek Ruslara gerek bize karşı hırçın ve mesafeli davranırdı. Hiç gülmez, içki içmez, değil davetleri, sigara bile kabul etmez, az konuşur ve son derece temkinli davranarak sözlerini tane tane tartardı. İlk ortaya çıktığında, Rus Komutanlığı'yla aramızda çevirmenlik ve elçilik görevini yapacak sanmıştık ama çok geçmeden görevlerinin (gerçekten bir görevi varsa ve salt kendine bir paye vermek için böyle tuhaf davranmıyorsa) bambaşka olduğunu sezmiş, böylece onun önünde ağzımızı açmamaya başlamıştık. Bazı üstü kapalı sözlerinden Torino ve Milano'daki basımevlerini iyi bildiğini anlamıştık. İtalya'da bulunmuş muydu? Kuru bir sesle "Hayır," demiş, başka herhangi bir açıklama da yapmamıştı.

Halkın sağlığı yerindeydi, revire gelen çok azdı, gelenler de hep aynı kimselerdi: Çıbanları olan birkaç kişi, her zamanki hastalık hastaları, bir-iki uyuz ve kolit vakası. Bir gün pek açık seçik olmayan rahatsızlıklardan yakınan bir kadın geldi; midesi bulanıyor, sırtı ağrıyor, bazen de tüm bedenini sıcak basıyordu. Leonardo kadını muayene etti ve her yanında çürükler olduğunu gördü ama kadın merdivenden düştüğünü, morlukların önemli olmadıklarını söyledi. Eldeki kısıtlı araçlarla kesin bir teşhis koymak kolay değildi ama sayıları epey kabarık eski kadın hastalarımızın benzer şikâyetlerinden çıkardığı sonuçlara dayanan Leonardo, kadına büyük bir olasılıkla üç aylık gebe olduğunu söyledi. Kadın ne sevinç ne üzüntü ne şaşkınlık ne de öfke belirtisi gösterdi, teşekkür etti ama gitmedi. Dışarı çıktı, sakin ve sessiz, birisini beklercesine koridordaki sıraya oturdu.

Ufak tefek, esmer, uysal, dalgın bakışlı, yirmi beş yaşlarında bir kadındı; ev kadınına benziyordu; fazla çekici ve anlamlı olmayan yüzüyle hafif Toskana lehçesi bana hiç yabancı gelmemişti.

Kuşkusuz onunla ilk Staryje Doroghi'de değil, başka bir yerde karşılaşmıştık. İçimde, tam yakalayamadığım uçucu bir anının verdiği ve tuhaf bir şekilde üstüne parmağımı basamadığım bir huzursuzluk, tanımlayamadığım önemli ilişkilerin tersine döndüğüne dair tuhaf bir his vardı. Pek açık olmayan ama ısrarlı bir biçimde, bu kadının hayali, birtakım çok yoğun duyguların düğüm noktasına bağlanıyordu: uzak ve saygılı bir hayranlık, bir gönül borcu, bir eziklik, bir doyumsuzluk, bir korku, hatta soyut bir cinsel arzu, ama her şeyden önce, derin ve kararsız bir acı duyuyordum.

Hiç kımıldamadan, sabırsızlık göstermeden, sakin sakin sırada oturduğunu görünce gidip bir ge-

reksinimi var mı ya da yine doktoru görmek istiyor mu, diye sordum. Hasta muayene saati bitmişti, başka bekleyen de yoktu ve kapatmak üzereydik. "Hayır, hayır," dedi, "bir şey istemiyorum. Şimdi gideceğim."

Flora! Bulanık anılarım birden belırginleşti, su götürmez biçimde yoğunlaştı; yer, zaman, renkler, geçmişe ait ruhsal durumlar, ortam ve kokularla kesin bir tablo kafamda canlandı. Bu Flora'ydı. Buna mahzenlerindeki İtalyan kadın, toplama kampının kadını, Alberto ile benim bir ay boyunca düşlerimize giren kadın, yitirmiş olduğumuz ve artık umudunu bile beslemediğimiz özgürlüğün bilinçsiz simgesi. Flora'yı son gördüğümden beri bir değil, yüz yıl geçmiş gibiydi.

Flora, *Todt* organizasyonu ile Almanya'ya gelmiş bir taşra fahişesiydi. Ne Almanca bildiği ne de herhangi bir mesleği olduğu için, Buna fabrikasının yerlerini süpürmekle görevlendirilmişti. Bütün gün kimseyle tek laf etmeden, süpürgesinden başını kaldırmadan, yorgun argın, bitmek bilmez işiyle uğraşırdı. Kimse onunla ilgilenmez, o da gün ışığından korkarcasına, elinden geldiği kadar üst katlara çıkmamaya çalışırdı. Durup dinlenmeden bir baştan bir başa mahzenleri süpürür, sonra bir uyurgezer gibi silbaştan işe koyulurdu.

Aylardır gördüğümüz tek kadındı, üstelik dilimizi biliyordu ama biz *Häftling*'lere onunla konuşmak yasaktı. Alberto ile ben onu çok güzel, gizemli ve neredeyse kutsal bulurduk. Yasadışı olmanın getirdiği buruk tatla gizemi artan büyülü karşılaşmalarımızda, yasağa karşın, Flora ile kaçamak bir-iki laf etmiştik. Bizim de İtalyan olduğumuzu söylemiş ve ondan ekmek istemiştik. Bunu hiç içimize sinmeden yapmıştık; hem kendimizi hem bu çok nazik insan ilişkisini alçalttığımızın farkındaydık ama

amansız açlık bizi bu fırsatı kaçırmamaya zorlamıştı.

Flora pek çok kez bize ekmek getirdi; mahzenlerin karanlık koridorlarında şaşkın şaşkın, ağlamamak için burnunu çekerek ekmeklerimizi verirdi. Bize acır ve başka şekilde de yardım etmek ister ama nasıl yapacağını bilemez, korkardı. Korunmasız bir hayvan gibi her şeyden korkardı. Onu ülkesinden koparıp eline bir süpürge vererek mahzene atan, yüz kere temizlenmiş yerleri yeniden süpürmeye zorlayan o anlaşılmaz, tuhaf dünyanın bireyleri olduğumuzdan, doğrudan doğruya olmasa bile, belki bizden de korkardı.

Alberto'yla ben allak bullak olur, ona gönül borcu duyar, çok utanırdık. Ne kadar acınacak durumda olduğumuzu birden fark edip çok üzülürdük. Alberto bütün gün bir av köpeği gibi gözleri yerde dolaştığından, bir kez kimbilir nerede bir tarak bulmuştu; saçları olduğu için, bu tarağı büyük bir ciddiyetle Flora'ya armağan etmiştik. O günden sonra ince ve tertemiz duygularla ona bağlanmış, geceleri düşlerimizde onu görmeye başlamıştık. O yüzden, durum apaçık ortada olduğu için, Flora'nın başka erkeklerle buluştuğunu görüp kendi kendimize bu gerçeği itiraf etmek zorunda kalınca, büyük bir huzursuzluk, kıskançlıkla karışık hayal kırıklığı, saçma bir zavallılık hissi duymuştuk. Flora nerede ve kiminle buluşuyordu? Hiçbir gizemi olmayan yerlerde ve en bayağı biçimde: az ötede, samanların üstünde, tavşan yuvalarının bulunduğu yasak bölgede, Alman ve Polonyalı *Kapo*'ların işlettiği kooperatifin merdiven altında. Çok bir hazırlığa da gerek yoktu; bir göz kırpışı, *Kapo*'nun buyurgan bir baş işareti yeterliydi; Flora süpürgesini bırakıp kuzu gibi o anki erkeğinin peşinden giderdi. Birkaç dakika sonra tek başına döner, giysisine çekidüzen verir,

sonra da yüzümüze bakmadan yine yerleri süpürmeye başlardı. Bu aşağılık durumu anladıktan sonra Flora'nın ekmeğini tuzlu bulmaya başlamış ama yine de kabul edip yemekten geri kalmamıştık.

Hem ona hem kendime acıdığımdan, Flora'ya kim olduğumu söylemedim. Buna'daki 'ben'le, anılarımdaki kadının hayali ve ansızın ortaya çıkan aslıyla karşılaşınca, ne kadar değiştiğimi, bir tırtıla oranla bir kelebek gibi 'başkalaşmış' olduğumu fark ettim. Staryje Doroghi'nin kararsız dünyasında kendimi pis, kılıksız, yorgun, mutsuz, beklemekten yorulmuş hissediyordum ama yine de genç, güç dolu ve geleceğe dönüktüm. Flora ise değişmemişti. Şimdi Bergamolu bir ayakkabıcı ile birlikteydi; evli değildi, yalnızca bir köle gibi yaşıyor, adamın yemeğini yapıyor, çamaşırını yıkıyor, uysallıkla, boynu bükük, peşinden gidiyordu. Bu öküz gibi kuvvetli, maymun kadar da çirkin adamın gözü her an üstündeydi ve en küçük bir kuşkuya kapıldığı an, onu acımasızca dövüyordu. Gövdesindeki çürüklerin nedeni buydu. Revire gizlice gelmişti; şimdi de efendisinin öfkesinden korktuğu için dışarı çıkmaya çekiniyordu.

Staryje Doroghi'de kimse bizden bir şey istemiyor, kimse başımıza dert olmuyordu, üzerimizde baskı kuran, kendimizi korumamız gereken bir güç yoktu. Sellerin sürükleyip getirdiği çökelti gibi dibe oturmuş, durgun ve uyuşuktuk. Bir gün bir Sovyet sinema kamyonunun çıkagelmesi bu miskin ve tekdüze yaşamımızda unutulmaz bir olay oldu. Bu, herhalde eskiden cephedeki orduların ya da art levazım bölüklerinin hizmetinde olan geçici bir birlikti ve görevlileri artık terhis olup evlerine gönderilmek üzereydiler. Birlikte, askerlerden başka, bir projek-

tör, elektrik işleriyle ilgilenen bir ekip ve bir sürü film vardı. Staryje Doroghi'de üç gün kalıp her gece bir film oynattılar.

Gösteriler tiyatroda yapılıyordu; çok geniş salondaki koltuklar Almanlar tarafından götürülmüş olduğundan, perdeden galeriye doğru yükselen eğimli yerlere dengesiz, kaba saba tahta sıralar konmuştu. Eğimli galeri daracık bir koridora dönmüş, üst balkon bölümü ise, Kızıl Ev'in gizemli ve orijinal mimarlarının dâhice bir buluşuyla, kapıları sahneye açılan bir sıra küçük, havasız, ışıksız odaya bölünmüştü. Bu odalarda kampın yalnız yaşayan kadınları barınıyordu.

İlk akşam, Rusları pek ilgilendirmemesine, aslında da epey de kötü olmasına karşın, ama biz İtalyanları heyecana düşüren bir Avusturya filmi gösterildi. Bu Almanca altyazılı, sessiz bir savaş ve casusluk filmiydi; daha doğrusu, Birinci Dünya Savaşı sırasında İtalyan sınırında geçen bir öyküydü. Dost devletlerin benzer filmlerindeki saf ve tumturaklı sözler bu filmde de yerini almıştı: askerlik onuru, kutsal sınırlar, kahramanca çarpışmaların yanı sıra genç kızlar gibi gözyaşı dökmeler ve olanaksız bir heyecanla gerçekleştirilen süngülü saldırılar. Ancak, bu filmde her şey tam tersineydi; soylu, güçlü, kahraman ve gözü pek olanlar Avusturya-Macaristan ordusunun erleri ve subaylarıydı; bu askerlerin ne denli duyarlı ve metin, köylülerinse kaba ama ne kadar namuslu oldukları daha ilk bakışta anlaşılıyordu. Öte yandan, İtalyanların hepsi göze batan fiziksel kusurları olan, şaşı gözlü, davul gibi şişman, düşük omuzlu, çarpık bacaklı, daracık ve çıkık alınlı bir sürü aşağılık herifti. Üstelik, hepsi alçak ve vahşi, acımasız ve ahmaktı. Subaylar, Cadorna ve Diaz'ın resimlerinde gördüğümüz tasa benzeyen, tuhaf şapkaların ağırlığı altında ezilmiş gibi duran çıtkırıldım

züppeleri andırıyor; erler ise, babalarımızdan kalma miğferlerini ya yana yatırmış ya da kötü kötü parlayan gözlerini gizlemek için kulaklarına kadar kafalarına geçirmiş domuzlar ve maymunlar gibiydiler.

Hainlerin haini ise, Viyana'daki İtalyan casusu, yarı D'Annunzio yarı Victor Emanuel kılıklı acayip bir masal hayvanıydı; gözüne monokl takan, papyon kravatlı bu gülünç cüce o kadar kısaydı ki herkese aşağıdan yukarı doğru bakıyor ve perdede küstah ve kibirli bir tavırla horoz gibi sıçrayıp duruyordu. İtalyan ordusunun saflarına döndüğü zaman da, on tane masum Tirollü gencin kurşuna dizilmesini iğrenç bir soğukkanlılıkla izlemişti.

Kendimizi 'düşman' kılığında ve resmen tiksinti verici yaratıklar gibi görmeye alışık olmadığımızdan, hiç kimse tarafından sevilmediğimize öylesine üzülmüştük ki, biraz huzurumuz kaçsa ve oldukça sağlıklı düşüncelere dalsak da, filmden tuhaf bir biçimde hoşlandık.

İkinci akşam bir Sovyet filmi gösterileceği ilan edilince ortalık kızıştı; biz İtalyanlar, ilk kez böyle bir film göreceğimiz için heyecanlıydık; Ruslar ise adından, çok hareketli ve silahlı çatışma sahneleri bol bir savaş filmi olacağını anladıkları için. Haber kulaktan kulağa yayıldı; ansızın, uzak yakın garnizonlardan Rus askerleri gelip tiyatronun kapılarına dayandılar. Kapılar açılınca, taşan bir nehir gibi itiş kakış, tekme tokat, sıraların üstünden atlayarak içeri doldular.

Film biraz safça ama tutarlıydı. Bozulan bir Sovyet askeri uçağı, sınırda bilinmeyen dağlık bir bölgeye zorunlu iniş yapar; bu, tek pilotlu, iki kişilik küçük bir uçaktır. Pilot uçağı onardıktan sonra tam binip gidecekken, o bölgenin ileri gelenlerinden, etrafına çok kuşkulu bir izlenim veren sarıklı bir şeyh gelir, yerlere kadar eğilerek, temennalar

ederek ve pohpohlayıcı sözler söyleyerek onu da yanına alması için pilota yalvarır. Herifin tehlikeli bir tip, bir dolandırıcı, büyük bir olasılıkla bir kaçakçı, hükümete karşı bir siyasi lider ya da bir casus olduğunu en ahmak biri bile anlayabilecekken bizim pilot düşüncesiz bir hoşgörüyle, yalvarmalarına dayanamayarak adamı uçağa alıp arka koltuğa oturtur.

Uçağın havalanışını ve buzulların parladığı sıradağları, galiba Kafkasları gösteren bazı nefis sahnelerden sonra o yılan şeyh, cüppesinin kıvrımları arasından bir tabanca çıkarıp pilotun sırtına dayar ve rotayı değiştirmesini emreder. Pilot başını bile çevirmeden şimşek hızıyla bir karar verir: Uçağı dikine kaldırıp bir takla attırır. Midesi bulanan ve ödü kopan şeyh koltuğuna yığılır; pilot onu bağlayıp safdışı edeceğine, istifini bozmadan yoluna devam eder. Tekrar yüksek dağların güzel fotoğraflarının seyredilmesiyle geçen birkaç dakikadan sonra haydut kendine gelir, sürünerek pilota yaklaşır, yine tabancasını doğrultup aynı şeye kalkışır. Bu kez uçak bir pike yapıp binlerce metre aşağı, yalçın kayalara ve dimdik uçurumlara doğru hızla inmeye başlar; şeyh bayılır ve uçak yine yükselir. Böylece Müslüman şeyhin sürekli yinelenen saldırıları ve pilotun cambazlıkları arasında uçuş bir saatten fazla devam eder; en sonunda, kedi gibi dokuz canlı olan şeyh son bir girişimde daha bulunur, uçak hızlanır, çevresinde fırıldak gibi dönen bulutlar, dağlar ve buzullar arasından geçip sağ salim gideceği yere varır ve iner. Baygın şeyh yakalanıp kelepçelenir, yeni yataktan kalkmış gibi dinç ve sağlam gözüken pilot ise, sorgulanacak yerde, onunla kıvanç duyan üstleri tarafından kutlanır, hemen oracıkta rütbesi yükseltilir ve herhalde uzun zamandır onu bekleyen bir kızdan da utangaç bir öpücük alır.

Seyirciler arasındaki Rus askerleri bu gülünç ve zırva filmi gürültülü bir tutkuyla, kahraman pilotu alkışlayıp hain şeyhe hakaretler yağdırarak izlediler ama üçüncü akşam olanların yanında bunlar hiç kalırdı.

Üçüncü akşam, otuzlu yılların oldukça iyi bir Amerikan yapıtı olan *Hurricane*[1] (Kasırga) filminin gösterileceği bildirilmişti. Polinezyalı bir gemici, 'iyi vahşi adam' tipinin modern hayata uyarlanmışı olan basit, güçlü ama uysal biri, meyhanede bir grup beyaz ırktan sarhoş tarafından kabaca kışkırtılıp kavgaya sokulur, sonuçta karşısındakilerden birini hafifçe yaralar. Gemicinin haklı olduğu apaçık ortadadır ama kimse ondan yana tanıklık etmek istemez; gemici tutuklanıp mahkemeye götürülür ve içler acısı bir anlayışsızlıkla bir ay için hapse atılır. Hapse ancak birkaç gün dayanır; bu yalnızca yabani bir hayvan gibi özgürlüğe ihtiyaç duyduğu ve tutsaklığa katlanamadığından değil, özellikle, beyazların haksız olduğunu bilmesinden dolayıdır. Beyazların yasası buysa, bu yasa adil değildir. Bir nöbetçiyi yere devirip kurşun yağmuru altında hapisten kaçar.

Uysal gemici artık gerçek bir suçludur. Bütün adalarda aranır ama fazla uzağa gitmeye gerek yoktur; rahatça, hiç çekinmeden köyüne dönmüştür o. Tekrar yakalanıp uzak bir adaya sürülür ve kürek cezasına çarptırılır. Kırbaç altında bir süre çalıştıktan sonra yine kaçar, baş döndürücü bir uçurumdan denize atlar, bir yelkenli çalıp günlerce aç susuz, kendi adasına doğru yol alır; en sonunda, tam filme adını veren kasırga kopmak üzereyken yorgun argın karaya çıkar. Bütün şiddetiyle patlayan kasırgada bizimki, Amerikan filmlerindeki tüm kahramanlar gibi, tek başına doğaya karşı savaşarak, yal-

[1] Orijinal İtalyanca kitapta da İngilizce yazılmıştır. (Çev.)

nız sevgilisini değil, kiliseyi, papazı ve boş yere kiliseye sığınmış olan dini bütün insanları da kurtarır. Böylece, yeniden toplumdaki yerini ve saygınlığını kazanmış olur; yanında kız arkadaşıyla, dağılmakta olan son bulutlardan sıyrılan güneşin ışıkları altında mutlu bir geleceğe doğru ilerler.

Çok kötü anlatılmamış olan, bu basit ve açıkça bireysel öykü Ruslarda bir deprem heyecanı yarattı. Daha film başlamadan bir saat önce, çoğunluğunu çok genç ve silahlı askerlerin oluşturduğu gürültülü ve düzensiz bir kalabalık, güzel ve yarı çıplak Polinezyalı kızı gösteren afişlerle büyülenmiş olarak kapılara dayanmıştı. Çok büyük olmasına karşın, 'Eğik Salon'da herkesin ayakta durması için bile yer olmadığı belliydi; bu yüzden, insanlar birbirlerini dirsekleyip büyük bir inatla içeri girmeye uğraşıyorlardı. Yere düşüp ayaklar altında çiğnenen birisi ertesi gün revire geldi; her yerinin kesinkes kırıldığını sanıyorduk, ama bir-iki çürükten başka bir şeyi yoktu. Bunlar sağlam kemikli adamlardı. Kısacası, kapılar kırılıp parçalandı ve tahtalar sopa gibi kullanıldı; tiyatronun içinde tıkış tıkış ayakta duran kalabalık, daha film başlarken son derece heyecanlı ve dövüşmeye hazırdı.

Perdedekileri birer gölge gibi değil, elle tutulabilecek gerçek birer dost ya da düşman gibi görüyorlardı. Gemici her başarısında alkışlanıyor, avaz avaz hurra sesleri ve tehlikeli biçimde başlar üstünde dönen silahlarla selamlanıyordu. Polisler ve gardiyanlarsa, öfkeli bağrışmalar, 'Defol!' 'Geber!' 'Kahrol!' 'Bırak adamı!' sesleriyle karşılanıyorlardı. Kahramanımız, ilk kaçışından sonra yorgun ve yaralı, yeniden yakalanıp zincire vurulunca, üstelik John Carradine'ın çarpık ve alaycı gülüşüyle aşağılanıp hakarete uğrayınca tam bir kıyamet koptu. Halk masum adamı korumak için çılgınca bağıra-

rak ayağa fırladı, öç almaya giden bir grup gözdağı vererek perdeye doğru yürürken daha az heyecanlı olanlar ya da filmin sonunu görmek isteyenler tarafından yakalanıp geri çekildiler. Perdeye taş, toprak ve kırılan kapıların parçaları yağdı, hatta büyük düşmanın ön planda görünen kocaman bir fotoğrafının tam iki gözü arasına bir asker postalı bile fırlatıldı.

Sonunda, o şiddetli kasırga sahnesine gelindiğinde ortalık bir cadı kazanına döndü; kalabalıkta sıkışıp kalan birkaç kadının çığlıkları duyuldu; derken ortaya bir direk geldi, arkasından bir tane daha; kulakları sağır eden gürültüler arasında direkler başlar üstünden geçip elden ele dolaştı. Önce bunların ne işe yarayacakları belli değildi ama sonra niyetler anlaşıldı. Bu, dışarıda kalıp patırtı yapanların herhalde önceden tasarladıkları bir plandı. Üst balkondaki kadınlar bölümüne tırmanmaya çalışıyorlardı.

Direkler doğrultulup balkona dayandı, ardından birtakım gözü pek, aşırı heyecanlı ve ateşli askerler, çizmelerini çıkarıp köy panayırlarındaki yağlı direklere tırmanırcasına yukarı tırmanmaya başladılar.

O andan sonra, perdedeki gösteri bütün çekiciliğini yitirdi ve herkesin gözü direklere tırmananlara döndü. Bu heveslilerden biri başlar üzerinde biraz yükseldi mi on-yirmi kadar el, bacaklarından tutup aşağı çekiyordu. Böylece, savunucular ve rakipleri olmak üzere iki grup oluştu. Yürekli birisi kalabalıktan sıyrılıp direğe yapışarak kollarıyla kendini yukarı çekmeye girişince, bir ikincisi hemen arkasından aynı direğe tırmanmaya başladı. Tam balkon hizasına gelince birkaç dakika aralarında çekiştiler; üstteki gelişigüzel savurduğu tekmelerle kendini korumaya çalışırken alttaki onu topuklarından

yakalamaya uğraşıyordu. Aynı anda balkonda, Kızıl Ev'in dolambaçlı merdivenlerini bir solukta çıkıp kuşatılan kadınları korumaya giden bir grup İtalyan'ın başları göründü. Koruyucuların ittiği direk sallandı, uzun bir saniye havada dengede kaldı, sonra hâlâ üstüne yapışık olan iki adamla birlikte, oduncuların devirdiği bir çam gibi kalabalığın üstüne yıkıldı. İş bu kerteye gelince, artık bir rastlantı olarak mı, yoksa görevlilerin akıllıca araya girmeleri sonucunda mı bilemeyeceğim, projektörün ışığı söndü ve her yer karanlığa gömüldü; salondaki gürültü ayyuka çıkmıştı, kalabalık bağırıp çağırarak, naralar atarak, sövgüler yağdırarak dışarı çıkmaya, ay ışığına kavuşmaya çalışıyordu.

Herkesin çok üzülmesine karşın, sinema kumpanyası ertesi sabah gitti. O akşam Ruslar bir kez daha, aşırı bir gözü peklikle damlardan ve saçaklardaki oluklardan geçerek kadın bölümüne baskın yapmaya kalkıştılar; ondan sonra da, gönüllü İtalyanlar geceleyin sırayla nöbet tutmaya başladılar. Ayrıca, fazladan bir önlem olarak, tiyatronun üst balkonundaki odalarda yaşayan kadınlar yerlerini boşaltıp kamptaki öbür kadınlara katıldılar ve o kadar özel olmayan ama çok daha güvenli, ortak bir yatakhaneye yerleştiler.

Tiyatro

Her şeye karşın, ağustos ortalarına doğru Ruslarla bir ilişki alanı bulundu. Meslek sırrı gibi saklansa da, yöneticilerin de desteklemesiyle 'Romenlerin' bir varyete programı hazırladığını bütün kamp öğrendi. Provalar, elden geldiğince onarılmış kapısının önüne, içeri yabancıları sokmayan nöbetçilerin dikildiği 'Eğik Salon'da yapılıyordu. Varyetenin numaralarından biri step dansıydı; bu dansta uzman olan titiz bir denizci, küçük bir danışman ve yardımcı grubuyla her gece prova yapıyordu. Bilindiği gibi, bu oldukça gürültülü bir danstır. Bir gün oradan geçen bizim Teğmen bu ritmik sesleri duymuş ve yetkisini resmen kötüye kullanarak nöbetçiyi zorlayıp içeri girmiş. Her zaman olduğu gibi, duygularını belli etmeden, bütün suskunluğu ve somurtkanlığıyla iki-üç provayı izlemiş; sonra hiç beklenmedik bir biçimde tertip komitesine gidip dansa çok düşkün olduğunu, bütün boş zamanlarını ona ayırdığını, çoktan beri özellikle step dansı öğrenmek istediğini söylemiş; böylece denizci, Teğmen'e dans dersleri vermeye davet edilmiş, daha doğrusu bu yolda bir emir almış.

Bu dans dersleri benim o kadar ilgimi çekiyordu ki, Kızıl Ev'in dolambaçlı yollarından geçip karanlık bir köşeye gizlenerek provalara gitmenin bir yo-

lunu buldum. Teğmen akla gelebilecek en iyi öğrenciydi: Son derece ağırbaşlı, hevesli, direşkendi, fiziksel olarak da bu işe yatkındı. Ne kendisine ne öğretmenine bir saniye dinlenme hakkı tanımadan, üstünde üniforması ve çizmeleriyle tam bir saat durmadan dans ederdi.

Bir hafta sonra varyete sahneye konduğu zaman, 'step dansı' numarası herkes için bir sürpriz oldu. Öğretmenle öğrenci hiç teklemeden, kusursuz bir koşutluk ve uyum içinde dans ettiler; seyircilere göz kırpıp gülümseyen öğretmen, kadınların hazırladığı alacalı bulacalı bir Çingene kıyafetindeydi; burnu havada ve gözleri yere dikilmiş Teğmen ise, bir kurban törenindeymiş gibi hüzünlüydü. Doğal olarak üniformasını giymişti, göğsündeki madalyalar ve belindeki tabanca da onunla birlikte dans ediyordu.

Step dansı alkış aldı; fazla bir özellikleri olmayan öteki numaralar da alkış topladı. Bunların arasında klasik Napoli şarkılarından *'I Pompieri di Viggiù'*; adamın birinin, sevdiği kızın kalbini bir demet çiçekle değil bir *ryba* (her günkü leş kokulu balığımız) ile nasıl kazandığını anlatan bir skeç; Bay Unverdorben'in yönettiği koronun söylediği *Montanara* şarkısı vardı. Ama olağandışı iki skeç, layık oldukları başarıyı kazanıp çılgınca alkışlandılar.

Michelin lastiklerinin ünlü *Bibendum*'unu andıran tombalak, şişko bir adam ayrık bacaklarıyla, beceriksiz adımlarla sahneye çıktı ve sporcular gibi ellerini başının üstünde birleştirerek seyircileri selamladı. Bu arada iki yardımcısı büyük bir çabayla, haltercilerin kullandığı türden, iki yanına koskoca iki tekerlek takılmış bir sırığı yuvarlayarak onun yanına getirdiler.

Şişko eğildi, sırığı yakaladı, bütün kaslarını gerdi; yok, yerinden kımıldatamadı. O zaman peleri-

nini çıkardı, özenle katlayıp yere serdi ve bir deneme daha yaptı. Halteri bu kez de kaldıramayınca ikinci pelerinini de çıkarıp birincinin yanına koydu; böylece yavaş yavaş üstündeki bütün sivil ve askeri pelerinleri, trençkotları, cüppeleri, paltoları çıkardı. Sporcu, gözlerimizin önünde yavaş yavaş küçülüyor, sahne giysilerle doluyor ama halter, toprağa kök salmış gibi yerinden kımıldamıyordu.

Paltolar bitince sıra her türden cekete geldi (bunların arasında, azınlıkta olan bizlerin onuruna, çizgili bir *Häftling* ceketi vardı); arkasından bir yığın gömlek çıkardı, yere koyduğu her giysiden sonra bir kez daha halteri kaldırmaya yelteniyor, sonra hiçbir sabırsızlık ya da şaşkınlık göstermeden soyunmayı sürdürüyordu. Yalnız, dördüncü ya da beşinci gömleği çıkarırken bir an durdu. Gömleği kaldırıp önce uzaktan sonra yakından dikkatle inceledi, maymun gibi çevik hareketlerle yakasını ve dikiş yerlerini yokladıktan sonra, hayali bir biti başparmağıyla işaretparmağı arasına sıkıştırıp çıkardı. Korkudan büyümüş gözlerle bite baktı, yavaşça yere koydu, çevresine tebeşirle bir daire çizdi, geri dönüp artık bir tüy gibi hafiflemiş olan halteri tek eliyle yakalayıp kaldırdı ve bir vuruşta biti ezdi.

Bu kısa aradan sonra, büyük bir ağırbaşlılık ve dinginlikle, ikide bir boş yere halteri kaldırmaya uğraşarak gömleklerini, pantolonlarını, çoraplarını ve kuşaklarını çıkarmayı sürdürdü. En sonunda, dağ gibi yığılmış giysilerin ortasında donla kaldı, yüzünü örten maskeyi de çıkarınca karşımızda, Cesare'nin *Scannagrillo* (çekirge yüzen) diye çok yerinde bir ad taktığı, kısacık boylu, zayıf, canlı, kıpır kıpır, yerinde duramayan, herkesin sevdiği sevimli aşçımız Gridacucco'yu gördük. Bir alkış tufanı koptu. Çekirge yüzen şaşkın şaşkın çevresine bakındı, sonra birden seyircilerden korkmuş gibi, herhalde

kartondan yapılmış olan halteri koltuğunun altına sıkıştırıp tabana kuvvet kaçtı.

Bir başka büyük başarı, 'Üç Köşeli Şapka' şarkısıydı. Bu, hiçbir anlamı olmayan ve boyuna yinelenen dört satırdan oluşan bir şarkıydı; 'Şapkamın üç köşesi var – Üç köşelidir şapkam – Üç köşeli olmasaydı – Olmazdı benim şapkam' ve çok söylenmekten öyle eskimiş ve yavanlaşmış bir ezgiydi ki, kimse nereden geldiğini bilmiyordu. Ama bir özelliği vardı: Her yinelenişinde, dört dizenin bir sözcüğü atlanıyor, onun yerine bir hareket yapılıyordu; bükülüp başa götürülen el 'şapka', göğse bir vuruş 'benim', parmakları çapraz yapmak 'köşe' anlamına geliyor ve yavaş yavaş son sözcük de elendikten sonra şarkı, ya hareketlerle ifadesi olanaksız birkaç fiilin kekelenmesi ya da uyumlu devinimlerle vurgulanan tam bir sessizlikle sona eriyordu.

Karma 'Romen' toplumunda herhalde tiyatronun kanlarına işlediği birileri vardı; bu çocukça saçma şarkı onların yorumuyla, sembolik ve huzur kaçırıcı titreşimler, gizemli simgelerle dolu uğursuz bir pantomim haline gelmişti.

Aletlerini Rusların sağladığı küçük bir orkestra alçak tonlarda boğuk ve yorgun bir ezgi çalmaya başlıyor, derken, ezgiye uyarak sallanan, kara pelerinlere bürünmüş, başlarındaki kara kukuletalardan derin, morumsu çizgilerle dolu, ölü beyazlığında, çökmüş yüzleri görünen karabasan gibi üç gölge ağır ağır sahneye çıkıyordu. Ellerinde uzun ve sönmüş mumlarla sendeleyerek, ağır dans adımlarıyla ilerliyor, sahnenin ortasına gelince, tempoyu hiç bozmadan pimpirik ihtiyarlar gibi zorlukla eğiliyor ve bellerini tuta tuta halkı selamlıyorlardı; bütün seyircilerin yüreklerini daraltan bu eğilip kalkma iki uzun dakika alıyordu. Bin bir güçlükle yeniden doğruldukları zaman orkestra susuyor ve üç hayalet

cılız ve titrek seslerle o saçma şarkıyı söylemeye başlıyorlardı. Dizeleri yineledikçe atladıkları sözcüklerin bıraktığı ve el hareketleriyle doldurdukları boşluklar çoğaldıkça, zayıflayan sesleriyle birlikte sanki yaşamları da uçup gidiyor gibiydi. Boğuk bir davulun nabız gibi atan uyumlu vuruşlarıyla belleri ağır ağır, amansızca, bir daha iyileşmemecesine bükülüyordu. Orkestranın, oyuncuların ve seyircilerin mutlak sessizliği içinde yinelenen son dizeler dayanılmaz bir can çekişme, bir ölüm hırıltısı gibiydi.

Sözsüz şarkı bittikten sonra orkestra yine mutsuz ve iç karartıcı ezgisine başlıyordu; her yanları titreyen üç hayalet son bir çabayla eğiliyor, sonra inanılmaz biçimde yeniden yavaş yavaş doğruluyor, korkunç, tüyler ürpertici duraklamalarla ama tempoyu hiç aksatmadan, perdenin arkasında bir daha geri dönmemecesine kayboluyorlardı.

'Üç Köşeli Şapka' gösterisi soluk kesiciydi ve her gece, alkışlardan çok daha etkili olan bir sessizlikle karşılanıyordu. Neden? Belki de, bu olağandışı, ürkütücü görünüşün altında, tembellik ve sürgün acısından, uğraşlar ve üzüntüler bittikten sonra insanın kendini kendinden koruyacak bir şey kalmamasından kaynaklanan ortak bir düşün ağır soluğu hissediliyordu. Belki onda, kendi yaşamımızın ve genelde tüm yaşamın hiçliğiyle güçsüzlüğünü anlıyor, sağduyunun uykuya dalmasının yarattığı canavarların kambur ve çarpık yüzünü görüyorduk.

Bunu izleyen simgesel oyun çok daha zararsız, çocukça ve gülünçtü. Zaten, adının 'Miskinlerin Deniz Kazası' olmasından da ne olduğu belliydi. Miskinler, eve dönüş yolunda kaybolup durgun, sıkıcı bir yaşama alışan biz İtalyanlardık; kazaya uğradıktan sonra çıktığımız ıssız ada, Staryje Doroghi

idi; yamyamlar da açıkça onlar, yani komutanlıktaki kodaman Ruslardı. Bunlar tam birer yamyamdı; dövmeli gövdeleriyle yarı çıplak sahneye çıkıyor, aralarında anlaşılmaz, ilkel bir dille konuşuyor, çiğ çiğ kanlı insan etleri yiyorlardı. Dallar ve yapraklardan yapılmış bir kulübede oturan başkanlarının iskemle gibi kullandığı, hep dörtayak üstünde duran beyaz bir kölesi, göğsünde de, saatin kaç olduğunu anlamak için değil, hükümet kararlarındaki kehanetleri okumak için arada bir baktığı kocaman bir çalar saati vardı. Kendisini ve resmi görevini böyle kaba ve acımasız bir tarzda alaya alan bir oyuna izin veren bizim kampın sorumlusu Albay Yoldaş ya çok esprili ya aşırı hoşgörülü ya ahmak olmalıydı; ya da belki, Rusların her yerde kendini gösteren lütufkâr umursamazlıklarına, Oblomov'a[1] yakışır savsaklıklarına, tarihlerinin o mutlu döneminde de tanık oluyorduk.

Aslına bakılırsa, en azından bir kez, komutanlığın bu taşlamayı hazmedemediğinden ve sahneye konulmasına izin verdiğine pişman olduğundan kuşkulandık. 'Deniz Kazası'nın ilk gösterisinden sonra, gece yarısı Kızıl Ev'de bir kıyamet koptu; yatakhanelerden gelen çığlıklar, tekmelenen kapılar, Rusça, İtalyanca ve kötü bir Almanca ile yağdırılan emirler duyuldu. Katowice'den gelen ve buna benzer bir kargaşayı yaşamış olan bizler pek fazla korkmadık ama ötekilerin, özellikle senaryodan sorumlu olan 'Romenlerin' ödleri koptu; Rusların bir misilleme yapacakları söylentisi hemen yayıldı; en kuruntulu olanlar Sibirya'yı bile düşünmeye başladılar.

Ruslar, o gece her zamankinden daha asık suratlı ve kibirli görünen Teğmen aracılığıyla hepimize yataktan kalkıp çarçabuk giyinmemizi emrettiler, sonra da bizi binanın yılankavi koridorlarından

[1] Gonçarov'un ünlü romanının kahramanı. (Çev.)

birinde sıraya dizdiler. Aradan yarım saat, bir saat geçti, hiçbir şey olmadı; kuyruğun sonlarında olanlar –ben de bunlardan biriydim– baş taraftakilerin ne yaptıklarını bilmediklerinden, bir adım ilerleyemiyorlardı. 'Miskinler'e bir misilleme yapılacağının dışında, en akla gelmez varsayımlar ağızdan ağıza dolaşıyordu: Ruslar faşistleri ortaya çıkarmaya karar vermişler; ormandaki iki kızı arıyorlar; hepimizi belsoğukluğu muayenesinden geçirecekler; *kolhoz*'larda çalıştıracak insan arıyorlar ve Almanlar gibi uzman olanları istiyorlar. Derken, bir İtalyan'ın sevinçle gülerek geçtiğini gördük. Elinde tuttuğu bir deste rubleyi sallayarak, "Para veriyorlar," dedi. Hiç kimse inanmadı ama az sonra aynı haberi doğrulayan ikinci, arkasından üçüncü bir İtalyan geçti. Bu olay tam olarak hiçbir zaman anlaşılmadı (ama zaten neden Staryje Doroghi'de olduğumuzu, burada ne yaptığımızı anlayan oldu mu acaba?). En akıllıca yorum, en azından bazı Sovyet bürolarına göre savaş tutsağı sayılamayacağımızdan, çalıştığımız günlerin ücretinin ödenmesi gerektiği yolunda olandı. Ama bu günler nasıl hesaplanacaktı? Hemen hemen hiçbirimiz ne Staryje Doroghi'de ne de daha önce, Ruslar için çalışmıştık; o zaman, çocuklara da para ödemeleri gerekirdi ve de her şeyden önce, bu gürültülü patırtılı tören neden sabahın üçü ile altısı arasında yapılıyordu? Bütün bunlar hiçbir zaman açıklığa kavuşamayacaktı.

Ruslar akıl sır ermez hesaplara göre ya da gelişigüzel, hepimize adam başına otuz ile seksen ruble arasında bir ücret ödediler. Bu büyük bir para sayılmazdı ama herkesi sevindirdi, hiç olmazsa birkaç günlük lüksümüzü karşılayabilirdi. Olay hakkında değişik fikirler yürüterek sabaha karşı yataklarımıza döndük ama hiç kimse bunun uğurlu bir işaret,

gaipten gelen bir ses gibi yakında evlerimize gönderileceğimizin belirtisi olduğunu fark etmedi.

O günden sonra, ortada resmi bir bildiri olmadığı halde, işaretler çoğalmaya başladı. Bunlar çok küçük, belli belirsiz, ürkek işaretlerdi ama herkeste en sonunda bir hareket başladığı, yakında bir şeyler olacağı duygusunu uyandırmaya yetiyordu. Günün birinde, daha bıyıkları terlememiş genç Rus askerlerinden oluşan, ortama uyum sağlayamamış, şaşkın bir keşif kolu çıkageldi. Avusturya'dan geldiklerini ve çok yakında yabancıları götürmek üzere yine trenle yola çıkacaklarını söylediler. Ama nereye gideceklerini bilmiyorlardı. Aylardır boş yere yazdığımız dilekçelerden sonra komutanlık nihayet ihtiyacı olanlara ayakkabı dağıttı. Ve son olarak, göğe çekilen İsa gibi, Teğmen de ortadan kayboldu.

Bütün bunlar çok çapraşık, anlaşılmaz ve değişik anlamlara gelebilecek şeylerdi. Yakında yola çıkacağımız doğru olsa bile, yine kimbilir nereye değil de evlerimize yollanacağımızı kim garanti edebilirdi? Rusların davranışları hakkında artık epeyce deneyimli olduğumuzdan fazla umutlanmamak ve tedbiri elden bırakmamak gerektiğini biliyorduk. Havalar da huzursuzluğumuzu artırıyordu; eylülün ilk gününden sonra gökyüzü bulutlandı, hava soğudu, nem oranı arttı ve durumumuzun ne kadar tehlikeli olduğunu anımsatan ilk yağmurlar başladı.

Yollar, çayırlar ve tarlalar ıssız bataklıklara dönüştüler. Kızıl Ev'in tavanlarından sular akıyor, geceleri acımasızca yataklarımızı ıslatıyordu; camsız pencerelerden de içeri su giriyordu. Hiçbirimizin kalın giysisi yoktu. Dışarıda, ormandan arabalarla odun ve çalı demetleri getiren köylülere rastlıyorduk; bazıları evlerini onarıyor, damlardaki samanları düzeltiyordu. Kadın-erkek herkes çizme giymişti. Rüzgâr bu evlerden, içimize korkular salan yeni

bir koku taşıyordu: yanan yaş odunlardan yükselen göz yaşartıcı is kokusu, yaklaşan kışın kokusu. Bir kış daha, üçüncü kışımız – hem de nasıl bir kış.

En sonunda bildiri geldi; eve döneceğimizi, kurtulduğumuzu, çok uzun zamandır amaçsızca oradan oraya taşınmamızın sona erdiğini muştulayan bildiri iki yepyeni ve alışılmadık biçimde, iki ayrı yoldan geldi, inandırıcıydı, tüm kaygılarımızı giderdi. İyi haber bize önce tiyatroda ve tiyatro aracılığıyla, daha sonra da, çamurlu yollardan gelen saygın ve tuhaf bir elçiyle ulaştı.

Geceydi, yağmur yağıyordu ve 'Eğik Salon' tıklım tıklım doluydu (akşamları, nemli battaniyelerimize sarınmadan önce yapacak başka ne vardı ki?); 'Miskinlerin Deniz Kazası' dokuzuncu ya da onuncu kez oynanıyordu. Bu temcit pilavı gibi boyuna yinelenen oyunu, günlük yaşamımızla inceden inceye alay ettiği, kimseyi kırmadan herkese küçük taşlar attığı, bazı noktalara mim koyduğu için yine de eğlenceli ve ilginç buluyorduk. Hepimiz oyunun her temsilini izlemiş olduğumuzdan artık neredeyse bütün konuşmaları ezberlemiştik ve aslında olduğundan daha vahşi görünen bir Cantarella'nın miskinlerin önde gelenlerini pişirmek için yamyam Rusların ısmarladığı kocaman tencereyi yaptığı sahne, artık her kez bizi daha az güldürüyor, geminin geldiği son sahne ise, daha çok içimize dokunuyordu.

Oyunda, doğal olarak, ufukta bir yelkenin göründüğü, bütün kazazedelerin de sevinç gözyaşları içinde kıyıya koştuğu bir sahne vardı. O gün, bu uzun bekleyişten beli bükülmüş, bembeyaz saçlı en yaşlı kazazedenin parmağıyla denizi gösterip, "Bir gemi!" diye bağırdığı, hepimizin de boğazlarımız düğümlenmiş olarak bu mutlu sonu görmeye ve sonra yine inlerimize dönmeye hazırlandığımız an, baş

yamyamın tam bir *Deus ex machina*[1] gibi gökten düşercesine yukardan sahneye indiği görüldü. Sonra boynundaki çalar saati, burnundaki halkayı ve kafasındaki tavuk tüylerinden çemberi çıkarıp, "Yarın gidiyoruz," diye gürledi.

Hepimiz donakalmış, ilk başta ne demek istediğini de anlayamamıştık. Yoksa bu da bir şaka mıydı? Ama yamyam sözlerine devam etti: "Doğru söylüyorum, bu oyun değil, bu sefer gerçek. Telgraf geldi, yarın hepimiz evlerimize dönüyoruz." Bu kez, senaryoda olmayan bu sahneden şaşkına dönmüş Rusları bir anda ezip geçen aktörler, seyirciler, figüranlardan oluşan bir İtalyan kalabalığıydı, yani bizlerdik. Karmakarışık bir halde tiyatrodan çıktık; önce yanıtları olmayan bir yığın soru soruldu ama sonra Albay'ı gördük; çevresini saran İtalyanlara başıyla evet işareti yapıyordu. İşte o zaman saatin gelip çattığını anladık. Ormanda ateşler yaktık, hiç kimse uyumadı, gecenin geri kalan bölümünü şarkılar söyleyip dans ederek, birbirimize geçmiş günleri anlatarak, yitirdiğimiz arkadaşları anarak geçirdik. Acıların bulaşmadığı mutluluklar insanlara göre değildir.

Ertesi sabah Kızıl Ev oğul veren bir arı kovanı gibi kaynaşıp uğuldarken yoldan küçük bir arabanın geldiğini gördük. Buralardan çok az taşıt geçtiği için merak ettik; üstelik bu askeri bir taşıt da değildi. Araba kampın önünde yavaşladı, sonra dönüp içeri girdi ve Kızıl Ev'in o biçimsiz cephesi önündeki toprak yolda sarsıla sarsıla ilerlemeye koyuldu. O zaman, bunun hepimizin tanıdığı bir FIAT 500 A, süspansiyonları çarpılmış, paslı ve külüstür bir *Topolino* olduğunu gördük.

Arabanın girişin önünde durmasıyla bir meraklı kalabalığı tarafından sarılması bir oldu. İçinden bin bir zorlukla, olağanüstü bir adam indi. Araba-

[1] Bütün sorunları çözen kimse; beklenmeyen sonuç. (Çev.)

dan çıkamıyordu bir türlü, çok uzun boylu, iriyarı, kırmızı yüzlü, üzerinde o güne kadar hiç görmediğimiz bir üniforma olan biriydi bu. Bir Sovyet generali, bir orgeneral, bir mareşaldi. General kapıdan çıkmayı başardıktan sonra küçücük araba yerden bir karış kadar yükseldi, süspansiyonlar da rahat bir soluk aldılar. Adam gerçekten arabadan daha büyüktü ve içine nasıl sığdığı da anlaşılır gibi değildi. Ayağa kalkınca, göz alan iri cüssesi daha da büyümüş, iyice göze çarpar hale gelmişti sanki. Sonra, arabadan katlanmış, kara bir şey alıp açtı. Bu, tahtadan iki uzun apoleti olan ve yere kadar uzanan bir pelerindi. Alışkın, rahat bir devinimle pelerini sırtına aldı, böylece yuvarlak hatlı gibi görünen gövdesi birden dört köşe oluverdi. Arkadan bakılınca, iki metre uzunluğunda ve bir metre genişliğinde görkemli kara bir dikdörtgeni andıran bu adam, kendisinden bir baş kısa olan, şaşkın şaşkın bakan iki sıra insanın arasından geçerek geniş ve düzgün adımlarla Kızıl Ev'e doğru yürüdü. O koca gövdesiyle dar kapıdan nasıl geçecekti? Ama iki apoletini kanat gibi arkaya büküp içeri girdi. Hurda, külüstür bir arabayla çamurlu yollardan geçip tek başına buraya gelen bu Tanrısal haberci, Bolşevik ihtilalinin öncülerinden, Karelya ve Stalingrad kahramanı Mareşal Semyon Konstantinoviç Timoşenko'nun ta kendisiydi. O yörenin insanı olan Ruslar tarafından ancak birkaç dakika süren, çok ölçülü bir törenle karşılandıktan sonra yine dışarı çıktı ve çayırın ortasında balık pişen tencerelerin, asılı çamaşırların arasında biz İtalyanlarla, tıpkı Tolstoy'un ünlü *Savaş ve Barış* romanındaki kaba saba Kutuzov gibi, çok doğal ve içten bir sohbete daldı. 'Romenlerle' akıcı bir Romence konuşuyor (kendisi Besarabya kökenliydi) ve biraz İtalyanca bile biliyordu. Nemli rüzgâr, yemeyi içmeyi seven bu askerin güneşten yanmış kırmızı yüzüyle hiç uyuşmayan kır saçlarını

karıştırıyordu. Haberin gerçekten doğru olduğunu ve çok yakında yola çıkacağımızı söyledi: 'Savaş bitti, herkes eve'; bize eşlik edecek muhafız alayı da, yol için yanımıza alacağımız yiyecekler de hazırdı, kâğıtlarımız da düzenlenmişti. Bir-iki gün içinde Staryje Doroghi İstasyonu'nda bir tren bizi bekliyor olacaktı.

Staryje Doroghi'den Yaş'a

Tiyatrodaki yamyamın dediği gibi 'yarın' yola çıkmayışımıza kimse şaşmadı. Her zaman bir nedeni olan anlambilimsel bir erteleme yüzünden, 'yarın' sözcüğünün Rusça karşılığının çok daha az kesin ve mutlak olduğunu çeşitli durumlarda saptamıştık; 'yarın' Rus âdetlerine uygun olarak çoğu kez 'yakınlarda bir gün', 'bu aralarda', 'pek uzak olmayan bir gelecekte' anlamına gelir; kısacası, zamanı sınırlayıcı etkisi o kadar belirgin değildir. Onun için ne şaşırdık ne de gereğinden fazla üzüldük. Gidişimiz kesinleşince, bu uçsuz bucaksız topraklara, kurtuluşumuzu borçlu olduğumuz savaşa tanıklık etmiş bu tarlalara ve ormanlara, ezelden beri var olan bu tertemiz, bozulmamış ufuklara, bu güçlü ve hayatı seven insanlara ne kadar bağlandığımızı, onların nasıl benliğimize girdiklerini ve yaşamımızın eşsiz bir döneminin onurlu ve canlı anıları olarak çok uzun zaman içimizde kalacaklarını büyük bir hayretle fark ettik.

Böylece, 'yarın' değil ama bildiriden birkaç gün sonra, 15 Eylül 1945'te grup halinde Kızıl Ev'i terk edip şen şakrak Staryje Doroghi İstasyonu'na gittik. Tren oradaydı, bizi bekliyordu, gözlerimiz bizi aldatmıyordu; kömür de vardı, su da vardı ve görkemli, anıtsal lokomotif doğru yöne bakıyordu. Bir koşu gi-

dip lokomotife dokunduk; yazık ki soğuktu. Kör hatta altmış tane oldukça eski, kırık dökük yük vagonu duruyordu. Sevinçli bir heyecanla, hiç kavga çıkarmadan vagonlara doluştuk; bin dört yüz kişiydik, demek oluyor ki her vagona yirmi-yirmi beş kişi düşüyordu; eski deneyimlerimize oranla, bu çok rahat ve huzurlu bir yolculuk yapmak demekti.

Tren hemen kalkmadı; doğruyu söylemek gerekirse ancak ertesi gün kalktı. Küçücük istasyondaki görevliye soru sormak boşunaydı; bir şey bildiği yoktu. Beklediğimiz sürede istasyondan ancak iki-üç tren geçti ve değil durmak, yavaşlamadılar bile. Bunlardan biri yaklaşınca, istasyon şefi perona çıkıyor, ucuna bir torba asılı olan, dallardan örülmüş bir halkayı trene doğru uzatıyor, makinist hızla geçen trenden kolunu uzatıp elini halkaya geçiriyor, çekip aldıktan sonra buna benzer bir başka torbayı yere fırlatıyordu. Bu, Staryje Doroghi'nin dünyayla tek bağlantısı olan posta servisiydi.

Bunun dışında, çevreye tam bir sessizlik ve durağanlık egemendi. Alçak bir tepenin üzerinde yer alan istasyonun çevresinde, yalnızca batıda kara bir çizgi gibi duran ormanla sınırlanan ve demiryolunun baş döndürücü uzun şeridiyle kesilen ova göz alabildiğine uzanıyordu. Ovanın tekdüzeliğini bozan tek şey, birbirinden çok uzak yerlerde otlayan davarlardı. Uyumadan beklediğimiz uzun gecede, çobanların uzaktan gelen hafif ve uyumlu ezgileri duyuluyordu; önce birisi başlıyor, derken bir başkası kilometrelerce uzaktan onu yanıtlıyor, sonra biri daha, arkasından biri daha ve ufkun her köşesinden sesler bize kadar ulaşıyordu; sanki toprak şarkı söylüyor gibiydi.

Gece için hazırlığımızı yaptık. Aylarca oradan oraya taşındığımız için artık örgütlenmiş bir topluluktuk; o yüzden vagonlara gelişigüzel değil, kendi-

liğinden oluşmuş çekirdek aileler gibi yerleşmiştik. 'Romenler' on kadar vagonu doldurmuşlardı; üç vagon kimsenin istemediği ve kendileri de kimseyi istemeyen San Vittore'den gelme hırsızlara, üç vagon da yalnız yaşayan kadınlara ayrılmıştı; dört-beş vagonda da, nikâhlı olsun olmasın, birlikte yaşayan çiftler kalıyordu; yatay olarak ortalarından bölünüp iki kata ayrılan ve içlerinde asılı olan çamaşırlarla kendilerini hemen belli eden iki vagonda çocuklu aileler vardı. Hepsinin arasında ilk göze çarpan orkestra vagonuydu: Burada 'Eğik Salon'un tiyatro ekibi, ayrılık ânında Rusların büyük bir sevecenlikle armağan ettikleri (aralarında bir de piyanonun bulunduğu) aletleriyle, tam ve eksiksiz olarak yerini almıştı. Bizimki, Leonardo'nun önayak olmasıyla revir vagonu ilan edilmişti; aslında Leonardo'nun ne stetoskopu ne de şıringası vardı, yerler de öbür vagonlardan daha az sert olmadığına göre, bu biraz kurumlu ve tutarsız bir addı ama öte yandan, trende sağlığından şikâyetçi tek kişi yoktu ve bütün yol boyunca hiçbir hastamız olmadı. Bizim vagonda yirmi kişi kadardık; bunların arasında, doğal olarak Cesare ve Daniele'ye ve daha az doğal olarak Moro, Bay Unverdorben, Giacomantonio ve Velletrano, on beş kadar da eski savaş tutsağı vardı.

Vagonun kuru tahtalarına uzanıp arada uyuklayarak çok huzursuz bir gece geçirdik. Sabah oldu; lokomotifin bacasından dumanlar çıkıyordu, makinist yerini almış ve Tanrısal bir soğukkanlılıkla, gerekli basınç için kazanın kaynamasını bekliyordu. Öğleye doğru lokomotif homurdandı, harikulade derin ve madeni bir sesle silkindi, bacasından kara dumanlar püskürdü, pistonlar gerildi ve tekerlekler dönmeye başladı. Şaşkın şaşkın birbirimize baktık. Demek direnmiş, sonunda da kazanmıştık. Toplama kampında ıstıraplar içinde, sabırla geçen bir yıldan;

kurtuluştan sonra bastıran ölüm dalgasından; dondurucu soğuklar, açlık ve Yunanlı'nın küçümseme dolu, kibirli arkadaşlığından; Katowice'deki hastalık ve sefaletten; Rus steplerinde kendimizi sönmüş yıldızlar gibi sonsuza dek dolanıp durmaya mahkûm hissederek anlamsızca oradan oraya gitmekten; Staryje Doroghi'deki uyuşuk yaşamdan ve acı özlem duygusundan sonra, demek artık yokuş yukarı çıkmaya başlamıştık, eve doğru gidiyorduk. İki yıl boyunca felçli kaldıktan sonra zaman eski gücünü ve değerini yeniden kazanmış, yine bizim için çalışmaya başlamıştı; böylece, uzun yaz mevsiminin uyuşukluğu da sona eriyor, yaklaşan kış tehlikesi bizi daha da sabırsızlandırıyor, günleri ve kilometreleri iple çeker oluyorduk.

Ama çok geçmeden, daha yolculuğumuzun en başında, sabırsızlık saatinin henüz gelmediğini anladık. Bu mutlu yolculuk, uzun ve yorucu sürprizlerle dolu, büyük serüvenimizin içinde küçük bir tren serüveni olacak gibi görünüyordu. Daha sabır, öngörülemeyecek kadar çok sabır gerekiyordu.

Trenimizin uzunluğu beş yüz metreden fazlaydı; vagonlar da, raylar da kötü durumda, hızımız azdı, saatte kırk-elli kilometreyi geçmiyordu. Demiryolu tek hattı. Duraklama yapabileceğimiz kadar uzun bir kör hattı olan istasyonlar çok azdı; çoğu zaman trenimiz iki bölüme ayrılarak, yoldan başka katarların geçebilmesi için zor ve uzun manevralarla yan hatlara çekiliyordu.

Trende, makinisten ve yolda bize eşlik etmek için Avusturya'dan bizi almaya gelmiş, on sekiz yaşlarında yedi Rus askerinden başka görevli yoktu. Genç askerler tepeden tırnağa silahlı olmalarına karşın, hiçbir otoriteleri olmayan, pratik zekâdan

tümüyle yoksun, tatile çıkmış öğrenciler gibi neşeli, toy, uysal iyi aile çocuklarıydılar. Her durduğumuz yerde, omuzlarına asılı kocaman Parabellum tabancalarıyla, kibirli ve işgüzar bir edayla, peronlarda aşağı yukarı dolaştıklarını görürdük. Sanki bir yerden bir yere nakledilen tehlikeli haydutların korumasını yapıyormuş gibi çalım satarlardı ama bu sırf gösterişti; çok geçmeden, denetimlerinin gittikçe daha çok, trenin orta bölümünde bulunan, ailelere ayrılmış olan iki vagona yöneldiğini fark ettik. Onları çeken genç kadınlar değil, belki de bu gezici Çingene konutlarından yayılan, onlara uzaktaki evleriyle daha yeni arkalarında bıraktıkları çocukluklarını anımsatan belli belirsiz aile atmosferiydi. Ama en bayıldıkları çocuklardı; o kadar ki, ilk birkaç duraktan sonra bütün günlerini aile vagonlarında geçirmeye, yalnızca gece yatmak için kendi vagonlarına dönmeye başlamışlardı. Hepsi terbiyeli, her işe koşan gençlerdi; seve seve annelere yardımcı olur, su taşır, sobalar için odun keserlerdi. İtalyan çocuklarla tuhaf ve tek taraflı bir dostluk kurmuşlardı. Çocuklardan bir sürü oyun öğrenmişlerdi, bunların arasında çember oyunu da vardı; bu uzun ve karışık kuralları olan bir bilye oyunuydu. İtalya'da *Giro*'yu[1] simgeleyen bu oyunun, çok az bisikletin bulunduğu ve bisiklet yarışının yapılmadığı bir ülkeden gelen genç Ruslar tarafından böyle heyecanla benimsenmesini tuhaf bulmuştuk. Ne olursa olsun, bu oyun onlar için büyük bir yenilikti; sabahları ilk durduğumuz yerde yedi genç Rus'un kendi vagonlarından inip koşarak aile vagonlarına gittiklerine, buyurgan bir tavırla kapıları açtıktan sonra uyuyan çocukları yataklarından kaldırıp aşağı indirdiklerine hep tanık oluyorduk. Sonra büyük bir hevesle, süngüleriyle yere çemberi çizer, sırtlarında Parabel-

[1] İtalya'da her yıl yapılan ulusal bisiklet yarışı. (Çev.)

lumlarıyla çömelir ve kalkış düdüğü çalana dek bir dakika bile kaybetmemek için hemen oyuna başlarlardı.

Ayın 16'sı akşamı Bobruisk'e, 17'si akşamı Ovruç'a vardık ve Zmerinka'dan Sluzk'a ve Staryje Doroghi'ye gelirken izlediğimiz, kuzeye doğru giden son yolda gerisin geri gittiğimizi fark ettik. Bazen uyuyarak, bazen gevezelik ederek, bazen pencereden görkemli steplere ve çöllere bakarak sonu gelmez günler geçirdik. Daha ilk günlerde iyimserliğimiz pırıltısını biraz yitirdi. Görünüşe göre sonuncusu olması gereken ve öyle olduğunu umduğumuz bu yolculuk, Ruslar tarafından, akla gelebilecek en anlaşılmaz, en savsak ve umursamaz biçimde düzenlenmişti; daha doğrusu hiç düzenlenmemiş, kimbilir kim ve nerede bir kalem darbesiyle bu işi bir karara bağlamıştı. Üstünde durmadan tartıştığımız ve büyük zorluklarla epey sorunlu yolumuzu çizmeye çalıştığımız haritalardan bütün trende ancak iki ya da üç tane vardı. Kuşkusuz güneye doğru gidiyorduk ama öylesine yavaş ve insanı çıldırtan bir düzensizlikle, anlaşılmaz yol değiştirmeler, hiçbir nedeni olmayan duraklarla ilerliyorduk ki, yirmi dört saatte ancak aşağı yukarı on kilometre yol alabiliyorduk. Korumacılarımızla konuşmaya bile değmezdi; trenle yolculuk etmekten o denli mutlu görünüyorlardı ki nerede olduğumuz ve nereye gittiğimiz onları zerre kadar ilgilendirmiyordu. Sık sık makinistin yanına gidip sorular soruyorduk. Ama, kızgın kazan dairesinden bir yeraltı tanrısı gibi çıkan makinist, kollarını iki yana açıp omuzlarını silkiyor ve eliyle havada doğudan batıya doğru bir yarım daire çizdikten sonra hep aynı yanıtı veriyordu: "Yarın nereye mi gideceğiz? Bilmiyorum canlarım, bilmiyorum. Nerede demiryolu bulursak oraya gideceğiz."

Aramızda, bu kararsızlığa ve zorunlu tembelliğe en zor katlanan Cesare idi. Kuruntulu ve sinirli bir edayla, hasta bir hayvan gibi, vagonun bir köşesine çekiliyor ne bizim yüzümüze ne de dönüp dışarıdaki manzaraya bakıyordu. Ama bu yalnız görünüşte olan bir durgunluktu; insan bir şeyler yapmak isteyince, nerede olsa fırsatını bulur. Ovruç ile Zitomir arasında küçük köylerle dolu bir bölgeden geçerken Cesare'nin gözü birden, pek güvenilir biri olmayan, Katowice çarşısındaki eski ortağı Giacomantonio'nun parmağındaki pirinç yüzüğe ilişti.

"Bunu bana satar mısın?" diye sordu.

Giacomantonio, "Hayır," diye kestirip attı.

"İki ruble veririm."

"Sekiz ruble isterim."

Pazarlık epey sürdü; her ikisinin de bu işi oyalayıcı ve eğlenceli buldukları, zihinsel bir jimnastik saydıkları, yüzüğün salt bir bahane, arkadaşlar arasında oynanan bir oyunun başlangıcı, alışkanlıklarını kaybetmemek için giriştikleri bir alışveriş antrenmanı olduğu belliydi. Ama aslında hiç de öyle değildi; Cesare'nin, her zaman olduğu gibi, ayrıntılı ve kesin bir planı vardı.

Cesare, hepimizi şaşırtan bir aceleyle pazarlığı bırakıp, değerinin kat kat fazlası olan dört rubleyi sayıp çok önem verir gibi göründüğü yüzüğü aldı. Sonra yine köşesine çekildi ve bütün öğleden sonrayı tuhaf birtakım şeyler yaparak geçirdi; neyle uğraştığını merak edip soranları köpek gibi hırlayarak yanından uzaklaştırıyordu; bu meraklıların başında da Giacomantonio vardı. Cesare, cebinden çıkardığı değişik kumaş parçalarıyla, arada hohlayarak yüzüğün her yanını özene bezene parlattı. Sonra yine cebinden bir paket sigara kâğıdı çıkardı ve büyük bir dikkatle, yüzüğe elini değdirmeden, parlatma işini sürdürdü. İkide bir halkayı pencereden gi-

ren ışığa doğru tutuyor, sanki bir pırlantaymış gibi yavaş yavaş döndürüyordu.

En sonunda Cesare'nin beklediği oldu: Tren yavaşladı ve ne çok büyük ne de çok küçük olan bir köyde durduk. Tren bölünmeden aynı hatta kaldığı için uzun süre durmayacağa benziyorduk. Cesare inip peronda bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başladı. Ceketini siper ederek yüzüğü tam göğsünün üstünde gizlercesine tutuyordu; arada bir, bekleşen Rus köylülerine teker teker yanaşıp gizemli bir tavırla yüzüğü ucundan gösteriyor ve sinirli bir sesle, "*Tovariş, zoloto zoloto...*" (Yoldaş, altın altın) diye fısıldıyordu.

Ruslar önce pek kulak asmadılar. Derken, yaşlı bir köylü yüzüğe yakından bakıp kaç para olduğunu sordu. Cesare hiç düşünmeden '*Sto*' (yüz) dedi; bu, altın bir yüzük için çok az, pirinç bir yüzük içinse rezalet boyutta bir paraydı. İhtiyar kırk ruble önerdi ama Cesare çok içerlemiş gibi yaparak bir başkasına yaklaştı... Böylece pazarlığı uzatıp, kim en çok verecek diye bakarak birçok müşteriyi denedi; bir yandan da kulağı kirişte, lokomotifin düdüğünü bekliyor, satışı bitirip hemen trene atlayacağı dakikayı hesaplıyordu.

Cesare yüzüğü ona buna gösterirken, kuşkulu ve heyecanlı köylüler baş başa verip aralarında konuşmaya başlamışlardı. Tam o sırada lokomotifin düdüğü öttü; Cesare yüzüğü en yüksek fiyatı verene bırakıp elli rubleyi cebine indirdiği gibi kalkmakta olan trene atladı. Tren bir metre, iki metre, on metre gitti, sonra yine yavaşladı ve acı bir fren gıcırtısıyla durdu.

Cesare sürme kapıyı kapatmış, aralıktan dışarıyı izliyordu; önce muzaffer bir ifadeyle dolu bakışları gittikçe huzursuz olmaya başlamıştı; sonunda gözleri korkuyla doldu. Az önceki adam, elinde tut-

tuğu yüzüğü öbür köylülere gösteriyordu; elden ele dolaşan yüzük sağa sola çevriliyor, başlar kuşku ve kınamayla sallanıyordu. Sonra düşüncesiz müşterinin, besbelli pişman olarak başını kaldırdığı ve kararlı adımlarla tren boyunca yürüyerek Cesare'nin saklandığı vagonu aramaya başladığı görüldü; bu oldukça kolay bir araştırmaydı, çünkü bizimkinden başka kapısı kapalı vagon yoktu.

İş resmen sarpa sarıyordu; pek keskin gözlü gibi görünmeyen adam belki tek başına vagonu saptayamayacaktı, ama iki-üç arkadaşı heyecanla ona doğru yönü işaret etmeye başlamışlardı. Ansızın kapının yanındaki delikten uzaklaşan Cesare son çareye başvurdu; vagonun bir köşesine çömelip aceleyle, ne bulduysa üstüne örttü. Az sonra, koskoca bir yığın battaniye, yorgan, çuval ve ceketin altında kalmıştı; dikkatle kulak verince, bu yığının altında hafif ve boğuk bir sesin, o ortamda kulağa sövgü gibi gelen dua sözcükleri mırıldandığını duydum.

Ruslar vagonun önünde bağrışıp kapıları yumruklamaya başlamışlardı ki tren büyük bir sarsıntıyla yeniden hareket etti. Yüzü ölü gibi bembeyaz kesilmiş olan Cesare, saklandığı yerden çıktı ama çabucak toparlandı. "Haydi artık arasınlar beni bakalım!"

Ertesi sabah pırıl pırıl bir güneş altında tren Kazatin'de durdu. Bu ad bana hiç yabancı gelmiyordu. Acaba bir yerde mi okumuş ya da duymuştum? Belki de savaş bültenlerinde rastlamıştım ona. Ama daha yakın, daha güncel bir anıyı çağrıştırır gibiydi bu ad, sanki kısa bir süre önce, birisi bana uzun uzun buradan söz etmiş gibi bir duygu vardı içimde. Bu, Auschwitz'den önce değil sonra olmalıydı çünkü anılar zincirim o noktada kopup ikiye ayrılıyordu.

Derken peronda, tam bizim vagonun önünde, kafamdaki bulanık anı birden kişileşti: Galina, Katowice *Kommandantur*'undaki çevirmen-oyuncu-daktilo kız, Kazatinli Galina. Büyük bir sevinç ve bu beklenmedik karşılaşmanın verdiği şaşkınlıkla, onunla selamlaşmak için trenden indim. O uçsuz bucaksız ülkede tek Rus kız arkadaşımı bulmak!

Fazla değişmemişti: Öncekine göre biraz daha iyi giyimliydi, elinde güneşten korunmak için gösterişli bir şemsiye tutuyordu. Ben de fazla değişmemiştim, hiç olmazsa dış görünüş olarak; eskisi kadar cılız ve yetersiz besleniyor gibi görünmüyordum, ama hâlâ yırtık pırtık giysiler içindeydim. Yalnız bir başka açıdan çok zengindim: Arkamda ağır giden, ama her gün beni İtalya'ya biraz daha yaklaştıran, güvenli bir tren vardı. Galina bana iyi yolculuklar diledi. Ne onun ne benim olan bir dilde, düşman dilinde, acele ve çekingen bir-iki laf edip çabucak ayrıldık; zaten tren de kalkmak üzereydi. Sınıra doğru sarsıla sarsıla ilerleyen trende oturmuş, onun elinin ucuz parfüm kokusunun sindiği elimi kokluyor ve yine görüşmüş olmaktan mutlu, birlikte geçirdiğimiz saatleri, söylenmemiş sözleri ve kaçırılmış fırsatları içim burkularak aklımdan geçiriyordum.

Yine Zmerinka'dan geçtik; birkaç ay önce orada geçirdiğimiz acı günleri düşünerek tren duracak diye kuşkulanıyorduk ama hiçbir güçlükle karşılaşmadan yola devam ettik ve hızla Besarabya'yı da aştıktan sonra 19 Eylül akşamı sınırdaki Prut şehrine vardık. Rus sınır polisi zifiri karanlıkta veda eder gibi, treni gürültü patırtı içinde, gelişigüzel bir denetimden geçirdi; dediklerine göre, yurtdışına çıkarılması yasak olan rubleleri arıyormuş, ama biz bütün Rus paralarımızı harcayıp bitirmiştik. Köprüyü geçtikten sonra duran trende, Romanya toprak-

larını bize gösterecek gün ışığını heyecanla bekleyerek uykuya daldık.

Sabah karşılaştığımız manzara gerçekten etkileyiciydi. Şafak söker sökmez kapıları açtığımızda, gözlerimizin önüne şaşılacak kadar evcil bir sahne serildi: Çöl gibi stepler, taş toprak bitmiş, yerlerini Moldavya'nın yeşil tepeleri, çiftlik evleri, samanlıklar ve sıra sıra bağlar almıştı. Artık o anlaşılmaz Kiril harfleri de yoktu ve tam bizim vagonun önündeki bakır pası renginde, mavi-yeşil boyalı, çarpık çurpuk harap kulübenin üstünde açık seçik *'Paine, Lapte, Vin, Carnaciuri de Purcel'* (Ekmek, Süt, Şarap, Domuz Sucuğu) yazıyordu. Gerçekten de kulübenin önünde duran kadın, ayaklarının dibindeki sepetten urgan gibi karış karış ölçtüğü upuzun bir sucuk çıkarıyordu.

Her tarafta kara ceket ve yelekler giymiş, göbeklerinin üstünde saat zincirleri olan, yanık yüzlü, solgun alınlı, bizim köylülerimizi andıran adamlar, neredeyse tıpkı bizimkiler gibi giyinmiş, İtalya'nın Veneto ya da Abruzzo yörelerinden geliyorlarmış hissini veren bisikletli ya da yaya kızlar vardı. Çevrede keçiler, koyunlar, inekler, domuzlar, tavuklar görülüyordu ama sanki vakitsiz ev hayallerine kapılmamızı önlemek istercesine, bir demiryolu geçidinde duran bir deve, bizi yeniden yabancı bir dünyaya döndürdü. Bu, tarih öncesi bir hayvan, yarık dudaklı somağında[1] kurum ve aptalca bir kibir okunan, karmakarışık tüylü, boz renkli, yaşlı, yorgun bir deveydi. İnsanların konuştuğu dil de kulaklarımıza biraz çetrefil geliyordu; kökenlerini ve soneklerini anlıyorduk ama daha farklı, yabanıl seslerle binlerce yıllık bir ortak gelişmenin sonucunda, sözcükler bozulup arapsaçına dönmüşlerdi; bu, müziği

[1] Somak: Hayvan yüzünün çıkıntılı ve az çok sivri olan ön kısmı. (Çev.)

bize yakın ama anlam olarak kapıları sımsıkı kapalı bir dildi.

Sınırda, daha geniş aralıklı Sovyet demiryollarına göre yapılmış derme çatma vagonların, Batı raylarına göre ayarlanmış yine derme çatma başka vagonlarla değiştirilmesi gerekiyordu; bu uzun ve yorucu iş epey zaman aldı. Daha sonra Yaş İstasyonu'na girdik; tren de burada üç bölüme ayrıldı; bu da orada saatlerce duracağımıza işaretti.

Yaş'ta iki önemli olay oldu: Ormandaki iki Alman kadın ansızın ortaya çıktılar; bir de, bütün evli 'Romenler' sırra kadem bastılar. Alman kadınların kaçak olarak Sovyet sınırından geçirilmesi, bir grup İtalyan askeri tarafından büyük bir gözü peklik ve beceriyle ayarlanmış olmalıydı; bu olayın ayrıntıları hiçbir zaman kesin olarak öğrenilemedi ama kadınların, sınırı geçtiğimiz tehlikeli geceyi, vagonun döşemesinin altında pistonlarla amortisörler arasında yamyassı yatarak geçirdikleri kulaktan kulağa dolaştı. Ertesi sabah, yağ içindeki, çamurlu Sovyet üniformalarına sarınmış, küstah ve saygısız tavırlarla peronda dolaştıklarını gördük. Artık kendilerini güvencede hissediyorlardı.

Tam o sıralarda 'Romenlerin' vagonlarında şiddetli aile kavgaları baş gösterdi. Buradaki erkeklerin çoğu ya kordiplomatiğe bağlı ya terhis olmuş ya da kendiliklerinden ARMIR'den ayrılmış askerlerdiler; bunlar Romanya'ya yerleşmiş ve buralı kadınlarla evlenmişlerdi. Savaş bitince, hemen hepsi yurda dönmeyi seçmiş, Ruslar da bunları Odessa'ya götürecek bir tren ayarlamıştı, ama Zmerinka'da bizim bahtsız trenimize yüklenerek kötü yazgımızı paylaşmışlardı; bunun ihmal yüzünden mi yoksa bile bile mi yapıldığı hiçbir zaman anlaşılmadı. Romen kadınlar kocalarına çok kızgındılar; kötü sürprizlerden, serüvenlerden, asker trenlerinden ve açık kamplardan usanmış-

lardı. Artık Romanya topraklarına girdiğimiz için kendilerini eve gelmiş sayıyor, burada kalmak istediklerini söylüyor, başka da bir şey demiyorlardı. Kimileri ağlayarak tartışıyor, kimileri kocalarını trenden indirmeye uğraşıyor, en azgınları bavullarını ve ev eşyalarını vagonlardan aşağı fırlatıyor, bu arada ödleri kopan çocuklar bağıra çağıra koşuşup duruyorlardı. Koruma görevlisi Ruslar da koşup gelmiş ama bir şey anlamadan şaşkın ve kararsız bir edayla kalakalmışlardı.

Yaş'ta bütün gün duracağa benzediğimiz için istasyonu bırakıp boş sokaklarda, çamur renginde alçak evlerin arasında dolaşmaya çıktık. Küçücük, eski model tek bir tramvay kentin bir ucundan öbür ucuna gidip geliyordu. Son duraklardan birinden bindiğimiz tramvayın biletçisi Yahudi'ydi ve Yiddiş dili biliyordu. Biraz zorlukla da olsa anlaşabildik. Bana, daha önce Yaş'tan eski savaş tutsaklarını taşıyan başka trenlerin de geçtiğini ve bunlarda Fransızlar, İngilizler, Yunanlılar, İtalyanlar, Hollandalılar, Amerikalılar, her ırktan insan olduğunu söyledi. Bu trenlerin çoğunda yardıma gereksinimi olan Yahudiler de bulunduğundan, yerel Yahudi derneği bir yardım komitesi kurmuştu. Bir-iki saat vaktimiz varsa, bir heyet gibi gidip onları ziyaret etmemizi salık verdi; kuşkusuz bize yardım eder, önerilerde bulunurlardı. Hatta, tramvay nasıl olsa kalkmak üzere olduğu için binmemizi, bizi gerekli durakta indireceğini ve bilet kesmeyeceğini söyledi.

Leonardo, Bay Unverdorben ve ben tramvaya bindik; bomboş, ölü kenti boydan boya geçip bakımsız, köhne, yıkılmak üzere olan bir yapıya geldik; kapı ve pencerelerin yerlerine geçici olarak kalaslar konmuştu. Tozlu ve karanlık bir odada bizden daha varlıklı ve daha iyi durumda görünmeyen iki saygıdeğer yaşlı adam bizi karşıladı; çok sevecen ve iyi

niyetliydiler, odadaki üç iskemleye bizi oturttular, anlattıklarımıza büyük ilgi gösterdiler ve yarı Fransızca yarı Yiddiş dilinde çektikleri acıları, daha birkaç kişiyle birlikte nasıl kurtulduklarını bir solukta anlattılar. Ağlamaya da gülmeye de hazır bir halleri vardı. Ayrılmadan önce, kesinlikle şerefe kadeh kaldırmamız gerektiğini söyleyip bize birer bardak korkunç saf alkol ikram ettiler, ayrıca trendeki Yahudilere dağıtılmak üzere bir sepet üzüm, bir de bütün çekmeceleri ve kendi ceplerini boşaltarak bulup buluşturdukları bir miktar *lei* (Romanya parası) verdiler. Bu para o anda bize astronomik gibi geldiyse de, sonradan ülkedeki enflasyonu hesaba katınca, aslında yalnızca simgesel bir değerinin olduğunu fark ettik.

Yaş'tan Sınıra

Hâlâ yaz mevsiminin sürdüğü kırsal bölgelerden, Ciurea, Scantea, Vaslui, Piscu, Braila, Pogoanele gibi barbar ve şatafatlı adları olan köylerden geçerek birkaç gün daha güneye doğru gittik; 23 Eylül gecesi Ploesti petrol kuyularının alevlerini gördük. Ondan sonra, ne hikmetse makinistimiz batıya döndü ve ertesi gün, güneşin konumundan rotamızın değiştiğini, ters yöne döndüğümüzü fark ettik; yeniden kuzeye doğru gidiyorduk. Kral sarayı olan Sinai Şatosu'nu, ne olduğunu anlamadan hayranlıkla seyrettik.

Bizim vagonda artık nakit para kalmamış, en küçük bir ticari değeri olan her şey ya satılmış ya da başka bir şeyle değiş tokuş edilmişti. Onun için, ara sıra beklenmedik bir talih kuşunun başımıza konduğu ya da bir soygun yapıldığı zamanların dışında, yalnız Rusların verdiği yemeklerle idare etmek zorundaydık; durum kötü değil, yalnızca karmakarışık ve sinir bozucuydu.

Yiyecek sağlama işinden kimin sorumlu olduğu hiçbir zaman anlaşılamamıştı; büyük bir olasılıkla, korumacılığımızı yapan genç Ruslar en yakın sivil veya askeri depolardan en birbirini tutmaz yiyecekleri gelişigüzel topluyorlardı. Tren durup vagonlar birbirlerinden ayrıldığı zaman, her vagondan iki ki-

şi seçilip, gittikçe karman çorman bir gezgin çarşıya dönüşen Rus vagonuna yollanır ve Ruslar, hiçbir kurala uymadan bu temsilcilere her vagonun yiyeceklerini dağıtırlardı. Bu artık günlük bir kumar haline gelmişti; miktarlara gelince; tayınlar bazen az, bazen çok bol keseden olur, bazen de hiçbir şey verilmezdi. Yiyeceklerin kalitesini de, Rusların her şeyi gibi, önceden kestirmek mümkün değildi. Günlerce yalnız havuç, havuç ve yine havuç verdiler; sonra havuç bitti, fasulye başladı. Bu taş gibi sert kuru fasulyeleri pişirebilmek için tencerelere, tenekelere, vagonun tavanına asılmış kap kacaktan elimize her geçene koyup saatlerce suda bırakmak zorundaydık. Gece tren ani bir fren yapınca, tavandan sarkan çanak çömlekten sular ve fasulyeler uyuyanların üstüne dökülür, karanlıkta kıyametler kopar, kavgalar ve gülüşmeler duyulurdu. Derken patates başladı, arkasından *'kaşa'*, sonra hıyar ama zeytinyağsız, hıyarlar bittikten sonra adam başına yarım karavana yağ, daha sonra, herhalde ya sabır çekmek için olacak, ayçekirdeği dağıtıldı. Bir gün çok bol ekmekle sucuk verdiler ve herkes rahat bir soluk aldı; sonra bir hafta boyunca tavuklar gibi yalnız buğday yedik.

Yalnız aile vagonlarında ocak vardı; başka herkes, mola yerlerinde aceleyle yakılan ve tren hareket edince, üstünde yarı pişmiş yemeklerle kavga gürültü içinde, sövüp sayarak söndürülen kamp ateşlerinde yemek pişirirdi. Kulaklarımız lokomotifin düdüğünde, gözlerimiz dumanı görüp koku almış köpekler gibi kırlardan gelen aç serserilerde, başımız önümüzde, gergin ve öfkeli, tıpkı atalarımız gibi üç taş üstünde yemek yapardık. Çoğu yerlerde taş sıkıntısı çektiğimiz için, zamanla her vagonun kendi taşları olmaya başladı. Daha sonra şişler, bü-

yük ustalıkla yapılmış destekler, Cantarella'nın tencereleri ortaya çıktı.

Odun ve su çok büyük sorunlardı. Ama gerekince her şeyin bir çaresi bulunur: Göz açıp kapayıncaya kadar bütün kişisel odunluklar yağma edildi; o ülkelerde yaz aylarında demiryollarının kenarına yığılan kar kazıkları çalındı; çitler, payandalar, hatta bir keresinde (başka bir şey bulunmadığı için) kazaya uğramış bir yük vagonu parçalandı. Bereket, bizim vagonda Moro ve ünlü baltası vardı. Su taşımak için en başta uygun kaplar bulmak gerekiyordu; her vagon ya değiş tokuş ya hırsızlık yoluyla ya da satın alarak bir kova edinmek zorundaydı. Parayla aldığımız bizim kova, daha ilk kullandığımız gün delik çıktı; revirdeki yara bantlarıyla onardığımız kova inanılmaz biçimde Brennero Geçidi'ne kadar ateşe dayandı, sonra dağılıp parçalandı.

Genellikle istasyonlardan su almak olanaksızdı; çeşmenin (o da varsa) önünde bir-iki saniye içinde sonu gelmez bir kuyruk oluşur ve ancak çok az kimse kovasını doldurabilirdi. Bazıları gizliden gizliye lokomotifin su deposuna yanaşırlardı ama eğer makinist fark ederse küplere biner, küfürler savurarak arkalarından kızgın korlar atardı. Yine de, lokomotifin karnından sıcak su çaldığımız oldu; paslı ve çamur gibi yapışkan bu su yemek yapmaya elverişli değildi ama yıkanmak için kullanılabilirdi.

Su almak için en iyi yerler köy kuyularıydı. Sık sık tarlalar arasında bir kırmızı ışığa rastlardık; trenin birkaç saniye mi, yoksa saatlerce mi duracağı hiç belli olmazdı. O zaman hepimiz çabucak kemerlerimizi çözer, bunları tokalarından birbirine geçirip uzun bir ip yapardık; içimizden en hızlı koşan da ipi kaptığı gibi bir kuyu aramaya giderdi. Bizim vagonun en hızlı koşanı bendim ve çoğunlukla bu işte başarılı olurdum ama bir keresinde neredey-

se treni kaçırıyordum. Kovayı kuyuya indirmiş, zorlanarak yukarı çekiyordum ki trenin düdüğünü duydum. Ortak malımız olan kovayla kemerleri bırakırsam, şerefime bir daha silinmeyecek bir leke sürülmüş olacaktı; bütün gücümle ipe asılıp kovayı çektim ve suyu yere boca edip birbirine geçmiş kemerlerin ayaklarıma dolanmasına aldırmadan kalkmış olan trene doğru koştum. Bir anlık gecikme bir aylık gecikme demekti. Hiç durmadan, bir ölüm kalım savaşı vererek iki çitin ve bir parmaklığın üstünden atlayıp tam tren önümden geçerken demiryoluna döşenmiş kaygan kırma taşlara ulaştım. Benim vagonum geçmişti bile; uzanan sevecen ellerden kimileri kovayı, kimileri saçlarımdan, omuzlarımdan, giysilerimden beni yakalayıp son vagona çektiler ve oracığa yığılıp yarım saat kadar baygın yattım.

Tren kuzeye doğru ilerlemeyi sürdürüyordu. Gittikçe daralan bir vadiye girdikten sonra 24 Eylül günü Transilvanya Alpleri'nin Predal Geçidi'ne ulaştı, ardından dondurucu bir soğukta, kurak ve çıplak dağların arasından Braşov'a indi. Burada uzun bir süre kalacağımızın belirtisi olarak lokomotif çözüldü ve her zamanki görünümler başladı: İstasyon ve çevresinde, kısa saplı küçük baltalar taşıyan vahşi ve sinsi yüzlü adamlar peydahlandı; ellerinde kovalarıyla gelen başkaları azıcık su için kavgalara tutuştular; samanlıklardan saman yürütenler veya yerel halkla alışveriş yapanlar, ayak altında dolaşıp bela arayan ya da küçük hırsızlıklara yeltenen çocuklar ortaya çıktı; kadınlar herkesin gözü önünde yıkanmaya, çamaşır yıkamaya, vagon vagon dolaşıp dedikodu yapmaya, unutulmuş eski kavgaları tazelemeye ya da yenilerini çıkarmaya koyuldular. Ateşler yakıldı ve hemen yemek hazırlıkları başladı.

Bizim trenimizin yanında kamyonlar, zırhlı taşıtlar ve yakıt tankerleri taşıyan bir Sovyet askeri yük treni duruyordu. Omuzlarında silahları, üzerlerinde süngüleriyle, çizmeli ve miğferli iki iriyarı kadın asker trenin başında nöbet tutuyorlardı; yaşları belli olmayan bu odun suratlı kadınlar sert ve ürkütücü görünüyorlardı. Benzin tankerlerinin tam önünde ateş yakıldığını görünce haklı olarak bu sorumsuzluğa öfkelenip, "*Nelzya, nelzya*!"[1] diye bağırmaya başlayıp ateşi hemen söndürmemizi emrettiler.

Küfrü basarak herkes ateşini söndürdü; bu emre aldırış etmeyen yalnızca, Rus seferlerine katılmış bir grup kaşarlanmış dağcı askerdi. Bunlar buldukları bir kazı kızartıyor, kadınlar öfkeden kudurmuş bir halde bağırıp çağırırken aralarında sakin sakin konuşmaya devam ediyorlardı. Sonra, oybirliğiyle seçtikleri iki kişi, sanki toplum yararına kendilerini feda edermişçesine sert ve kararlı bir tavırla ayağa kalktı. Kadın askerlere yaklaşıp alçak sesle bir şeyler konuştular. Tartışma şaşılacak derecede kısa sürdü; kadınlar miğferlerini çıkarıp silahlarını bıraktılar, sonra dördü birden, gayet ağırbaşlı ve ciddi bir edayla istasyondan çıktılar ve dar bir yola saparak gözden kayboldular. On beş dakika sonra, sanki odun ifadesinden biraz arınmış, yüzleri hafifçe kızarmış olarak kadınlar önde, gururlu ve dingin erkekler arkada, geri döndüler. Kaz neredeyse kızarmıştı; dördü birden yere çömelerek ötekilerle birlikte kazı parçalayıp aralarında bölüştüler. Bu kısa ateşkesten sonra Rus askerleri silahlarını alıp yeniden nöbete geçtiler.

Braşov'dan sonra yine batıya, Macar sınırına doğru döndük. Yağmur başlamış, durumumuz daha da kötülemişti; ateş yakmak zorlaşmıştı, başka gi-

[1] Olmaz, olmaz. (Çev.)

yecek şeyimiz olmadığı için hep ıslak giysilerimizleydik, her taraf çamur içindeydi. Vagonun damı akıyordu; yalnız birkaç metrekarelik yerde oturulabiliyordu, geri kalan her yer amansızca su içindeydi. Uyumak için yatıncaya kadar kavgalar ve çekişmeler sürüp gidiyordu.

Çok eski bir görüşe göre, her insan topluluğunda kurban olacağı alnına yazılmış biri vardır; her zaman hor görülen, aşağılanan, hakkında saçma ve kötü dedikodular çıkan, herkesin akıl almaz biçimde, sanki aralarında anlaşmış gibi bütün öfkelerini ve zarar verme arzularını yönelttikleri birisi. Bizim vagonun kurbanı da Jandarma'ydı. Bu durumun nedenini saptamak biraz zor olmakla birlikte, ortada bir neden vardı. Jandarma oldukça yakışıklı, yardımsever, uysal, yumuşak başlı, Abruzzo yöresinden gelen genç bir jandarma eriydi. Öyle pek aptal da değildi, tam tersine, epey alıngan ve duygusaldı; o yüzden, vagondaki öbür askerler tarafından kendisine reva görülen bu işkenceden çok derecede üzgündü. Ama işte, jandarmaydı. Bilindiği gibi, jandarma kuvvetleriyle öteki askeri kuvvetlerin araları iyi değildir, birbirlerine pek sevecenlik beslemezler. Jandarmalar aşırı disiplinli, fazla ciddi, saf ve namuslu olmakla yok yere eleştirilir, verilen emirleri körü körüne yerine getirmeleri, gelenekleri, üniformaları alaya alınır. Onlar hakkında kuşaktan kuşağa aktarılan uydurma, gülünç, saçma öyküler bütün kışlalarda dolaşır: çekiç öyküsü, yemin öyküsü gibi. Çok iyi bilinen, son derece aşağılık birinci öyküyü bir yana bırakacağım; ikincisine gelince, benim duyduğum öyküye göre, jandarma kuvvetlerine yeni katılan her genç, gizli, iğrenç, korkunç bir yemin etmeye, başka bazı şeylerin yanı sıra 'babasını ve anasını öldüreceğine' ant içmeye zorlanırmış. Bunu yapmazsa jandarma olamazmış. Bizim zavallı Jan-

darına ağzını açacak olsa birisi, "Hadi ordan, kes sesini, senin gibi anasını babasını öldürenden..." diye başlardı. Ama o, bir gün bile isyan etmemişti. Bunun gibi yüzlerce hakarete bir ermiş sabrı ve kaderciliğiyle katlanıp susardı. Bir gün, taraf tutmadığım için beni bir kenara çekip 'bu ant içme işinin' doğru olmadığına inandırmaya çalışmıştı.

Hepimizi sinir ve kedere boğan yağmurun altında, yalnızca bir kez Alba Julia gibi şanlı bir adı olan çamurlara batmış bir köyde birkaç saat durarak üç gün gittik. 26 Eylül akşamı, Romanya topraklarında sekiz yüz kilometre yol aldıktan sonra, Macar sınırı yakınlarındaki Arad dolaylarında bulunan Curtici Köyü'ne geldik.

Curtici halkı bizim geçişimizin yarattığı felaketi kuşkusuz hâlâ anımsıyordur. Büyük bir olasılıkla, yerel efsanelerden biri olmuştur ve başka yerlerde Atilla ve Timurlenk masallarının anlatıldığı gibi, bizim öykümüz de kuşaklar boyu ocak başında anlatılacaktır. Yolculuğumuzun bu ayrıntısı da hiçbir zaman aydınlatılamamıştı; açıkça görüldüğü gibi, ya Romanya askeri yetkilileri ya da demiryolları artık bizi istemiyorlardı ve 'başlarından atmışlardı'; öte yandan, Macarlar da bizi kabule ve 'üstlenmeye' yanaşmıyorlardı. Böylece tren, biz ve korumacılarımız Curtici'de çivilenip kalmış ve son derece huzursuz yedi gün boyunca köyün altını üstüne getirmiştik.

Curtici belki bin nüfuslu, tarımla uğraşan bir köydü, fazla bir zenginliği de yoktu; biz ise bin dört yüz kişiydik ve her şeye gereksinimimiz vardı. Yedi günde bütün kuyuları kuruttuk, depolardaki bütün odunları tükettik ve istasyonda yakılabilecek her şeyi ateşe verip büyük zararlar verdik; hele istasyon tuvaletlerinden hiç söz etmemek en iyisi. Süt, ekmek, mısır, tavuk fiyatlarında görülmemiş, korkunç

bir artışa neden olduk; satın alma gücümüz sıfıra indiğinden, önce yalnız geceleri, daha sonraları gündüzleri de hırsızlıklar başladı. Yerel geçim kaynaklarından biri olan, ilk zamanlarda çamurlu yollarda düzenli filolar halinde özgürce dolaşan kazlar, bir kısmı yakalandığı, bir kısmı da kümeslere kapandığı için, ortadan kayboldular.

Her sabah, biz uykudayken farkında olmadan tren kalkmıştır diye boş yere umutlanarak kapıları açıyorduk ama değişen hiçbir şey yoktu. Gökyüzü hep karanlık ve yağmurluydu, karşımızda hep aynı çamurdan evler vardı, trense karaya oturmuş bir gemi gibi güçsüz ve hareketsizdi. Ya tekerlekler? Eğilip bizi evlerimize götürecek o tekerleklere bakıyorduk, sanki raylara lehimlenmiş gibi bir milim bile oynamamış, yağmurun altında paslanmaya başlamışlardı. Üşüyorduk, açtık ve kendimizi terk edilmiş, unutulmuş hissediyorduk.

Altıncı gün, herkesten fazla sinirlenip öfkeden kuduran Cesare alıp başını gitti. Curtici'den de, Ruslardan da, bizden de bıktığını, ne çıldırmak ne de Curticililer tarafından gebertilmek niyetinde olduğunu ve insanın, becerikliyse, yalnızken zor durumlardan daha çabuk sıyrılabileceğini söyledi. İstersek biz de peşinden gidebilirdik ama en baştan açık açık söylüyordu: Yoksulluktan usanmıştı, her türlü tehlikeyi göze almaya hazırdı ama işi kısa kesmek ve en acele tarafından para yapıp uçakla Roma'ya dönmek kararındaydı. Onunla gitmeyi hiçbirimizin gözü yemedi; böylece Cesare gitti. Bükreş'e giden bir trene bindi, başından bir sürü serüven geçti ama amacına ulaştı ve bizden daha sonra olsa bile, uçakla Roma'ya döndü. Ama bu bambaşka, burada değil, Cesare izin verirse, başka bir zaman anlatacağım '*de hautte graisse*', çok değerli bir öyküdür.

Romanya'da Galati, Alba Julia, Turnu Severin gibi yer adları bana dilbilim yönünden zevk verirken Macaristan'a girer girmez Békéscsaba ve arkasından Hódmezövasárhely ve Kikunsfélegyháza gibi çetrefil adlarla karşılaştık. Macar ovaları sular altında, gökyüzü kurşun rengindeydi. Ama hepimizi en çok üzen Cesare'nin yokluğuydu. Arkasında, yeri doldurulmaz, acı bir boşluk bırakmıştı. Onsuz, kimse ne diyeceğini bilmiyor, bu sonu gelmez yolculuğun sıkıntısını yenemiyordu; on dokuz gündür trende olmanın yorgunluğunu bütün ağırlığıyla hissediyorduk. Belli belirsiz bir suçluluk duygusuyla birbirimize bakıyorduk. Neden gitmesine izin vermiştik? Ama bütün bu tuhaf yer adlarına karşın, Macaristan'da artık kendimizi Avrupa'da, bizim olan bir uygarlığın kanatları altında hissediyor, Moldavya'daki deve gibi kaygılandırıcı görünümlerden uzak olduğumuzu biliyorduk. Tren Budapeşte'ye doğru gidiyordu ama kente girmedi. 6 Ekim'de birkaç kez Ujpest'te, ayrıca başka bazı banliyö istasyonlarında durduk ve birer hayaleti andıran yıkıntılar, geçici olarak yapılmış derme çatma barakalar, bomboş sokaklar gördük; sonra sonbahar sislerinin arasında, şakır şakır yağan yağmurun altında yeniden ovalara daldık.

Szób'da durduğumuz gün pazar kurulmuştu. Hem uyuşmuş bacaklarımızı hareket ettirmek hem de çok az kalan paralarımızı harcamak için hepimiz indik. Benim beş param yoktu ama açtım ve o güne kadar büyük bir titizlikle saklamış olduğum Auschwitz ceketimi, nefis kokusuna dayanamadığım bir soğanlı peynirli pideyle değiş tokuş ettim. Lokomotifin düdüğü ötünce yine vagona doluştuk ama sayıldığımızda iki kişi fazla olduğumuzu gördük.

Yeni gelenlerden biri Vincenzo idi; onun gelişine hiç kimse şaşmadı. Vincenzo zor bir çocuktu; on

altı yaşındaki bu Calabrialı çobanın nasıl olup da Almanya'ya geldiğini kimse bilmiyordu. O da Velletrano kadar vahşiydi ama başka bir yaradılıştaydı; birincisi ne kadar sert, haşin ve öfkeliyse, ikincisi o kadar ürkek, çekingen ve içine kapalıydı. Vincenzo'nun olağanüstü güzel, neredeyse kadınsı mavi gözleri, ince hatlı, etkileyici bir yüzü vardı, hemen hemen hiç konuşmazdı. Göçebe ruhlu, huzursuz bir çocuktu; sanki gözle görünmeyen cinler onu ormandan Staryje Doroghi'ye çekmişlerdi. Trende de belli bir yeri yoktu, boyuna vagon değiştirir, bütün treni dolaşırdı. Bu kararsızlığının nedeni hemen anlaşıldı; tren Szób'dan kalkar kalkmaz Vincenzo yere yığıldı, gözlerinin akları belermiş, çenesi mengene gibi kasılmıştı. Hayvan gibi kükreyerek çırpınıyor, dört dağcı asker onu zor tutuyordu; bu besbelli bir sara nöbetiydi. Kuşkusuz Staryje Doroghi'de de, daha önceleri de böyle nöbetler geçirmişti ama vahşi bir gururu olan Vincenzo ilk belirtileri hisseder etmez, kimse hastalığını fark etmesin diye, ormana saklanmıştı; belki fırtınadan kaçan kuşlar gibi, o da hastalıktan kaçıyordu. Uzun yolculuk boyunca trenden inemediği için, nöbetin geldiğini hissedince vagon değiştiriyordu. Bizimle birkaç gün kaldıktan sonra ortadan kayboldu; daha sonra, bir vagonun damına tünemiş olduğunu gördük. Niçin oraya tırmanmıştı? Kırların oradan daha iyi göründüğü yanıtını verdi bize.

Öteki yeni konuğumuzun da, başka nedenler yüzünden, zor bir adam olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Onu tanıyan yoktu; üzerine Kızıl Ordu'nun pantolonuyla ceketini geçirmiş, iriyarı, yalınayak bir gençti. Yalnız Macarca konuştuğundan hiçbirimiz ne dediğini anlamıyorduk. Jandarma, trenden indiğimiz zaman bir parça ekmek yerken bu çocuğun yanına yaklaşıp dilenir gibi elini uzattığını,

kendisinin de ekmeğinin yarısını ona verdiğini anlattı; ondan sonra da onu bir daha başından atamamıştı; biz trene binerken çocuk herhalde kimseye fark ettirmeden Jandarma'nın arkasından gelmişti.

Onu iyi karşılayıp bağrımıza bastık; beslenmesi gereken fazladan bir boğazın varlığı kimsenin derdinde değildi. Akıllı ve neşeli bir çocuktu, tren kalkar kalkmaz büyük bir saygıyla kendini tanıttı. Adı Pista idi ve on dört yaşındaydı. Annesi babası var mıydı? Bu noktada anlaşmak iyice zorlaşıyordu. Ufacık bir kurşunkalem ve bir parça kâğıt bulup bir erkek, bir kadın ve aralarında duran bir çocuk resmi çizdi, sonra çocuğu göstererek, "Pista," dedi. Bekledim. Gözleri bulutlanan Pista, anlamı gün gibi açık olan başka bir resim çizdi: bir ev, bir uçak ve düşen bir bomba; sonra evi karalayıp yanına, üstünde dumanlar tüten bir yığın çizdi.

Ama acıklı şeylerden söz etmek istemiyordu; o kâğıdı buruşturup başka bir tane istedi ve büyük bir özenle bir fıçı resmi çizdi. Fıçının dibi, şenderesini oluşturan ince tahtalar, çemberler, musluk deliği derinlik verilerek teker teker dikkatle çizilmişti. Şaşkınlıkla yüzüne baktık, anlatmak istediği neydi acaba? Pista mutlu mutlu gülüyordu. Sonra fıçının yanına, bir elinde bir çekiç, ötekinde bir testere tutan kendisini çizdi. Hâlâ anlamamış mıydık? İşi buydu, fıçıcıydı.

Ona herkesin kanı kaynamıştı; her işe koşardı, her sabah yerleri süpürür, seve seve karavanaları yıkar, su getirmeye gider, durduğumuz yerlerde onu kendi yurttaşlarından 'alışveriş' yapmaya yolladığımız zamanlar çok sevinirdi. Brennero'ya vardığımızda derdini anlatacak kadar İtalyanca bile öğrenmişti. Kendi ülkesinin hiç kimsenin anlamadığı güzel şarkılarını söyler, sonra el kol hareketleriyle anlatılanları bize açıklamaya çalışır, herkesi güldürür

ama en başta kendisi kahkahayı basardı. Bir ağabey gibi gördüğü Jandarma'ya çok bağlanmıştı ve yavaş yavaş onu asli günahından[1] arıttı. Evet, kuşkusuz anasını babasını öldürmüştü ama Pista onun peşinden gittiğine göre, herhalde yine de iyi bir çocuk olmalıydı. Pista sanki Cesare'nin bıraktığı boşluğu doldurmuştu. Neden bizimle geldiğini, İtalya'da ne yapacağını sorduk ama dediklerini bir türlü anlayamadık; bu, dil sorunundan olduğu kadar, kendisinin de sorularımızın yanıtını bilmemesinden ileri geliyordu. Aylardır istasyonlarda bir sokak köpeği gibi dolaşmış, kendisine acıyarak bakan ilk insanın peşine takılmıştı.

Sınırda herhangi bir güçlükle karşılaşmadan Macaristan'dan Avusturya'ya geçmeyi umuyorduk, ne var ki öyle olmadı. 7 Ekim sabahı, tren yolculuğumuzun yirmi ikinci günü Slovenya'da, Auschwitz'in iç karartıcı ufuklarını çevreleyen Beschidi dağlarının göründüğü Bratislava'daydık. Yine başka bir dil, başka bir para, başka yollar! Bir daire çizip başladığımız yere mi gelmiştik? Katowice iki yüz kilometre ötemizdeydi; bir kez daha boş yere bu yorucu çemberi izleyip Avrupa'nın çevresinde mi dolanacaktık? Ama akşam olunca Alman topraklarına girdik. 8 Ekim günü Viyana'nın banliyö istasyonlarından biri olan Leopoldau'nun yük treni hatlarından birinde takılıp kalmıştık ve kendimizi neredeyse evde gibi hissediyorduk.

Viyana'nın dış mahalleleri iyi bildiğimiz Milano ve Torino varoşları gibi çirkin ve düzensizdi; ve son gördüğümüzde bizim kentlerimizin oldukları gibi, buraları da bombalanarak harabeye dönmüştü. Sokaklarda çok az insana rastlanıyordu; salt kadınlar, çocuklar, yaşlılar; hiç erkek yoktu. Mantığa ay-

[1] Hıristiyan inanışına göre, Âdem'le Havva'nın Tanrı'ya ilk başkaldırmalarından sonra her insanın doğuştan taşıdığı günah. (Çev.)

kırı olsa bile, dilleri de bana hiç yabancı gelmiyordu; hatta bazıları İtalyanca da anlıyorlardı. Elimizde kalan paraları gelişigüzel yerel parayla değiştirdik ama boşunaydı. Mart ayında geçtiğimiz Krakov'da olduğu gibi, burada da bütün dükkânlar kapalıydı ya da yalnızca karneyle satış yapıyorlardı. On iki yaşından fazla göstermeyen bir kıza, "Viyana'da karnesiz ne alınabilir?" diye sordum. Küçük kız paçavralar içinde olmasına karşın uzun topuklu ayakkabılar giymişti, yüzü aşırı boyalıydı. Küçümser bir tavırla, "*Überhaupt nichts*,"[1] dedi.

Yatmak için trene döndük; gece bir yığın fren gıcırtısı ve sarsıntılarla birkaç kilometre daha gittikten sonra Vienna-Jedlersdorf İstasyonu'na ulaştık. Yanı başımızda sisler arasından çıkan başka bir tren, daha doğrusu bir tren iskeleti duruyordu; lokomotifin burnu göğe tırmanmak istercesine havaya kalkmış, tuhaf bir şekilde dikilmişti; bütün vagonlar yanmış, kömür olmuşlardı. Yağmalama içgüdüsü ve alaycı bir merakla yanına yaklaştık: Bu Alman harabesine elimizi sürmekten alçakça bir zevk duymaya hazırlanıyorduk. Ama alaycılığımız yine alayla karşılandı. Vagonlardan biri yanmış müzik aletlerinin kalıntısı metal yığınlarıyla doluydu, sağlam kalan yalnız pişmiş topraktan yapılmış yüzlerce *okarina*[2] idi. Bir başka vagonda yalnızca erimiş ve paslanmış tabancalar, bir üçüncüsünde ateşin ve yağmurun eritip lehimlediği ve yüzyıllar boyu kınlarından çıkamayacak bir sürü eğri kılıç vardı: gururun beyhudeliği ve yok olmanın buz gibi tadı!

Oradan uzaklaşıp bir süre amaçsızca dolaştıktan sonra kendimizi Tuna Nehri'nin kıyısında bulduk. Bulanık, sarı nehir yükselmiş, gözdağı verir gibi akıyordu. O noktada hemen hemen düz bir yol iz-

[1] Kesinlikle hiçbir şey. (Çev.)
[2] Yumurta biçiminde üflemeli bir çalgı. (Çev.)

lediği için, sisler arasından bir karabasan gibi art arda dizilmiş, hepsi tam ortalarından ikiye bölünmüş ve kırık parçaları köpürerek akan sulara batmış yedi tane köprü görünüyordu. Gezici konutumuza dönerken bir tramvay gürültüsüyle irkildik; bu, karşılaştığımız tek yaşam belirtisiydi, kırık raylar üstünde ve bomboş yollarda, hiçbir durakta durmadan çılgın bir hızla gidiyordu. Bir hayalet gibi sapsarı yüzlü vatmanıyla arkasında duran coşkulu ve heyecanlı yedi Rus korumacımızı ancak seçebildik, başka tek bir yolcu yoktu. Genç Ruslar ilk kez bir tramvaya binmişlerdi, bazıları pencerelerden sarkıp 'hurra hurra' diye bağırırken öbürleri daha hızlı gitmesi için vatmanı kışkırtıyorlardı.

Büyük bir meydanda pazar kurulmuştu; bir kez daha, kendiliğinden oluşan yasadışı bir pazar görüyordum ama burası, Yunanlı ile ve Cesare'yle gittiğim Polonya pazarlarından çok daha zavallı, yoksul ve sinsi bir yerdi; bana başka bir sahneyi, silinmemek üzere belleklerimize kazınmış toplama kampında değiş tokuşların yapıldığı meydanı anımsattı. Çevrede hiçbir tezgâh görünmüyordu, herkes ayaktaydı. Soğuktan titreyen, huzursuz ve her an kaçmaya hazır insanlar, cepleri şişmiş olarak, ellerinde çantalar veya valizlerle küçük gruplar halinde durmuş, patatesleri, ekmek dilimlerini, tek tek sigaraları, bozuk paraları veya evlerinden getirdikleri kullanılmış, eski püskü eşyaları birbirleriyle değiş tokuş ediyorlardı.

İçimiz sızlayarak trene döndük. Viyana'yı yıkılmış, Almanları da dize gelmiş görmekten hiçbir sevinç duymamıştık. Tam tersine, içimiz büyük bir ıstırapla, acıma duygusundan öte bir ıstırapla dolmuştu. Hem kendi sefil durumumuza üzülüyor hem de geleceğin zararlı tohumlarını eken, Avrupa'nın ve tüm dünyanın bağrına bir kangren gibi çöreklen-

miş, her yana dal budak salmış kesin, onulmaz bir illetin ağır ve ürkütücü önsezisiyle titriyorduk.

Tren sanki Viyana'dan bir türlü kopamıyordu; üç günlük bir duraktan ve manevralardan sonra 10 Ekim'de, iliklerimize kadar ıslanmış, aç ve tasalı bir durumda başka bir banliyö kenti olan Nussdorf'a geldik. Ama 11 Ekim sabahı, sanki yitirdiği yolunu bulmuş gibi, tren kararlı bir biçimde batıya yönelerek alışılmamış bir hızla San Pölten'i, Loosdorf'u ve Amstetten'i geçtikten sonra, akşamüstü demiryoluna paralel olarak uzanan yolda, bize bir mucize gibi gelen ve karaya yaklaşıldığını haber veren kuşları anımsatan bir işaret göründü. Bu hiç karşılaşmadığımız bir taşıttı: Bodur, biçimsiz, teneke kutu gibi yassı, bir yanında kızıl değil de beyaz bir yıldız olan bir araba, yani bir cipti. Sürücü bir zenciydi ama arabanın içindekilerden biri bize doğru kollarını sallayarak Napoli ağzıyla seslendi: "Eve dönüyorsunuz, evlatlar!"

Demek ki sınır yakındı; sonra Linz'den birkaç kilometre ötedeki San Valentin'de sınıra vardık. Burada hepimizi indirdiler, korumacılarımız olan genç vahşilerle, övgüye layık makinistimizle vedalaşıp Amerikan kuvvetlerine geçtik.

Genellikle, geçici kamplarda ne kadar kısa süre kalınırsa o kadar kötü bir örgütlenme görülür. San Valentin'de yalnızca birkaç saat, en fazla bir gün kaldık ve o yüzden kamp çok pis ve ilkeldi. Ne elektrik ne kalorifer ne de yatak vardı; korkunç külüstür barakalarda bir karış çamur içinde, kuru tahtalar üstünde yatmak zorunda kaldık. İyi çalışan yalnızca banyolar ve ilaçlama servisiydi. Böylece, Batı bizi arıtma ve şeytan kovma törenleriyle eline geçirmiş oluyordu.

Dev gibi iriyarı, az konuşan, silah değil ama ne olduklarını ve ne işe yaradıklarını bilmediğimiz bir

sürü aygıt taşıyan birkaç Amerikalı er bu törenlerin bir anlamda papazlığını yapıyorlardı. Banyo işi iyi gitti: Ilık duşları ve o güne dek görmediğimiz bir lüks olan bornozlarıyla yirmi kadar tahta kabin vardı. Banyodan sonra hepimizi, tepesinden basınçlı delgiler andıran on tane tuhaf aletin sarktığı bir kabloyla ikiye ayrılmış, tuğla duvarlı çok geniş bir salona soktular; dışarıdan bir kompresör sesi geliyordu. Bin dört yüz kişi, yani hepimiz, kadın erkek bir arada bölmenin bir yanına tıkabasa dolduruldu. Ondan sonra, dünyalıya pek benzemeyen, beyaz tulumlar giymiş, başlarında koruyucu başlıklar ve gaz maskeleri olan on görevli içeri girdi. Sürünün en öndekilerini yakalayıp dakikasında tavandan sarkan aletlerin borularını giysilerinin bütün açık yerlerinden (yakalardan, kemerlerden, ceplerden, pantolon paçalarından ve eteklerin altından) içeri soktular. Bunlar böcek öldürücü ilaç sıkan, basınçlı birer körüktü; böcek öldürücü ilaç da, o güne kadar adını duymadığımız DDT idi; cip, penisilin ve atom bombası gibi, onun da ne olduğunu sonradan öğrenecektik.

Ya söverek ya gıdıkladıkları için gülerek, herkes bu işleme katlandı ama sıra bir deniz subayıyla güzel nişanlısına gelince işin rengi değişti. Gaz maskeliler namuslu ama kaba ellerini kıza uzatır uzatmaz subay hemen araya girdi. Güçlü kuvvetli ve kararlı bir gençti subay; hele birisi onun kadınına elini sürsün!

Kusursuzca işleyen mekanizma birden durdu; gaz maskeliler genizden gelen seslerle anlaşılmaz bir şeyler söyleyerek aralarında kısa bir görüşme yaptılar. Sonra içlerinden biri maskesini ve tulumunu çıkardı ve yumruklarını sıkıp savunma pozisyonunda subayın karşısına geçti. Öbürleri çok düzenli bir biçimde onların çevresini sardılar ve tam bir

boks maçı başladı. Birkaç dakika sessizce ve centilmence dövüştükten sonra, subay burnundan kanlar boşanarak yere yuvarlandı; yüzü sapsarı kesilmiş, allak bullak olmuş kız yakalandı (ama öfkeyle ya da öç alırcasına değil), her yanı, kuralların gerektirdiği gibi tozlara bulandı ve her şey Amerikan düzenine girdi.

Uyanış

Avusturya ile İtalya sınır komşusudur ve San Valentin, Tarvisio'dan ancak üç yüz kilometre ötedir; ne var ki 15 Ekim'de, yani yolculuğumuzun otuz birinci gününde yeni bir sınırı geçip Münih'e girdik. Hepimiz tren yorgunu ve bitkindik, raylardan iğrenir, istasyonlardan tiksinir olmuştuk, sarsıla sarsıla gitmekten, kuru tahtalar üstüne uzanıp yarım yamalak uyumaktan bıkmıştık, dünyanın bütün demiryollarının ortak kokusu olan yanmış kömür ve kızgın demir kokusu içimizi bulandırıyordu. Her şeyden, özellikle de gereksiz sınırları geçmekten usanmıştık.

Öte yandan ilk kez Alman topraklarına, Yukarı Silezya ve Avusturya'ya değil, gerçek Almanya'ya ayak bastığımızı bilmek; yorgunluğumuza bir de hoşgörüsüzlük, eziklik, hayal kırıklığı ve gerilim karışımı bir duygu ekledi. Bize öyle geliyordu ki her Alman'a teker teker söyleyebileceğimiz şeyler, çok şeyler vardı ve onların da bize anlatabilecekleri olabilirdi. Satranç partisini bitiren oyuncular gibi durumu özetlemek, açıklamalar, yorumlar, eleştiriler yapmak gereksinimini duyuyorduk. Acaba 'onların', kapılarının bir adım ötesindeki Auschwitz'den, her gün yaşanan o sessiz kıyımdan haberleri var mıydı? Varsa, nasıl evlerine dönüp çocuklarının yüzlerine

bakabiliyor; nasıl olup da bir kiliseden içeri girebiliyorlardı? Haberleri yoksa, olup bitenleri öğrenmek, benden, bizden her şeyi hemen duyup anlamak onlar için kutsal bir görevdi; kolumdaki dövme rakam bir yara gibi sızlıyordu.

Yıkıntılarla dolu Münih sokaklarında ve bir kez daha saplanıp kalmış trenimizin bulunduğu istasyonun çevresinde dolaşırken kendimi bir borçlu kalabalığının arasında hissettim. Sanki herkesin bana borcu vardı ve ödemekten kaçıyordu. Onların arasında *Agramante*'nin[1] sahasında, düşman kampında, efendilerin ülkesindeydim ama çevremde çok az erkek vardı; bunların çoğu da sakat ve bizim gibi paçavralar içindeydi. Herkesin bize sorular sorması, yüzümüzden kimler olduğumuzu anlayıp büyük bir saygıyla anlatacaklarımızı dinlemesi gerek, diye düşünüyordum. Ama kimse gözlerimize bakmıyor, kimse tartışmaya girmek istemiyordu; hepsi kör, sağır ve dilsizdi; bile bile anlamazdan geliyor, yıkıntılarının arasında sanki bir kaleye kapanmış gibi hâlâ güçlü olduklarına inanıyor, hâlâ kin besliyor, hâlâ hor görüyorlardı; hâlâ o eski kibir ve suç düğümüyle bağlıydılar.

Bu isimsiz, yabancı yüzlerin arasında başka yüzleri, birer adı olan bildik çehreleri, tanıdık birilerini aradığımı fark edince şaşırdım; bilmemesi, anımsamaması, yanıt vermemesi olanaksız birilerini, emirler vermiş veya yerine getirmiş, öldürmüş, yozlaştırmış, aşağılamış yüzleri arıyordum. Kuşkusuz, bu boş ve aptalca bir şeydi, çünkü asıl yanıt verecek olanlar onlar değil başkaları, onların yerine konuşacak birkaç hak bilir insandı.

[1] Ariosto'nun kahramanı Orlando'nun düelloda öldürdüğü düşmanı. (Çev.)

Szób'da aramıza bir tek konuk katılmıştı, oysa Münih'ten sonra trene bir ordu yüklendiğini fark ettik. Altmış vagonken altmış bir olmuştuk. Trenin sonuna, Doğu Avrupa'nın bütün ülkelerinden gelme kızlı erkekli genç Yahudilerle dolu yeni bir vagon eklenmişti, şimdi hep birlikte İtalya'ya doğru yol alıyorduk. Bu gençlerden hiçbirinin yaşının yirmiden fazla olmamasına karşın, hepsi son derece güvenli ve kararlıydı. Bu Siyonist gençler, bulabildikleri hangi yolla olursa olsun, İsrail'e gidiyorlardı. Bari'de kendilerini bekleyen bir gemi vardı. Satın aldıkları vagonu bizim trenimize bağlamak onlar için dünyanın en kolay işi olmuştu, hiç kimseden izin istememişler, bağlayıvermişlerdi, o kadar. Çok şaşırmıştım ama bu şaşkınlığıma güldüler. Önderleri olan kartal bakışlı genç, "Yoksa Hitler ölmedi mi?" dedi. İçlerinde sonsuz bir özgürlük ve güç buluyor, kendilerini bütün dünyanın ve kendi yazgılarının egemeni sayıyorlardı.

Garmisch-Partenkirchen'den geçerek akşam Avusturya sınırında, dağlar arasında bulunan olağanüstü düzensiz Mittenwald Geçici Kampı'na vardık. Orada geceledik ve bu, dondurucu soğukta geçirdiğimiz son gecemiz oldu. Ertesi gün Innsbruck'a inen trene kaçakçılık yapan İtalyanlar doldu ve ortada hiçbir görevli bulunmadığından, anayurdun selamını onlardan aldık; ayrıca büyük bir cömertlikle hepimize bol bol çikolata, grappa ve tütün dağıttılar.

İtalyan sınırına tırmanırken bizden daha yorgun olan tren, fazla gerilmiş bir halat gibi kopup ikiye ayrıldı, birkaç kişi yaralandı ve bu da en son serüvenimiz oldu. Gece geç vakit, yirmi ay önce sürgüne giderken geçtiğimiz Brennero'dan yine geçtik. Daha az yorgun olan arkadaşlar sevinçle bağrışıp şamata yaptılar; Leonardo ile ben anılarla dolu bir

sessizlik içindeydik. Giderken altı yüz elli kişiydik, şimdi ise üç yüz kişi olarak geri dönüyorduk. O yirmi ay içinde neleri ve kaç kişiyi yitirmiştik? Evde ne bulacaktık? Benliğimizin ne kadarı körlenmiş, tükenmiş, sönüp gitmişti? Daha mı zengin, yoksa daha mı yoksulduk? Daha güçlü mü, yoksa daha bomboş mu dönüyorduk? Ama, evlerimizin eşiğinde bizi iyi ya da kötü bir sınamanın beklediğini biliyor, bundan korkuyorduk; damarlarımızdan, sağlıksız bir kanla birlikte Auschwitz'in zehrinin de aktığını duyuyorduk. Yeniden yaşama dönecek, biz yokken her terk edilmiş evin, her boş sığınağın çevresini bürümüş otları biçecek, engelleri yıkacak gücü nereden bulacaktık? Çok yakında, hemen yarın, içimizdeki bilmediğimiz, tanımadığımız düşmanlarla savaşmak zorunda kalacaktık, bunu hangi silahlarla, hangi kuvvetle, hangi istençle yapacaktık? Kendimizi yüzyılların ağırlığı altında ezilmiş, bir yıllık acımasız anıların baskısıyla bunalmış, bomboş, korumasız, zavallı hissediyorduk. Uygarlığın kıyısında zor da olsa, başıboş ve amaçsızca geçen bu son aylar şimdi bize bir ateşkes, içinde sonsuz olanakları barındıran bir ara verme, bir duraklama dönemi, yazgının yinelenemez bir bağışı gibi geliyordu.

Tren ağır ağır bomboş ve karanlık Adige Vadisi'nden inerken İtalya'daki ilk gecemizi, bütün bunları düşünerek uyumadan geçirdik. 17 Ekim'de Verona yakınlarında Pescantina Kampı bize kucak açtı ve burada birbirimizden ayrıldık. Herkes kendi yoluna gitti. Ama Torino'ya ancak ertesi gün tren vardı. Binlerce göçmen ve sürgünden dönen insan kalabalığının arasında, kendi yolunu hemen bulmuş olan Pista'yı gördük; Papalık Yardım Örgütü'nün sarı-beyaz kolluğunu takmış, mutlu ve istekli, kampta çalışmaya başlamıştı bile. Ve işte, herkesten bir baş uzun tanıdık biri bize doğru gelıyor-

du: Veronalı Moro, Leonardo ve benimle vedalaşmaya gelmişti. Artık evine varmış sayılırdı çünkü Avesa, Verona'dan yalnız birkaç kilometre uzaktaydı. Yaşlı küfürbaz bizi kutsadı; boğum boğum iki kocaman parmağını kaldırıp Papa'ya yakışır görkemli bir biçimde kutsadı, iyi yolculuklar ve mutlu bir gelecek diledi. Bu hayır duaya çok sevindik çünkü gerçekten gereksinim duyuyorduk.

Otuz beş günlük bir yolculuk yaptıktan sonra, 19 Ekim'de Torino'ya vardım; ev yerinde duruyordu, ailemin bütün bireyleri yaşıyordu ve hiç kimse beni beklemiyordu. Yüzüm şişmiş, sakalım uzamıştı, giysilerim paramparçaydı; güçlükle kendimi tanıtabildim. Yaşam sevinciyle dolu dostlarıma, sıcak yemeklere, gündelik hayatın güvenine kavuştum; anlatmanın, içini dökmenin kurtarıcı mutluluğuna eriştim. Geniş ve temiz bir yatak buldum; o gece yumuşak yatağım çökecek diye bir an içim titredi. Ama yiyecek, cebime atacak ya da ekmek karşılığında satacak bir şeyler arar gibi hep gözlerim yerde dolaşmak huyumdan ancak uzun aylar sonra kurtulabildim. Korkunç bir düşü ise, bazen çok sık bazen seyrek olarak, hâlâ görürüm.

Bu, ayrıntıları farklı ama özü aynı olan, düş içinde bir düştür. Ailemle ya da dostlarımla sofradayım veya işimdeyim ya da yeşil kırlardayım, yani rahat ve huzurlu bir ortamdayım; görünüşe göre hiçbir sıkıntım, üzüntüm yok ama ta içimde derin bir keder, kesinlikle yaklaşmakta olan bir tehlikenin ürpertisini hissediyorum. Ve gerçekten de, düşümde herkes değişik biçimde, ya yavaş yavaş ya da birden acımasızca, çevremde ne varsa, eşyalar, duvarlar, insanlar çöküp dağılıyor, duyduğum kaygı ve ıstırap gitgide yoğunlaşıp gerçekleşiyor. Artık

her şey bir kaos içinde kalıyor, boz bulanık bir hiçliğin ortasındayım ama artık bunun ne olduğunu biliyorum ve her zaman bildiğimin de bilincindeyim; yeniden toplama kampındayım ve kamptan başka hiçbir şey gerçek değil. Ötesi, yalnızca kısa bir tatil, bir aldatmaca, bir düştü: ailem, çiçek açmış doğa, evim, her şey. Artık bu içsel düş, huzurlu ve dingin düş bitmiştir ve buz gibi soğuk suya giden dışsal düşte, çok iyi tanıdığım bir sesin yankılandığı duyuluyor: buyurucu değil, kısa ve tok bir sesle söylenen tek bir sözcük. Auschwitz'in korkuyla beklenen kalk borusu: *'Wstawác'*.

Torino, Aralık 1961 - Kasım 1962

Primo Levi

ATEŞKES

1943 yılında gönderildiği Auschwitz Toplama Kampı'ndan sağ çıkan 24 kişiden biridir, Torinolu Yahudi yazar ***Primo Levi***. Sağ kalabilmesini şansa olduğu kadar, kimyager olmasına ve kendi deyişiyle kampta dostluk kurduğu İtalyan duvar ustasının yardımlarına borçludur. Anılarını yargılayarak değil, bir gözlemci gibi yazan ***Primo Levi***, hayatını Yahudi soykırımının tanıklığına adamıştı. *'Bunlar da mı İnsan'* ve *'Boğulanlar, Kurtulanlar'* adlı kitapları, onun bu tanıklığının güçlü örnekleridir. İlk kez 1963 yılında yayınlanan ***Ateşkes*** ise, 1945 yılında savaş sona erince özgür bırakılan ***Primo Levi***'nin, yıkıntı halindeki savaş sonrası Rusya'sında, İtalya'ya dönmek için yaptığı dolambaçlı, çapraşık ve hem müthiş güçlükler içinde geçen, hem acı bir mizah barındıran yolculuğu anlatır. Toplama kampları için, 'amaçları insanı, insandan daha az bir şey haline getirmekti' diyen ***Primo Levi***, kamplarda sağ kalabilmenin tek kuralının şans olduğunu da söylemişti. Her şeye karşın iyimserliğini koruyan, insana inanan bu anıların yazarının 1987'de Torino'daki evinde intihar etmesi, soykırımdan sağ çıkmış olmanın yarattığı vicdani yükten ve suçluluk duygusundan kurtulamadığının bir işareti olabilir.

Kapaktaki resim: PETER SYLVADA

ISBN 975-07-0109-7

9 789750 701092

http://www.canyayinlari.com

KDV İÇİNDEDİR